

**ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΙ
ΕΞΟΔΟΣ ΚΑΙ ΗΡΩΟΝ
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ**

Υ Π Ο
ΙΩΑΝ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ
ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

Οὐδὲν πολυτιμώτερον ἀμέμπτου συνειδήσεως
οὐδ' ἄλλο τι γλυκύτερον Πατρίδος ἐλευθέρας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΔΗΜΟΣ Ι. Π. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

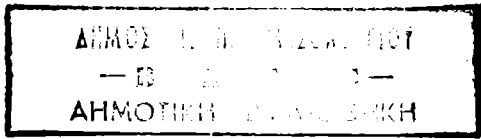
ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ :

Προσφορά

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ : 19-6-84

Α. Ε. 4261

Α. Τ. 938.562 10Α

Α-Ε-4261
1972. 10. 1

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΙ ΕΞΟΔΟΣ ΚΑΙ ΗΡΩΟΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Υ Π Ο
ΙΩΑΝ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ
ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

Οὐδὲν πολυτιμώτερον ἀμέμπτου συνειδήσεως
οὐδ' ἄλλο τι γλυκύτερον Πατρίδος ἐλευθέρως.

ΗΡΩΑΣΟΣ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΘΑΝΑΤΟΥΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΣ ΠΟΛΙΟΡΚΟΥΜΕΝΟΥΣ

Κ Α Ι

ΤΟ ΗΡΟΪΚΟΝ ΚΑΙ ΕΝΔΟΞΟΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ

ΕΥΛΑΒΩΣ ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

ΑΘΑΝ. ΡΑΖΗ - ΚΟΤΣΙΚΑΣ

Γενικός Ἀρχηγός τῆς Ἀμόνης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς ἑκατοενταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς ἐλευθέρον καὶ ἀνεξάρτητον Βασίλειον, μετὰ ἐξαετῆ σκληρότατον καὶ αἱματηρότατον ἀβοήθητον ἀγῶνα, προέβην εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος πονηματίου ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξιστορῶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ ἀφηγήσεων ἐπιζησάντων πρωταγωνιστῶν Μεσολογγιολογῶν, τὰς τρεῖς περιωνύμους τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας, καὶ τὴν ἔξοδον τῆς ἀθανάτου αὐτοῦ φρουρᾶς, τῶν ἐλευθέρων πολιορκουμένων, ὧν πρωτοργάται καὶ πρωταθληταὶ ὑπῆρξαν ἀναντιρρήτως οἱ Γίγαντες Μεσολογγῖται καὶ αἱ ἀμαζόνες Μεσολογγίτισαι ὑπὸ ἀείμνηστον ἀρχηγίαν τοῦ ἰδιοφυοῦς καὶ ἀτρομήτου στρατηγοῦ, τοῦ ὑπερόχου καὶ σεμνοῦ πατριώτου καὶ εὐφραδοῦς πολεμιστοῦ θήτορος Ἀθανασίου Ραζηκότσια.

Τὸ εἰς πατριωτισμὸν, αὐτοθυσίαν καὶ ἡρωϊσμὸν πρωτοφανές καὶ ὑπέρλαμπρον τοῦ Μεσολογγίου μεγαλειῶδες δράμα ἐθάμβωσε, καὶ συνεκίνησε τοὺς Λαοὺς τῶν δύο κόσμων, καὶ γεννήσαν γιγάντιον τὸ ὑπὲρ τῆς ὑστάτης ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος ἐνδιαφέρον των, ἔσχεν ὡς ἀντάξιον ἔπαθλον τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς.

Ἐν τῷ τελευταίῳ δὲ κεφαλαίῳ ἐκθέτω τὴν γνώμην μου περὶ τῶν ληπτέων μέτρων πρὸς ἀναγέννησιν τοῦ ἀναξίως, ἀσυγκινήτως καὶ ἀγνωμόνως καλπάδην φθίνοντος Μεσολογγίου καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ συμληρώσεως τοῦ Ἡρώου μετὰ τοῦ σχετικοῦ σχεδιαγράμματος, ὅπως τοῦτο μεταβληθῆ εἰς ἀντάξιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ Πανελλήνιον πολιάνδριον καὶ Ἐθνικὸν Μαυσωλεῖον, ὅπου νὰ προσέρχονται οἱ Πανέλληνες εἰς εὐγνωμον προσηκνύημα καὶ ἔθνικὸν καὶ πατριωτικὸν ἀναβάπτισμα.

ΙΩΑΝ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Ἀτιστράτηγος

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΙ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Ἐπανάστασις Μεσολογγίου.

Οἱ Μεσολογγῖται ἀνακυρήξαντες ὁμοφώνως Ἀρχηγόν των τὸν Ἀθανάσιον Ραζηκότσιαν προὔχοντα τῆς πόλεως πεπορευισμένον ὑπὸ ἀξιολόγων στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν προτεροημάτων καὶ ἀξιοσημειώτου εὐγλωττίας, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως τὴν 20ῃν Μαΐου 1821 καί, καταλαβόντες τὸ Μέγαρον τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως, ἔσφαξαν τοὺς Τούρκους ὑπαλλήλους ὡς καὶ τοὺς ἐν τῇ πόλει προκρίτους, καὶ εἶτα μετέσχον ὑπὸ τὸν Ἀρχηγόν των εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀγρινίου καὶ Ζαπαντίου καί, εἰς τὰς πρώτας μάχας τοῦ Μαζουρόρου καὶ Πέτα.

Ὁ Μαυροκορδάτος, διὰ ψηφίσματος τοῦ βουλευτικοῦ τῆς 11ης Μαΐου 1822 διωρισθεὶς διευθυντὴς τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ὑποθέσεων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καί, ἀναχωρήσας ἐκ Κορινθοῦ μεθ' ἑνὸς συντάγματος τακτικοῦ στρατοῦ δυνάμεως 500 περίπου ἀνδρῶν μετὰ δύο πυροβόλων ὑπὸ τὸν Ἰταλὸν Ἀντισυνταγματάρχην Ταρέλλαν Πέτρον, ἐνὸς σώματος Κεφαλλήνων καὶ Ζακυνθίων ὑπὸ τὸν Σπύρον Πανᾶν, τοῦ σώματος τῶν Φιλελλήνων καί, ἐνὸς σώματος ἀτάκτων ὑπὸ τοὺς Γενναῖον Κολοκοτρώνην, Γιατρούκον, Κυρ. Μαυρομιχάλην καὶ Μ. Βότσαρην, ἀπεβιάσθη εἰς Μεσολόγγιον τὴν 23 Μαΐου 1822.

Προέλασις πρὸς Ἡπειρον. Μάχη τοῦ Πέτα.

Τὴν 1 Ἰουνίου ὁ Μαυροκορδάτος προήλασε πρὸς Ἡπειρον, κατὰ τῶν πολιορκούντων τὴν Κιάφαν, κατεχομένην ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, Τουρκικῶν στρατευμάτων. Τῆς ἐκστρατείας ταύτης μετέσχε καὶ σῶμα Μεσολογγιτῶν ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον Ραζηκότσιαν ἀποβιβασθὲν εἰς Σπλιάντζαν. Πεσόντος ὁμῶς τοῦ Κυ-

οιάκ. Μαυρομιχάλη και, αναχωρησάντων τῶν Μανιατῶν, ἡ ἐκστρατεία ἐματαιώθη. Ὁ Μαυροκορδάτος δὲ ἄγων τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατεύματος κατηνύθη πρὸς τὸν Καρβασαράν και διαβύς τὸ Μακρυνόρος ἀφίκετο τὴν 9 Ἰουνίου εἰς Κομπότι, ἐνθα παρέμενε σῶμα ἐξ 150 Μεσολογγιτῶν, Αἰτωλικιωτῶν και Ζυγιωτῶν ὑπὸ τοὺς Σπύρον Πεταλούδη, Κ. Γκολφίνον και Παναγ. Ντόβαν, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν συγχοινωνιῶν μεταξὺ Πέτα, ὅπου ἐπεστάθμευσε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατεύματος, θέσεως ἰσχυροτέρας και Λαγκάδας, ὅπου ἐγκατεστάθη τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον.

Τμῆμα Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐξ Ἄρτης ὁρμηθὲν τὴν 3 Ἰουλίου ἐπετέθη αἰφνιδίως κατὰ τοῦ ἐν Κομπότι ἐπισταθμεύοντος Ἑλληνικοῦ ἀποσπάσματος. Προσδρομώσης ὅμως ἐπιζουρίας ἐκ Πέτα ὑπὸ τοὺς Γραβαν και Γενναῖον Κολοκοτρώνην και ἐκ Λαγκάδος ὑπὸ τὸν Ράγκον, οἱ Τούρκοι ἐσπευσμένως ὑπεχώρησαν. Μετὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην, κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ὁ Γενναῖος και ὁ Γιατράκος ἐπέστρεψαν εἰς Πελοπόννησον, οἱ δὲ Γραβας και Ράγκος μετ' αὐτοὺς εἰς τὰς προτέρας αὐτῶν θέσεις.

Τὴν 4 Ἰουλίου ἅμα τῇ ἔφ' οἱ Τούρκοι ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν ἐν Πέτα Ἑλλήνων και Φιλελλήνων ἐπέφεραν εἰς αὐτοὺς δεινὸν ὄλεθρον, οὗ ἔνεκα, ἐπηκολούθησεν ἡ ἐξ Ἡπείρου ἐσπευσμένη ἀναχώρησις αὐτῶν. Οἱ δὲ ἐν Κομπότι Μεσολογγίται ἀπῆλθον εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου εἶχε κατευθυνθῆ και τὸ εἰς Σπλάντζαν ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον Ραζηκότακιν ἀποβιβασθὲν ἕτερον σῶμα αὐτῶν.

Ἐξήρωσις τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Ἀθονάσιος Ραζηκότακας κατανοήσας τὴν μεγίστην στρατηγικὴν σημασίαν τοῦ Μεσολογγίου, εἶχεν ὀχυρώσει τοῦτο διὰ συνεισφορῶν και προσωπικῆς ἐργασίας τῶν συμπολιτῶν του, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1821. Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Πέτα, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι, ἐκεῖ μόνον ἦτο δυνατὴ ἄμυνα ἐναντίον τοῦ ἐπερχομένου ἐχθροῦ, ἐπελήφθη δραστηρίως τῆς ἐπισκευῆς και συμπληρώσεως τῆς ὀχυρώσεως ταύτης ὡς και τοῦ ἐπὶ τοῦ Βασιλαδίου ὑπὸ τοῦ Ἀλη πασσᾶ κατὰ τὸ 1805 ἀναγεθῆντος προμαχώνος, ἐγκαταστήσας ἐν αὐτῷ

φρουράν ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Προκοπανίστου, ἀμυντικῶς ἐπίσηςκαταρτισθέντος.

Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἐκ Λαγκάδας δι' Ἀποκόρου, Πλατάνου καὶ Ξηρομέρου μεταβάς εἰς Μαχαλᾶν ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῷ στρατόπεδον. Ἀποβιβασθέντος ὅμως τοῦ Κιουταχῆ ἀνενοχλήτως εἰς Λουτράκι καὶ προελάσαντος ἀκωλύτως εἰς Ξηρόμερον διέλυσε τοῦτο καὶ μεταβάς εἰς Μεσολόγγιον πρὸς στρατολογία, διαφωνῶν δὲ πρὸς τὴν ἐκεῖ κρατοῦσαν ἀντίληψιν, ἔγραψεν εἰς τὸν Γεώργιον Βαρνακιώτην «... καὶ μάλιστα ὅταν εἶδα τὸ μωρὸν καὶ ἀνόητον σχέδιον τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἔγινα ἄλλως ἐξ ἄλλου ἔγραψα... ἀποδυνκνεῖον ὅτι τὰ φυσικὰ σύνορα τὰ ὅποια πρέπει νὰ διαφεντεύσωμεν εἶναι ἡ Λαγκάδα καὶ τὸ Ξηρόμερον... καὶ ὄχι εἰς ταῖς χώραις ὅπου καὶ δέκα χανδάκια ἂν κάμωμεν δὲν κατορθώνομεν τίποτε...»

Ἡ ὀχύρωσις ὅμως τοῦ Μεσολογγίου, ὡς καὶ τοῦ Βασιλαδίου, Προκοπανιστου, Κλεισόβης καὶ λοιπῶν νησιδων καὶ, ἡ παρὰ τῶν Μεσολογγιτῶν ληφθεῖσα ἀμετάτρεπτος καὶ ἀνέκκλητος ἀπόφρασις τῆς μέχρως ἐσχάτων ἐν αὐτῷ ἀντιστάσεως, ἵνα μὴ ἐπερχομένη ἡ στρατιά τοῦ Ὁμέρ πασσᾶ Βρυώνη καὶ Μαχμουτ Ρεσίτ πασσᾶ Κιουταχῆ διεκπεραιωθῆ ἀνενόχλητος εἰς Πελοπόννησον καὶ, ἐρημοῦσα αὐτὴν καταπνίξη τὴν ἐπανάστασιν, ὅπως ἔπραξεν ἡ Ἀλβανικὴ στρατιά, ἣτις ἐρημώσασα πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον, κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1769 ἀκωλύτως διεπορθμευθεῖσα εἰς Πελοπόννησον, ἐδήλωσεν αὐτὴν καὶ κατέπνιξε τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως τὸ ἐδραῖον βᾶθρον τῆς ἀειθαλοῦς καὶ ὑπερλάμπρου τοῦ Μεσολογγίου δόξης καὶ, ὁ πρωτεργάτης καὶ πρωταθλητῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος.

Πρῶτη κατὰ τοῦ Βασιλαδίου ἐπίθεσις.

Τὸ Βασιλάδι νησίς ἱστορικωτάτη, τὰ μέγιστα σεντελέσασα εἰς τὸ Ἐθνικὸν καὶ πολεμικὸν τοῦ Μεσολογγίου μεγαλόρρημα περιφερείας τότε 150 βημάτων καὶ κειμένα ἐπὶ τῆς εἰσόδου πρὸς τὴν λιμνοθάλασσαν, δεσπόζει καὶ κυριαρχεῖ τῆς κυρίας πρὸς αὐτὴν ἀγούσης βαθυπυθμένου αὐλακος, Αὐλέμονος καλουμένης, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Βοσιλάδιον, ὡς καὶ τῆς ἀρχῆς

τῆς αὐλακος Βασιλικῆ πόρτα, κατεῖχeto παρ' ἀποσπᾶματος ἐκ 50 Μεσολογγιτῶν πυροβολιτῶν καὶ 30 πεζῶν μετὰ 4 πυροβόλων, ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν Ἀθανάσιον Ραζιηζότσιακ. Τὴν 20 Ἰουλίου 1822 προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἐκ Πατρῶν ὀρμηθέντος Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου συγκεκμημένον ἐξ 80 περίπου πολεμικῶν πλοίων. Καὶ μετὰ πικρότατον καὶ πολύωρον βομβαρδισμόν, ἐπανειλημμένως ἐπιχείρησεν ὁ Τοῦρκος Ναύαρχος Γιουσούφ Πασσᾶς νὰ ἐνεργήσῃ ἀπόβασιν ἐπ' αὐτοῦ, καὶ μετὰ διήμερον λυσώδη ἀγώνα, ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῶν ἀμυνομένων καὶ ὑποστάς σοβαρωτάτας ἀπολείας, ἤναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ πάσης περὶ ταύτην ἀποπειρας. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἐπεχείρησεν ἀπόβασιν εἰς Μαῦρην Ἀλικίην ἀλλ' ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τοῦ Μακροῦ ἡγουμένου σώματος ἐξ 800 Μεσολογγιτῶν καὶ Ζυγιωτῶν ἀπέπλευσεν εἰς Πάτρας, ὅπου περὶ τὸν μῆνα παραμεινας ἀδρανῶν, ἀπέπλευσεν εἰς Σοῦδαν.

Πρώτη πολιορκία.

Μετὰ τὴν καταστρεπτικὴν μάχην τοῦ Πέτα, τὰ λείψανα τοῦ Ἑλληνικοῦ σώματος ἔφθασαν εἰς Κεφαλόβρυσον, ὅπότεν 35 ἔξ αὐτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην καὶ Γεώργιον Κίτσον, ἐπερχομένων τῶν πολεμίων, κατέφυγον εἰς Μεσολόγγιον, οἱ δὲ λοιποὶ διεσκορπίσθησαν ἀνὰ τὰ ὄρη.

Ἡ Τουρκικὴ Στρατιὰ ἀπαρτιζομένη ἐξ 8 χιλιάδων ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ὁμέρ πασσᾶν Βρυώνην, καὶ ἐκ 3 χιλιάδων ὑπὸ τὸν Μεχμέτ Ρεσίτ πασσᾶ Κιουταχῆν, μετὰ 15 πυροβόλων προελάσασα καὶ διαβᾶσα τὸν Ἀχελῶον ἀφικετο καὶ ἐπεστάθμευσεν ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας εἰς Ἀγρίνιον, τὸ ὁποῖον εἶχον ἐγκατελεῖπει καὶ ἐμπρήσει οἱ κάτοικοι αὐτοῦ.

Τὴν 21 δὲ 8)βρίου 1822 ἐξελάσασα ἐκεῖθεν, ἐνεφανίσθη πρὸς τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἀντιπαρελθοῦσα τοῦτο ἐπροχώρησε μέχρι Κρουνερίου, καταλαβοῦσα δὲ τὸν Εὐηνοχώριον καὶ τὸν Γαλατῶν ἀνέστρεψε καὶ κατηυθύνθη, ἡ μὲν ὑπὸ τὸν Βρυώνην ὑπερθεῖν τοῦ ἐκκλησιδίου Ἀγ. Δημήτριος, ἡ δὲ ὑπὸ τὸν Κιουταχῆν ὑπερθεῖν τοῦ ἐκκλησιδίου Ἀγ. Ἀθανάσιος καὶ ἀμέσως ἐπελάβετο τῆς κατασκευῆς τῶν πολιορκητικῶν ἔργων. Τὴν 25 δὲ 8)βρίου κατέπλευσε καὶ ἀπέκλισε καὶ ἀπὸ θαλάσσης τὸ

Μεσολόγγιον ὁ ὑπὸ τὸν Γιουσοῦφ πασσαῖν ἐν Πιάτραις ναυλο-
γῶν Τουρκικὸς στόλος.

Οἱ πολιορκηταὶ ἤρξαντο ἀμέσως τῆς ἐπιθέσεως, βομβαρδι-
σαντες ἐπὶ διήμερον τὴν πόλιν, ἣς ἠμύνετο σῶμα ἐκ 1150
περίπου Μεσολογγιτῶν μετὰ 14 παλαιῶν σιδηρῶν πυροβόλων
ἔπιηρετουμένων ὑπὸ Μεσολογγιτῶν, ὡς ὄντων δεξιωτάτων πυρο-
βολητῶν ἐν τοῖς πλοίοις τῶν ἀσκηθέντων, ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον
Ραζηκότσιαν σθεναρῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς ἀντιταχθέν.

Πρῶτη πρότασις πρὸς παράδοσιν.

Ὁ Τοῦρκος ναύαρχος, ὡς καὶ ὁ Κιουταχῆς ὑπεστήριξαν
τὴν γνώμην τῆς δι' ἀμέσον ἐφόδου ἀλώσεως τοῦ Μεσολογγίου.
Ὁ δὲ Βρυώνης εἶτε ἀγνοῶν τὰς δυνάμεις τῶν ἀμυνομένων
εἶτε μὴ ἐπιθυμῶν τὴν καταστροφὴν τοῦ Μεσολογγίου, χρησι-
μεύσοντας πρὸς διαχείμασιν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, εἶτε καὶ
δι' ἀμφοτέρω, ἀπεφάσισε νὰ προέλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς
παράδοσιν τῆς πόλεως, ἐγγυώμενος ἀμνηστειὰν καὶ ἐλευθέραν
ἀναχώρησιν τῶν ἀμυνομένων. Πρὸς ταῦτο, ἀνέθηκεν εἰς τὸν
Βαρνακιώτην τὴν συννεόησιν, ὅστις γράψας σχετικῶς πρὸς
τὸν Ἀθαν. Ραζηκότσιαν, μὴ τυχὼν δὲ οὐδεμιᾶς παρ' αὐτοῦ
ἀπαντήσεως, ἀνέθηκεν εἰς τὸν Ἄγον Βασιάρην ὅπως συννε-
νοηθῆ μετὰ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Μάρκου Βότσαρη, ὅπερ πληρο-
φορηθεὶς ὁ Μαυροκορδάτος, συνέστησεν εἰς αὐτὸν ἀναλαμβάνοντα
τὰς διαπραγματεύσεις, νὰ παρατείνῃ ταύτας μέχρις ἀρί-
στεως τῶν ἀναμενομένων ἐπικυριῶν.

Ἐν τῷ ὅ Βότσαρης διεξῆγε δεξιῶς τὰς διαπραγματεύσεις, ὁ
Ἄγος Βασιάρης δυσφορήσας ἐπὶ τῇ παρατάσει, ἐπετίμησεν
αὐστηρῶς αὐτόν, ὅστις φοβηθεὶς μήπως ἐκ τούτου προκληθῆ
ἡ ὀργὴ τῶν Τούρκων ἐναντίον του, τὸν διεβεβαίωσεν ὅτι θὰ
ἀπεστέλλοντο αὐθημερὸν οἱ ἀντιπρόσωποι διὰ τὴν συνθηκο-
λόγησιν.

Ἐκ τῆς προετοιμασίας δὲ τῶν Τούρκων πρὸς ὑποδοχὴν
τῶν ἀπεσταλμένων, καὶ μὴ γνωρίζων τὴν ἀλήθειαν, ὁ Ἀθων.
Ραζηκότσιαν, ὡς ἐκ τῆς διαστάσεώς του πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον,
διασπαρείσης δὲ καὶ τῆς ψευδοῦς φήμης ὅτι, ὁ Βότσαρης ἐσκέπετο
πραγματικῶς νὰ παραδόσῃ τὴν πόλιν, καὶ διὰ χρημάτων, ἔξω

φρενῶν γενόμενος ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ τῆς παραδόσεως, ἔσπευσε διὰ κηρύκων νὰ καλέσῃ τὸν Λαὸν εἰς συλλαλητήριον.

Οἱ Μεσολογγῖται συνήλθον ἐπιφόβως ἑξημμένοι, καὶ μετ' ὀλίγον παρουσιάσθη καὶ αὐτὸς κρατῶν ἀναδιπλωμένην, ἐν ἔδει σάκκου, τὴν φουστανέλλαν του ὀμιλήσας δὲ ἐν θυμῷ πρὸς τὸ πλῆθος, ἔτεράτισε βροντωδῶς καὶ ἀπειλητικῶς τὸν λόγον του διὰ τῆς ἐξῆς φράσεως, «Ποιὸς εἶν' ἐκεῖνος ὁ ἄτιμος ποῦ θέλει νὰ παραδώσῃ τὸ Μεσολόγγι; Ποιὸς εἶν' ἐκεῖνος ποῦ θὰ τὸ πωλήσῃ; Παράδες θέλει; Ἄς πάρῃ παράδες; Καὶ χώνων τὸ χέρι εἰς τὴν διπλωμένην φουστανέλλαν του, ἤρχιζε νὰ ἀρπάξῃ μὲ τὴ φούχτα τ' ἀσημένια νομίσματα καὶ νὰ τὰ σκορπᾷ πρὸς τὸ πλῆθος. Καὶ μετὰ τοῦτο, τῶν Μεσολογγιτῶν ἐν ὑπερτάτῃ καὶ ἐπικινδυνωδεστάτῃ ἐξεγέρσει διατελούντων, ὁ Ἄθιαν. Ραζηκότσικας ἀπέστειλεν εἰς τὸν Κιουταχὴν τὴν ἐξῆς ἐπιστολὴν.» Ἄν θέλετε τὸ τόπο μας, ἔλατε νὰ τὸν πάρετε».

Εὐτυχῶς τὴν ἡμέραν ἐκείνην 8 9)βρίου 1822 καταπλεύσαντα 8 Ἑλληνικὰ πλοῖα, διέλυσαν τὸν κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμόν, καὶ εἰσήγαγον τροφὰς καὶ πυρομαχικὰ διὰ πλοίου ἐκ Λιβόρονου κοιμισθέντα τῇ παραγγελίᾳ τοῦ Ἄθ. Ραζηκότσικα. Τὴν δὲ μεθεπομένην 4 ἐξ αὐτῶν μετέφερον ἐκ Πελοποννήσου ἐπικουρίαν 700 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην, Ζαΐμην καὶ Κανέλλον Δεληγιάννην, κατόπιν δὲ 340 ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Λόντον, 309 ὑπὸ τὸν Μακρῆν καὶ 100 ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Γρίβαν. Ἀπελθόντων δὲ, πρὸς περισπασμὸν τοῦ ἐχθροῦ, ἐκτὸς τοῦ Μεσολογγίου 400 ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην καὶ Τσόγκαν, οἱ ἐναπομείναντες μετὰ τῶν πρωτοελθόντων 60 ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην, Γ. Κίτσον καὶ Κατσαρόν, προστεθέντες εἰς τοὺς 1150 Μεσολογγίτας, ὧν 200 πυροβοληταί, ἀπετέλεσαν τὴν δύναμιν τῶν ἀμυνομένων ἀνελθοῦσαν οὕτω εἰς 2500.

Μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐξελισσομένας εἰς αἱματηροὺς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων συγκρούσεις, μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι ἀρχιγοὶ πεποιθότες ὅτι, οἱ πολιορκούμενοι ἕνεκα τῆς μεγάλης Χριστιανικῆς ἐορτῆς, ἀναμφιβόλως θὰ διενυκτέρευον ἐκκλησιαζόμενοι ἐν τοῖς Ναοῖς, ἐνήργησαν λυσσαλέαν καὶ ἀπεγνωσμένην πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως ἔφοδον.

Οἱ πολιορκούμενοι ὅμως, κατὰ θεϊὰν παρέμβασιν, ὡς ἐξῆς εἰδοποιήθησαν περὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐφόδου. Τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων παρέπλεε τὴν Φοινικίαν πλοιάριον μεταφέρων ἐξ Αἰτωλικοῦ εἰς Μεσολόγγιον τὸν Γραμματέα τοῦ Μακροῦ, ὅστις ἰδὼν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἄνθρωπον σείοντα μανδύλιον προσήγγισεν. «Ἐγώ, εἶπεν ὁ ἄγνωστος, εἶμαι χριστιανὸς καὶ πρόθυμος νὰ πάθω διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Κυρίου μου. Μὴ ἀπορήσης καὶ μὴ δυσπιστήσης εἰς ὅσα θὰ ἀκούσης, ἂν μὲ βλέπης συνοδεύοντα τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου μου, ἢ γυνή μου καὶ τὰ τέκνα μου εἶναι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των καὶ τοῦτο ἀρκεῖ νὰ μὲ δικαιολογήσῃ ἐνώπιόν σου. Ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν ἠθέλησε νὰ μάθω ὅσα οἱ ἐχθροὶ μελετοῦν κατὰ τοῦ Λαοῦ του καὶ περιφέρομαι ἀπὸ πρωίας ὡς κνηγός, εἰς σωτηρίαν τῶν ὁμοπιστων μου, τρέξε εἰς τὴν πόλιν καὶ εἶπε ὅτι, οἱ ἐχθροὶ σκοπὸν ἔχουν νὰ ἐφορμήσωσιν αὔριον τὰ χαράματα διὰ τῆς πρὸς Ἀνατολὰς πλευρᾶς τοῦ ὄχυρώματος. Ταῦτα εἰπὼν, ὁ Ἰωάννης Γούναρης καὶ ὑψώσας τὰς χεῖράς του εἰς τὸν οὐρανὸν ἔγινεν ἄφαντος. Ἀφικθεὶς δὲ τάχιστα ὁ γραμματεὺς τοῦ Μακροῦ εἰς Μεσολόγγιον ἀνήγγειλεν εἰς τοὺς Ἀρχηγούς καὶ τὸν ἐπισκοπὸν Ἰωσήφ τὰ λεχθέντα, οὗ ἕνεκα διέταξαν, ὁ μὲν, οἱ ναοὶ νὰ κλεισθῶσιν καὶ κλειστοί, οἱ δὲ, νὰ παραμείνωσιν οἱ ἀμυνομένοι εἰς τὰ χαρακώματα καὶ τοὺς προμαχῶνας μὲ τὰ πυροβόλα καὶ τὰ καρποφύλλα πλήρη καὶ γυμνὰς τὰς πάλλας.

Οἱ Τοῦρκοι Ἀρχηγοί, ἅμα τῇ ἐπελεύσει τοῦ σκότους, ἤρξαντο προπαρασκευάζοντες τὴν ἐφοδὸν, καταρτίσαντες πρὸς τοῦτο σῶμα ἐξ 800 ἀλκιμωτάτων Ἀλβανῶν εἰς οὓς ὑπεσχέθησαν γενναιοτάτην χρηματικὴν ἀμοιβὴν καὶ, τοὺς ὁποίους ἐφοδιάσαντες διὰ κλιμάκων ἀπέστειλαν πρὸς τὸ χαράκωμα, ὅπου ἀφικθέντες ἀπαρατήρητοι ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς καὶ ἐγγύτατα αὐτῶν γενόμενοι πρηνεῖς πρὸ τῶν θιάμων καὶ τῶν βρούλων τῶν ἐκεῖ φουμένων κρυβέντες, ἐφησύχαζον.

Περὶ τὴν τρίτην δὲ ὥραν πρωϊνὴν οἱ πολιορκηταὶ ἤρξαντο τῆς ἐφόδου κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ χαρακώματος ὅπερ ὑπερήσπιζον, οἱ Δεληγιάννης, Μακροῦ καὶ Ἰωάν. Ραζηκότσικας, μὲ 1200 Πελοποννησίους, Μεσολογγίτας καὶ Ζυγῶτας, κατὰ δὲ τοῦ κέντρου ὅπερ ὑπερήσπιζον ὁ Μάρκος Βότσαρης

καὶ ὁ Λόντος, καὶ τοῦ Δυτικοῦ τμήματος ὅπερ ὑπερήσπιζον ὁ Ἄνδρ. Ζαΐμης καὶ Ἄθαν. Ραζηκότσιζας περιορίσθησαν εἰς ψευδεπίθεσιν—διὰ σφοδροτάτων βομβαρδισμῶν καὶ πυκνοτάτων πυροβολισμῶν, ἐν κραυγαῖς, ἀλλαλαγμοῦς καὶ τυμπάνων κρούσει. Συγχρόνως δὲ ἀνεγερθέντες καὶ οἱ πρὸ τοῦ χαρακώματος ἐν τοῖς θάμνοις ἐλλοχεύοντες Ἄλβανοί, καὶ ἐπακομβήσαντες τὰς κλίμακας ἐπὶ τοῦ προπετάσματος καὶ τῶν προμαχόνων, ἀπεπειράθησαν νὰ ἀνέλθωσιν ἐπ' αὐτῶν, καὶ εἰς χεῖρας ἐλθόντες πρὸς τοὺς ἀγρυπνοῦντας ἀμυνομένους, συνῆψαν τριώρον ἐκ τοῦ συστάδην λυσσαλέον καὶ ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα. Οἱ ἀμυνομένοι φονεύσαντες πλείστους τῶν ἐπιτεθέντων ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν χαρακωμάτων καὶ τῶν προμαχόνων, τελικῶς δρᾶξαντες τὰς πάλλας ἐπέπεσαν μανιώδεις κατ' αὐτῶν, εἰς αἰσχρὰν καὶ ἄτακτον φυγὴν τραπέντων.

Αἱ ἀπώλεια τῶν Τούρκων ὑπῆρξαν μέγισται, κατὰ ἑκατοντάδας πολλὰς οἱ νεκροὶ καὶ τραυματῖαι ἐκτάδην ἔκειντο καὶ ἡ δεινὴ θέσις αὐτῶν κατέστη δεινότερα, ἔνεκα τῆς διακοπῆς τῶν συγκοινωνιῶν των, ἐκ τῶν μεγάλων πλημμυρῶν τῶν ποταμῶν προελθούσης, καὶ τῆς ἀπειλῆς τῶν Ἑλληνικῶν σωματίων τῶν περιτρεχόντων τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ τῆς βροτολοιγοῦ ἑλνοσσίας. Ἐνεκα τῶν σοβαρωτάτων λόγων τούτων λύσαντες τὴν πολιορκίαν κρύφα καὶ ἀπαράτηρητοι ἀπῆλθον ἐν σπουδῇ, κατὰ τὴν σκοτεινὴν καὶ θυελλώδη τῆς 31 Δεβρίου τοῦ 1822 νύκτα.

Καὶ οὕτω, τὴν 1 τοῦ νέου ἔτους 1823 οἱ ἀμυνομένοι εὐρέθησαν πρὸ τῆς τερπνῆς καὶ ἐκπάγλου εἰκόνης, καθ' ἣν, οἱ Τούρκοι ἐγένοντο ἄφαντοι, ἐγκαταλείψαντες καὶ σκηνὰς καὶ πυροβόλα καὶ ἐφόδια καὶ, ἅπαντα τῶν Ἀρχηγῶν των τὰ ἔπιπλα, διαιρεθέντες δ' οὗτοι εἰς δύο φάλαγγας, ὧν ἡ μία, ὑπὸ τὸν Βρυώνην διὰ τῆς Κλεισούρας, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Κιουταγῆν διὰ τοῦ Κερασόβου ὑπεχώρησαν εἰς τὸ Ἀγρίνιον, ὅπου πᾶν εἶδος τροφῆς ὄλοσχερῶς εἶχεν ἐκλειψεῖ. Ἐκεῖθεν πλημμυρήσαντος τοῦ Ἀχελώου, ἐτράπησαν πρὸς τὴν Εὐρυτανίαν καὶ τὰ Ἄγραφα, ἀλλὰ προσβληθέντες παρὰ τὸν Ἅγιον Βλάσην ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη ἐπανέκαμψαν εἰς Ἀγρίνιον σοβαρὰς ὑποστάντες ἀπωλείας.

Ἐξ Ἀργινίου δὲ ὡς στερούμενοι παντελῶς τροφῆς καὶ οἱ κοιμάτων, ἐκκινήσαντες ἀπετόλμησαν τὴν διάβααίν τοῦ Ἀχελώου, διὰ τῶν μόλις βατῶν καταστάτων πόρων αὐτῶν. Μετὰ πολλοὺς δὲ κόπους, βασάνους καὶ τραγικὰ ἐπεισόδια—πνιγέντων περὶ τὰς 2500 ἀνδρῶν, τὰ διασθέντα λείψανα κακῶς ἔχοντα ἀφίκεντο εἰς Καρβασαράν. Ὅπόθεν, ὁ μὲν Βρουώνης διὰ θαλάσσης εἰς Πρέβεξαν κατέφυγεν, ὁ δὲ Κιουταχῆς, διὰ ξηρᾶς εἰς Ἄρταν, ἔνθα μετ' ὀλίγον ἀπανθρώπως μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἐκρεούρησε τὸν γνωρίζοντα εἰς τοὺς Μεσολογγίτας τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐφόδου τῶν Τούρκων, Ἑλληνα πατριώτην Γούναρην Ἰωάννην, ὑπὸ Σλαίου καταγγελθέντα.

Καὶ οὕτω ἔληξεν τόσον ἀδόξως καὶ αἰματηρῶς διὰ τοὺς Τούρκους καὶ, τόσον ἐνδόξως καὶ ἐλπιδοφόρως διὰ τοὺς Ἑλληνας ἢ πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὴν ἀντίστασιν τοῦ ὁποίου οἱ Τούρκοι Ἀρχηγοὶ ἀπέδωκαν ἀποκλειστικῶς καὶ δικαίως εἰς τοὺς Μεσολογγίτας καὶ τὸν Ἀρχηγὸν αὐτῶν Ἀθανάσιον Ραζηκότσικαν. Διὰ τοῦτο, βραδύτερον ὁ Ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆς, σχετικῶς πληροφορηθεὶς παρ' αὐτῶν, διατελεσάντων ἄλλοτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, ἀφ' οἴτου καὶ ἐχρονολογεῖτο ἢ ἀμοιβαία των ἀντιζηλία, ἅμα ὁ Σουλτάνος τὸν προσεκάλεσε νὰ συμμετάσχη τῆς κοτὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείας, μεγάλας, δυνάμει, μυστικῆς συνθήκης, ὠφελείας ἀναμένων, ἐκ τῆς καταστολῆς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀπέστειλεν ἐπιστολὰς διὰ τοῦ Κυπρίου Χαμολέοντος μὲ δελεαστικωτάτας προτάσεις, πολλὰ καὶ ποικίλα ὑποσχόμενος, ἐὰν συντελέουν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του, πρὸς τοὺς Ἀρχηγούς τῆς Πελοποννήσου Πετρόμπεην Μαυρομχάλην, Θεόδωρον Κολοκοτρώνην καὶ Γεώργιον Σισίνην, καὶ ἐξ ἀπάσης τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος μόνον πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Μεσολογγίου Ἀθανάσιον Ραζηκότσικαν, παρ' ὧν ἀσυζητητὶ περιφρονητικῶς ἀπορριφθείσας.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Τρικούπησις τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς ἱστοραΐς του, ἀναγνωρίζων τὸν Ἀθανάσιον Ραζηκότσικαν Γενικὸν Ἀρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ εἰς τὸν προστεθέντα εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἐπίλογον γράφων «Ὁ Ἕλλην ἑτεροτούρησεν ἐν Μεσολογγίῳ ὅπου ἐν μέσῳ γενικῆς ἀθυμίας, πρῶτοι τῶν ἄλλων οἱ ἐντόπιοι ἀπεφάσισαν μεγαλοφρόνως, ὡς

και ἐπὶ τῆς πρώτης πολιορκίας, ν' ἀποθάνωσι μᾶλλον ἢ νὰ προσκυνήσωσιν», ἀνατρέπει τὸ σχετικὸν κείμενον τῆς ἱστορίας του· ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Μαυροκορδάτου ἦσαν ὁ θεμέλιος λίθος τῆς ἐν Μεσολογγίῳ ἐγκατερθέσεως, ἀποδίδων τὴν τιμὴν αὐτῆν εἰς ἐκείνους εἰς τοὺς ὁποίους πραγματικῶς ἀνήκει.

Κατασκευὴ τοῦ Φρουρίου.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης πολιορκίας, ἐπειδὴ προεβλέπετο ὅτι, ἀσφαλῶς καὶ συντόμως θὰ ἐπιήρχοντο κατὰ τοῦ Μεσολογγίου πάλιν οἱ Τούρκοι, τὸ κατ' Ἰούνιον τοῦ 1821 κατασκευασθὲν ὄχυρῶμα κατεδαφίσθη καὶ, ἀντ' αὐτοῦ ἀνηγέρθη νέον, ἐπὶ σχεδίου τοῦ Χίου ὄχυρωτικοῦ Μιχαὴλ Κοκκίνη, πάλιν τῇ ἀτομικῇ ἐργασίᾳ καὶ δαπάνῃ τῶν Μεσολογγιτῶν, παραχωρησάντων καὶ αὐτὰς τὰς οἰκίας των, πρὸς προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων λίθων. Ἡ Τάφρος τοῦ νέου ὄχυρῶματος κατεσκευάσθη πλατυτέρα 8-9 μέτρα καὶ βαθυτέρα 2 μέτρα καὶ, πρὸ αὐτῆς καὶ τὰς πτέρυγας κατεσκευάσθη πρόταφρος. Τὸ προτέτασμα ἀνυψωθὲν καὶ διαπλατηθὲν ἐστερεώθη διὰ λιθοδρομῆς καὶ πασσάλων ἐκ τῶν ἰχθυοτροφείων ληφθέντων. Εἰς τοὺς ἐξέχοντας δὲ προμαχῶνας κατεσκευάσθησαν ἰσχυρὰ πυροβολεῖα ὕψους 2 — 3,50 μ. καὶ οὕτω τὸ νέον ὄχυρῶμα ἔλαβε μορφήν καὶ διαστάσεις ἡμιμονίμου φρουρίου.

Εἰς τοὺς προμαχῶνας δὲ αὐτοὺς ἐδόθησαν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Κοκκίνη, κατὰ σειρὰν ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς τὰ ὀνόματα τῶν Δρακούλη, Κ. Κανάρη, Σκενδέρμπεη, Λόρδου Σέφριελδ, Μονταλεμπέρτου, Ρήγα, Μακρῆ, Γουλιέλμου τῆς Ὁράγγης, Α. Κοκκίνη, Ἐπισκόπου Ἰγναντίου, Μ. Μπότσαρη, Κοραῖ, Φραγκλίνου, Γουλιέλμου Τέλου, Κοτσιούσκου, Λόρδου Βύρωνος, καὶ εἰς τὸν ἀπέναντι τῆς Δυτικῆς πτέρυγος τοῦ φρουρίου ἐπὶ τῆς νησίδος Μαρμαρᾶ τοῦ Σαχτούρη.

Δευτέρα πολιορκία.

Μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης πολιορκίας ἐπῆλθεν ἐν Μεσολογγίῳ διχόνοια μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων Ἀρχηγῶν, ἀλλ' ἡ καλὴ συμπεριφορὰ τοῦ Κ. Μεταξᾶ Ἀρχηγοῦ τοῦ σώματος τῶν Κεφαλληνίων, διορισθέντος τὴν 1 Ἰουνίου 1823 Γενικοῦ ἐπάρχου τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, συνεβίβασε τοὺς ὀρι-

ζοντας, και ἐπέφερε τὴν γαλήνην μεταξύ των, οἵτινες και ἐξήλθον πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐχθροῦ.

Τὴν 6 δὲ Ἰουνίου ὁ ὑπὸ τὸν Χοσρέφ πασσάν Τουρκικὸς στόλος ἐξ 100 περίπου Τουρκικῶν, Ἀλγερινῶν, και Τηνισιακῶν πλοίων, ἐξ Ἑλλησπόντου ὀρμηθεὶς, και καταπλεύσας εἰς Πάτρας, ἀπέκλεισεν ἀπὸ θαλάσσης τὸ Μεσολόγγιον και τὰ παράλια τῆς Ἀκαρνανίας. Πληροφορηθεὶς δὲ ὁ Τοῦρκος ναύαρχος ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἀπέρχοντο ἐκ Μεσολογγίου, ἀπεβίβασεν εἰς Κρυνέριον τὴν 14 Ἰουλίου 1823 ἄγημα ἐκ 300 ναυτῶν, ὅπερ προήλασεν πρὸς Γαλατῶν και Εὐηνοχώριον. Κατὰ τούτου προελάσας ἐκ Μεσολογγίου, και ἐπιτεθειὶς ὁ Μεταξῆς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Κεφαλλήνων και τινῶν Μεσολογγιτῶν τὸ ἠνάγκασε νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὰ πλοῖα. Τὴν ἐπομένην ἐγένετο δευτέρα ἀπόβασις δι' ἀγήματος ὑπερδιπλασίας δυνάμεως, καθ' οὗ ἐπελήθον ὁ Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας ἡγούμενος ἀποσπάσματος ὑπερπεντακοσίων Μεσολογγιτῶν, ἔτρεψεν αὐτὸ εἰς ἄτακτον πρὸς τὰ πλοῖα του ἐπιστροφῆν, συμαντικὰς ἀπωλείας ὑποστάν, μεθ' ὅ ὁ Τουρκικὸς στόλος ἀπέπλευσεν εἰς Πάτρας. Ὅπόθεν τὴν 25 Αὐγούστου ἀπάρας, ἀφῆκε 3 φρεγάτας και 12 βρῖκια, αἵτινες ἐφοδίαζον ἐφ' ἐξῆς τοὺς Τοῦρκους διὰ τοῦ Κρυνερίου, διὰ πυροβόλων, ὄπλων, πυρομαχικῶν, και τροφῶν.

Κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου 1823 στρατιὰ ὑπὸ τὸν Βρυώνην και Κιουταχὶν ἐξ 6000 Ἀλβανῶν προήλασε διὰ Μακρονόρους. Συγχρόνως δὲ και ὁ Μουσταῖ πασσᾶς τῆς Σκόδρας ἡγούμενος 16000 ἀνδρῶν προελάσας δι' Ἀγρᾶφων ἀφίκετο περὶ τὸ Καρπενήσιον. Μετὰ δὲ τὸν ἐκεῖ ἡρωϊκὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Βότσαρη και, τὴν διάλυσιν τοῦ ἐν Καλιακούδα Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, προελάσας ἠνώθη μετ' αὐτῶν τὴν 20 7)βρίου, και ἐπεστάθμευσεν πρὸ τοῦ Αἰτωλικοῦ, τοῦ συγχρόνως ἐπαναστατήσαντος μετὰ τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου οἱ πρὸ αὐτοῦ ὑποχωροῦντες ὄπλαρχηγοὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Κ. Βότσαρης, Μακρῆς, Τσόγκας, και Κίτσος Τζαβέλας εἶχον μεταβῆ.

Ἐχθρικὸν ἀπόσπασμα προελάσαν κατέλαβε τὸ Εὐηνοχώριον και τὸν Γαλατῶν, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν μετὰ τοῦ Κρυνερίου συγκοινωνιῶν, ὄντος κέντρον ἐφοδιασμοῦ τῆς Τουρκικῆς στρατιᾶς, ἣτις δὲν ἐστάθμευσεν πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλ' ἠσχολήθη

μόνον εις τὴν πολιορκίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ, σκοποῦσα μετὰ τὴν πτώσιν αὐτοῦ νὰ στραφῆ καὶ κατὰ τοῦ πρώτου.

Ἡ φρουρὰ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀπηρτίζετο ἐκ 500 ἀνδρῶν κατὰ τὸ πλεῖστον Αἰτωλικιωτῶν ὑπὸ τοὺς Ἀρχηγοὺς Ἀπόστολον Κοσουρῆν, Κ. Κίτσον, καὶ Ἰωάνν. Σουλιώτην. Ὁ ἐχθρὸς ἀποβιβάσας ἐκ τῶν πλοίων πυροβόλα, ἔστησε ταῦτα τῆς νήσου κατέναντι καί, ἤρξατο τῆς παλιορκίας συχνότατα βομβαρδίζων τὴν πόλιν καί, ἀκάρπους ἐκτελῶν κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεις καί, ἀποπείρας ἀποβιβάσεως αἱματηρότατα ἀποκρουομένας.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ διὰ τῆς λιμνοθαλάσσης συγκοινωνία δὲν διεκόπη, ἀπεστέλλοντο εἰς τὸ τελευταῖον πυροβόλα, πυρομοχικὰ καὶ τροφαὶ παρὰ τῆς Διοικήσεως, ἀλλὰ οἰκοθεν καὶ οἱ Μεσολογγίται ἐνθουσιῶδως καὶ προθύμως παρείχον ἅπαντα αὐτῶν τὰ προϊόντα, καὶ τὰ εἰς τὰ καταστήματά των εὐρισκόμενα ἐμπορεύματα καὶ τροφίμα, πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν Αἰτωλικῷ καὶ Μεσολογγίῳ φρουρῶν ἄν καὶ ἔνευα τῶν κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμῶν, καθίστατο δυσχερὲς ἡ προμήθεια τούτων.

Ἡ μόνη ἐν Αἰτωλικῷ αἰσθητὴ ἔλλειψις ἦτο ἡ τοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον οἱ πολιορκούμενοι ἐπρομηθεύοντο ἀπὸ τῆς ἀπέναντι ξηρᾶς διὰ μεγίστων καὶ μυρῶν κινδύνων, ἀλλὰ βόμβα ἐχθρική κατὰ θεῖαν παρέμβασιν, πεσοῦσα ἐντὸς τοῦ ἐν τῇ πόλει Ναοῦ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, διέτρησε τὸ ἔδσφος καὶ ἐκ τῆς ἀνοιχθῆσης ὀπῆς ἀνέβλυσεν ὕδωρ γλυκὺ, τὸ ὁποῖον καὶ εἰσέτι ἀναβλύζει, δι' οὗ ἐφ' ἑξῆς ὑδρεύοντο οἱ πολιορκουμένοι, θανάσιον γεγονός ὅπερ τὰ μέγιστα ἀνακούφισε καὶ ἐδραΐωσε τὸ ἠθικὸν καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν.

Ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς πολιορκίας καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων, σῶμα ἐκ 300 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Τζαβέλαν, καὶ ἕτερον ἐξ 100 ὑπὸ τὸν ὑπαρχηγὸν τῶν Μεσολογγιτῶν Ἰωάννην Ραζηκότικαν πολεμιστὴν οὕτινος ἡ καρδιά, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ στρατηγοῦ Μακρῆ Νικολάου, οὐδέποτε ἐφιλοξένησε τὸν φόβον καί, ἡ ψυχὴ τὴν ἀποκαρτέρησιν, ἐνεδρεύσαντα παρὰ τὴν στενὴν διάβασιν Σκαλί καλουμένην, ἐπετέθησαν κατ' ἀποσπάσματος ἐφοδιοποιμπῆς ἐξ ἰππέων καὶ πεζῶν, ὧν πολλοὶ ἐφονεύθησαν, καὶ ἀρκετοὶ πεσόντες εἰς τὸ παρακείμενον ἔλος ἐπνίγησαν. Μετὰ

τὴν ἐπιτυχῇ ἐπίθεσιν ταύτην, ἣν ἐπικολούθησαν καὶ ἄλλαι, ἢ διέλευσις τῶν ἐφοδιοπομπῶν κατέστη λίαν δυσχερῆς καί, οἱ πολιορκοῦντες ἤρχισαν αἰσθανόμενοι τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων τοὺς ὁποίους συγχρόνως ἐδεκάτιζε καὶ φοβερὰ πανώλης εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν ἐνσκήψασα.

Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων καὶ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ χειμῶνος οἱ Τούρκοι Ἀρχηγοὶ ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν τὴν 30 Νοεμβρίου, ὅτε κατέπλευσε πρὸ τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος οὐ ἐπέβαινε καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ὅστις ἀποβιβασθεὶς ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ἀντὶ τοῦ Κ. Μεταξᾶ. Καὶ ὁ μὲν Βρυώνης δι' Ἀκαρνανίας ἐπέστρεψε εἰς Πρέβεζαν, ὁ δὲ Μουσταῆς διὰ Μακρυνόρους εἰς Σκόδραν, μεταδόσαντες εἰς ἅπαντα τὰ μέρη δι' ὧν διήλθον τὴν Πανώλην. Καὶ οὕτως ἀδόξως διὰ τοὺς Τούρκους, ὡς καὶ ἡ πρώτη, διελύθη καὶ ἡ δευτέρα πολιορκία.

Τρίτη πολιορκία.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν καὶ τῆς δευτέρας πολιορκίας ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη καὶ τοῦ Μουσταῆ πασσᾶ τῆς Σκόδρας, διωρίσθη Διοικητὴς τῆς Ρούμελης, συγχρόνως δὲ καὶ Ἀρχηγὸς τῶν κατὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἐπιχειρήσεων ὁ Κιουταχῆς, ὅστις ἀφρχθεὶς εἰς Ἰωάννινα ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν πολυαρίθμου στρατιᾶς, ἔχων τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ τοῦ τρομεροῦ — ἢ τὸ Μεσολόγγιον ἢ τὴν κεφαλὴν σου — καλῶς διαγνώσαντος ὅτι, ἦτο ἀδύνατον νὰ καταπνιγῇ ἡ ἐπανάστασις, ἐφ' ὅσον ἴστατο ἀπειλητικὴ καὶ ἀπόρητος ἡ Αἰτωλικὴ ἀκρόπολις τὸ Μεσολόγγιον.

Προελάσαντος τοῦ Τούρκου στρατάρχου ἐξ Ἰωαννίνων περὶ τὰ τέλη Μαρτίου 1825, τὴν 11 Ἀπριλίου, αἱ μὲν προφυλακαὶ αὐτοῦ ἀκωλύτως ἀφίκοντο εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Αἰτωλικοῦ, τὸ δὲ κύριον σῶμα κατηυλίσθη εἰς Γουριᾶν ἰσχυρῶς περιχαρακωθέν, φόβῳ Ἑλληνικῶν αἰφνιδιασμῶν. Τὴν ἐπομένην δὲ αἱ Τουρκικαὶ προφυλακαὶ προελάσασαι ἀφίκοντο πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, ἐν τῷ ἐλαιῶνι αὐτοῦ καταυλισθεῖσαι.

Αἱ δυνάμεις τῶν ἀμυνομένων ἀνήρχοντο εἰς 4000 μαχητῶν ὑπὸ τοὺς Ἀρχηγοὺς Νότην Βότσαρην, Δημήτριον Μακρῆν, Κίτσον Τζαβέλαν καὶ ἄλλους. Γενικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τῶν πολεμιστῶν τοῦ Μεσολογγίου ἦτο ὁ Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας, μὲ ὑπαρχηγὸν τὸν ἀτρόμητον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἰωάννην

Ραζητότσικαν, ὅπερ ἀπηρτίζετο ἐξ 700 περίπου πεζῶν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ διοίκησιν, ἐκ 240 πυροβολητῶν ὑπὸ τὸν Δημήτριον Δεληγιώργην, ἐξ 150 πεζῶν καὶ πυροβολητῶν φρουρῶν τῶν νησιδῶν Βασιλαδίου καὶ Προκοπανίστου, ὑπὸ τοὺς Σπύρον Πεταλούδη καὶ Ἀναστάσιον Παπαλουκᾶν, καὶ ἐκ τοῦ σώματος τῶν περιφήμων Γελεκτσήδων -οὕτως ἐπονομασθέντων, διότι διὰ τὸ εὐκίνητον, ἔφερον μόνον γέλεκον - ἀπαρτιζόμενον ἐξ 90 περίπου ἐφήβων Μεσολογγιτῶν, ἀποτελούντων κινητὴν ἐφεδρείαν προστρέχουσαν ὅπου ἐνεφανίζετο ἀπειλητικὸς ὁ κίνδυνος. Εἰς τούτους προσθεταὶ καὶ αἱ Μεσολογγίτισσαι Ἀμαζόνες, αἵτινες συμμετείχον ἀπασῶν τῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ἀμύνης, ὧν πολλαὶ ἔνοπλοι ἀνδρικὴν ἐνδυμασίαν φέρουσαι συνεπολέμουν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἰσοτίμως μετ' αὐτῶν ἀγωνιζόμεναι. Ὡς καὶ οἱ δεκατετραετῆς παῖδες Μεσολογγίται οἵτινες, πλὴν τῆς συμμετοχῆς τῶν εἰς τὰς βοηθητικὰς τῆς ἀμύνης ὑπηρεσίας, ἐπεχείρουν συχνότατα καὶ, τοὺς περιφήμους καὶ ἱστορικοὺς καταστάντας κατὰ τῶν ἐχθρῶν διὰ τῶν χειρῶν καὶ διὰ σφενδονῶν πετροπολέμους, καθ' οὗς ἀληθῶς καὶ ἐξόχως ἠρίστευον καὶ συχνότατα ἐτραυματίζοντο. Τὰς τοπικὰς δὲ καὶ νυκτερινὰς ἐξόδους, εἰς αἷς συμμετείχον καὶ ἔνοπλοι Μεσολογγίτισαι ἐπεχείρουν πάντοτε οἱ Μεσολογγίται ὡς γινώσται τοῦ τόπου ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ραζηκότσικαν, ὡς ὁ στρατηγὸς Μακρῆς Ν. βεβαιοῖ. Γενικῶς δὲ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σπυρομήλιου καθ' ἀπόσας τὰς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. «Οἱ Μεσολογγίται αἱ Μεσολογγίτισσαι καὶ τὰ Μεσολογγιτόπουλα ἔδωκαν ἄπειρα παρδείγματα καρτερίας, φιλοπατρίας, ἀφιλοκερδίας καὶ ἡρωισμῶν. Πρῶτοι εἰς τὸν κίνδυνον ἐρρίπτοντο καὶ πρῶτοι εἰς τὰς μάχας ἐφώρων, ἐν αἷς καὶ πάντοτε ἠρίστευον, ἀφίηνοντες κατ' αὐτὰς τοὺς περισσοτέρους νεκροὺς, καὶ ἐπιστρέφοντες ἐξ αὐτῶν τοὺς περισσοτέρους τραυματίας ἀποκομίζοντες.»

Ἐφρούρουσαν πάντοτε εἰς τὰς κινδυνωδεστέρους προμαχῶνας τοῦ Μάρκου Βότσαρη ἢ μέγαν προμαχῶνα, καὶ τοῦ Φραγκλίνου τὸν ἐπονομασθέντα τρομερὸν διὰ τὰς λυσσαλέας, φρικαλέας καὶ αἱματηροτάτας μάχας τὰς συγκροτηθείσας πρὸς ἄμυναν αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκερδήθησαν αἱ περισσότεραι καὶ ἐνδοξότεραι νίκαι, ὧν ἕνεκα, ὁ Κοκκίνης ὁ ὀχρωπτικός, Πλα-

τείαν νίκης ἐπωνόμασε τελικῶς τοῦτον, γενόμενοι οὕτω, οἱ πρω-
τεργάται καὶ οἱ πρωταθληταὶ τοῦ ἀπαραιμίλλου στρατιωτικοῦ
ἀνδραγαθήματος, καὶ ἔθνικοῦ μεγαλοργήματος, τοῦ τὴν ἔλευ-
θερίαν τοῖς Ἑλλήσι δωρήσαντος.

Ἑναρξίς τῆς πολιορκίας

Ὁ Κιουταχῆς παραμείνας ἡμέρας τινὰς ἐν Γουργυῖ πρὸς
ἐξασφάλισιν τῆς ὑπηρεσίας τῶν μετόπισθεν τῆς Τουρκικῆς στρα-
τιάς, τὴν 20 Ἀπριλίου ἀφίκετο ἔξωθεν τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου
περιχαρᾶσθαι ἤρξατο ἀμέσως τῆς κατασκευῆς τῶν πολιορκη-
τικῶν ἔργων.

Διὰ συντόνου δὲ ἐργασίας νυκτερινῆς, τὴν 27 Ἀπριλίου ἀ-
πεπεράτωσε τὴν κατασκευὴν τῆς πρώτης παραλλήλου, εἰς ἀ-
πόστασιν 400 μέτρων ἀπὸ τοῦ φρουρίου, ἔνθα καὶ ἀνήγειρε τὰ
ἰσχυρὰ αὐτοῦ πυροβολεῖα.

Ἀπὸ τὴν 1 δὲ Μαΐου ἤρξατο βομβαρδίζων τοὺς διαφόρους
προμαχῶνας τοῦ φρουρίου προξενῶν εἰς τούτους πολλὰς καὶ
διαφόρους ζημίας. Τὴν 21 Μαΐου κατέρριψε μέρος τοῦ μεγάλου
προμαχῶνος Βότσαρη, φονευθέντος καὶ τοῦ Διοικουόντος τὸ
πυροβολικὸν αὐτοῦ καὶ πρόην φρουράρχου Μεσολογγίου ση-
μαινοντος προύχοντος Μεσολογγίου καὶ γυναικαδέλφου τοῦ Ἀθ-
θανασίου Ραζηκότσικα Δημητρίου Σιδέρη. Τὰς ἐπενεχθείσας
ὄμως βλάβας ταχέως ἐπεσκεύασαν οἱ πολιορκούμενοι.

Ἐπίθεσις κατὰ τῆς νησίδος Μαρμαροῦς.

Τὴν 8 Ἰουνίου 300 Τούρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τῆς νησίδος
Μαρμαροῦς, ἀποκρούσθέντες μετὰ σοβαρωτάτων ἀπωλειῶν. Τὴν
δὲ 20 Ἰουνίου οἱ πολιορκούμενοι ἐνεργήσαντες τοπικὴν ἔξοδον
ἀπὸ τῶν δύο κεράτων καὶ ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ φρουρίου, διεσ-
κόρησαν τὸν ἐχθρὸν, φονεύσαντες δὲ ὑπερεκατὸν καὶ ἀρπά-
σαντες ἑπτὰ σημαίας καὶ πάμπολλα λάφυρα ἐπανέκαμψαν εἰς
τὰς θέσεις των. Τῆς ἐξόδου αὐτῆς ἐπὶ κεφαλῆς ἦσαν οἱ Ἀθα-
νάσιος Ραζηκότσικας, Δ. Μακρῆς, Α. Βέικος, Ν. Ζέρβας, Γιάν-
νης Σούκας, καὶ Σπύρος Μίλιος.

Δευτέρᾳ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Βασιλαδίου.

Τὴν 28 Ἰουνίου ἰσχυρὸς Τουρκικὸς στόλος κατέπλευσε πρὸ

τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἀγκυροβολήσας παρὰ τὸν Ἅγιον Σώστην, ἀπεβίβασεν ἐνισχύσεις καὶ ἐφοδίασε μὲ τροφὰς καὶ πυρμαχικὰ τοὺς πολιορκητάς, μεθ' ὃ ἐνήργισεν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς νησίδος Βασιλαδίου, προστατεύουσης τὸν εἰσπλουν διατοῦ Ἁγίου Σώστη, καὶ Προκοπανήστου προστατεύοντος τὸν δευτέρου εἰσπλουν πρὸς τὴν λιμνοθάλασσαν τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ἀποκρουσθεὶς αἱματηρῶς ὑπὸ τῆς πρώτης, κατώρθωσε τὴν 8 Ἰουλίου νὰ καταλάβῃ τὴν δευτέραν, ἣν ὑπερήσπιζεν ὁ Παππαλουκᾶς, καὶ εἰσήγαγεν εἰς αὐτὴν 36 ἔξωπλισμένα πλοιάρια ὧν τινὰ ἔφερον καὶ ὄλμους. Κατ' αὐτῶν ἀντετάχθη στολίσκος ὑπὸ τὸν Κ. Τρικούπην, ἀπαρτιζόμενος ἀπὸ ἕξ κανονιοφόρους πᾶσσαρας, ὅστις κατόρθωσε νὰ παρεμποδίσῃ τὸν κατάπλουν των εἰς τὸ Αἰτωλικὸν καὶ νὰ διατηρήσῃ τὰς συγκοινωνίας τοῦ Μεσολογγίου μετὰ τοῦ Βασιλαδίου, τῆς Κλεισόβης καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ. Συγχρόνως δὲ οἱ ἀμυνόμενοι ἀνήγειραν ἑπτὰ ἐπάκτια πυροβολεῖα πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης ἀπὸ τῆς λιμνοθαλάσσης ἐπιθέσεως. Μετὰ τοῦτο ὁ Τουρκικὸς στόλος καταλείπων πλοῖα τινὰ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, πρὸς ἀποκλεισμὸν αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης, ἀπέπλευσε.

Δευτέρα πρότασις πρὸς παράδωσιν.

Μετὰ τὸν κατάπλουν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου καὶ τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν πολιορκητῶν, ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου κατέστη στενωτέρα. Ὁ δὲ Κιουταχῆς ἐπρότεινεν εἰς τοὺς ἀμυνομένους τὴν διὰ συνθήκης παράδοσιν τῆς πόλεως. Οἱ ἀμυνομένοι ἐπιδιώκοντες νὰ ἐπιτύχωσιν εἰκοσαήμερον ἀνακωχὴν, ἐλπίζοντες κατ' αὐτὴν νὰ καταπλεύσῃ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασιν καὶ, ἀπέστειλαν ἀντιπροσώπους τὸν Νότην Βότσαρην, τὸν Ἀθανάσιον Ραζηζότσιαν καὶ ἑτέρους πέντε, οἵτινες συνηντήθησαν μετὰ τῶν τοῦ Κιουταχῆ, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγετο καὶ ὁ Ταχῆρ Ἀμπάζης.

Ὁ Κιουταχῆς ἀντὶ τῆς ζητηθείσης εἰκοσαήμερου ἀνακωχῆς ἀπέστειλε τὰς προτάσεις αὐτοῦ ἐγγράφως καὶ δι' ὧν ἤξιον:

«Νὰ παραδόσουν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν εἰς τὸ ἦψος του τὸ φρούριον. Ἡ ὑψηλότης του δι' ἀσφάλειαν τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῆς συνθήκης, δίδει δώδεκα ὁμήρους κατ' ἐκλογὴν τῆς φρουρᾶς, καὶ ἡ φρουρὰ διὰ τὴν ἕκ μέρους τῆς τήρησιν τῆς

συνθήκης νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸ ἦθος τοῦ τὴν μεγάλην τάπια (προμαχῶνα Βότσαρη) καὶ τὴν μεγάλην θύραν, ἐπὶ τῆς ὁποίας νὰ βάλῃ τριάκοντα ἀνθρώπους.

Συγχωρεῖ ἡ Ὑψηλότης τοῦ νὰ ἐξέλθουν μὲ τὰ ὄπλα, μόνον οἱ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἄρματωλοι καὶ κλέφτες, καθὼς καὶ οἱ Σουλιῶται, εἰς ὄσους δὲ ἦσαν ραγιαδες, ἐδίδετο ἀμνηστία τελεία διὰ τὰ παρελθόντα, ἀφοῦ παραδόσωσι τὰ ὄπλα».

Οἱ ἀμυνόμενοι ἀπέρριψαν ἀσυζητητὴ τὰς προτάσεις ταύτας, οὗ ἕνεκα οἱ Τοῦρκοι ἐνῆργησαν σφοδρώτατον βομβαρδισμόν ἀπὸ ξηρᾶς κατὰ τοῦ φρουρίου καὶ τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦ στολίσκου ἀπὸ θαλάσσης.

Τρίτη πρότασις πρὸς παράδοσιν.

Μετὰ δύο δ' ἡμέρας ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Τουρκικοῦ στολίσκου Μαχμούτ Βέης ἀπέστειλε καὶ οὗτος προτάσεις πρὸς τοὺς πολιορκουμένους πρὸς παράδοσιν τῆς πόλεως, ἅς οἱ ἀμυνόμενοι ὑποθέσαντες ὅτι ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου Χοσρέφ πασσᾶ, προῆλθον εἰς συνεννόησιν, ἐλπίζοντες ὅτι, ἂν οὗτος ἀπεδέχετο τὴν ἀναχωρήν, θὰ ἐξηναγκάζετο καὶ ὁ Κιουταχῆς νὰ ἀποδεχθῇ ταύτην. Πρὸς τοῦτο ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων ὁ Ἄθαν. Ραζηκότσικας, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐδηλώθη αὐτῷ ὅτι ὁ Μαχμούτ Βέης ἐνῆργει κατ' ἐντολὴν τοῦ Κιουταχῆ, ἔλαβεν ἀσυζητητὴ τὴν αὐτὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν.

Ἄποτυχὸν οὕτως εἰς τὴν διπλὴν ἀπόπειράν του ὁ Κιουταχῆς νὰ καταλάβῃ διὰ συνθηκολογήσεως τὸ Μεσολόγγιον ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ καταλύβῃ τοῦτο δι' ἐφόδον.

Πρῶτη ἐπίθεσις κατὰ τοῦ προμαχῶνος Βότσαρη.

Τὴν 16 οὔτω Ἰουλίου μετὰ μεσημβρίαν ἐφορμήσαντες οἱ Τοῦρκοι, καὶ διὰ συγχρόνου ἀναφλέξεως ὑπονόμου διαρρήξαντες μέρος τοῦ φρουρίου, ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ προμαχῶνος Βότσαρη καὶ ἐνέπηξαν ἐπ' αὐτοῦ τὰς σημαίας των.

Οἱ ἐπ' αὐτοῦ ὅμως τεταγμένοι 300 Αἰτωλοκαρνανέες ὑπὸ τὸν Ἄνδρέαν Ἰσκον καί, 400 Μεσολογγῖται ὑπὸ τοῦ Ἄθαν. Ραζηκότσικαν ἀντεπιτεθέντες, μετὰ λυσσαλέαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην κατέρριψαν τὰς Τουρκικὰς σημαίας καὶ ἐξεδίωξαν αὐ-

τούς, ὑπερπεντακοσίους νεκρούς καὶ τραυματίας σχόντας. Εἰς τὴν γιγαντομαχίαν ταύτην ἔλαβον μέρος καὶ τὰ Μεσολογγιῶ-
πουλα διὰ σφενδονῶν καὶ λίθων πολλοὺς τραυματίσαντα.

Δευτέρᾳ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ προμαχῶνος Βότσαρη.

Τὴν 18 Ἰουλίου οἱ Τούρκοι περὶ τὴν 1 μ.μ. ἐπετέθησαν πάλιν ἀφνιδιαστικῶς κατὰ τοῦ προμαχῶνος Βότσαρη καὶ πάλιν ἀνῆλθον ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεδιώχθησαν ἀφήσαντες εἴκοσι νεκρούς.

Τετάρτη πρότασις πρὸς παράδοσιν.

Μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας ἐφόδους εἰς ἐπονειδίστους ἵττας καταληξάσας, ὁ Κιουταχῆς ἀπέστειλε πάλιν τὸν Ταχῆρ Ἀμπάζην ὅπως προτείνῃ καὶ συμβουλεύσῃ τὴν διὰ συνθηλο-
γίσεως παράδοσιν τοῦ Μεσολογγίου, τηρούντων καὶ τῶν ρα-
γιαδῶν τὰ ὄπλα αὐτῶν. Μὴ τυχῶν δὲ ἀπαντήσεως καὶ ἐπανα-
λαβῶν τὴν ἐπομένην τὰς προτάσεις του, ἔλαβε τὴν ἀπάν-
τησιν ὅτι «Ἄφοῦ κατὰ τὰ λεγόμενά του ἔχει τὸ ἓνα του πόδι
εἰς τὸ Μεσολόγγι ἅς ζυττάξῃ μονάχος του νὰ βάλῃ καὶ τὸ
ἄλλο». Ὁ δὲ Λάμπρος Βέϊκος τῇ ἐντολῇ τῆς φρουρᾶς ἀπέ-
στειλεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ταχῆρ Ἀμπάζην, «ὅπως μὴ ἐπανα-
ληφθῶσι τοῦ λοιποῦ προτάσεις συνθηκολογίσεως, συγχρόνως
δὲ ἀπέστειλε καὶ δέκα φιάλας ρουμίου πρὸς ἐνδυνάμωσιν τῶν
σημαιοφόρων Τούρκων διὰ τὴν μέλλουσαν ἔφοδον».

Πρώτῃ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ προμαχῶνος Φραγκλίνου.

Ἐξ ἄλλος γενόμενος ἐκ τῆς ὑπερηφάνου καὶ δηκτικῆς ἀπαν-
τήσεως τῶν πολιορκουμένων ὁ Κιουταχῆς, διέταξε καὶ ἐνεργήθη
σφοδρότατος ἐπὶ διήμερον ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης βομ-
βαρδισμὸς. Τὴν ἐπομένην δὲ 21 Ἰουλίου ἅμα τῇ ἕφ ἐφόρμησαν
οἱ Τούρκοι κατὰ τῶν προμαχῶνων Φραγκλίνου ὑπερασπιζομένου
ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ Τσόγκα, ἀπελθόντος τοῦ Ἀρχηγοῦ, Μπό-
τσαρη ὑπερασπιζομένου ὑπὸ τῶν Ἴσκου καὶ Ἀθαν. Ραζηκό-
τσικα, Μακρῆ ὑπερασπιζομένου ὑπὸ τοῦ Μακρῆ καὶ Μοντα-
λεμπέρτ ὑπερασπιζομένου πιθανῶς ὑπὸ Φιλελλήνων Γερμανῶν,
διότι ἀπεκαλεῖτο τάπια τῶν Γερμανῶν καὶ ἀνελθόντες ἐνέ-
πηξαν ἐπ' αὐτῶν τὰς σημαίας των.

Οἱ πολιορκούμενοι ὁμῶς ἀπὸ τοῦ κατασκευασθέντος ἐσωτερικῶς πλευροκοπικοῦ χαρακώματος προσβάλλοντες αὐτοὺς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν συγχρόνως καὶ κατὰ μέτωπον, ἐφόνευσαν σχεδὸν ἅπαντας τοὺς ἀνελθόντας. Οἱ δὲ Τούρκοι δις ἐπαναλαβόντες τὴν ἔφοδον καὶ δις ἀποκρουσθέντες ἀπεσύρθησαν, ἀφέντες περὶ τοὺς ἑπτακοσίους νεκροὺς ἐπὶ τῶν προμαζώνων καὶ πλείστους ἐπὶ τῆς τάφρου καὶ ἐπὶ τῶν Τουρκικῶν χαρακωμάτων. Ἐκ τῶν ἀμυνομένων ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν περὶ τοὺς εἴκοσι. Κατὰ τὴν διάρκειαν δὲ τῆς ἐπιθέσεως ταύτης ἐπετέθη καὶ ὁ ἐν τῇ λιμνοθάλασση Τουρκικὸς στολίσκος, ὅστις ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν ἐπακτίων πυροβολείων.

Τὴν 24 Ἰουλίου ἀφίκετο πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, ὅστις ἀποδιώξας τὰ περιπολοῦντα Τουρκικὰ εἰσήγαγεν εἰς τὴν πόλιν τροφὰς καὶ πυρομαχικά, ὡς καὶ εἴκοσι ἐξωπλισμένα πλοιάρια εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν, ἅτινα μετὰ τῶν ἐναυτῆ εὐρισκομένων, ὑπὸ τὸν Κ. Τρικούπη, ἐπιτεθέντα κατὰ τοῦ ναυλοχοῦντος Τουρκικοῦ στολίσκου, μετὰ βραχύχρονον συμπλοκὴν ἐκυρίευσαν ἑπτὰ πλοιάρια αὐτοῦ, ὧν δύο ἐκ τῶν μεγαλύτερων, καὶ οὕτως ἔγιναν πάλιν οἱ πολιορκούμενοι κύριοι αὐτῆς. Μεταξὺ δὲ τῶν ἑπτὰ πεσόντων κατὰ τὴν συμπλοκὴν ἦτο καὶ ὁ δεκαοκταετῆς ἀδελφὸς τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ στολίσκου Μάνθος Τρικούπης.

Σύγχρονος κατὰ τῶν πολιορκητῶν ἐπίθεσις.

Μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἤττας τῶν Τούρκων συνεννοήθησαν οἱ πολιορκούμενοι μετὰ τῶν περὶ τὸ Μεσολόγγιον περιφερομένων Ἀρχηγῶν Καραϊσκάκη, Κίτσου Ἐξαβέλα καὶ ἄλλων, πρὸς σύγχρονον κατὰ τῶν Τούρκων ἐπίθεσιν, ἧς ὡς σύνθημα ὠρίσθη ἀνημμένος ἐπὶ τῆς Βαρασόβης δαυλός. Ἀναφθέντος δὲ τούτου τὸ μεσονύκτιον τῆς 25 Ἰουλίου, περὶ τὴν 3ην ὥραν πρωϊνὴν 500 μὲν ἄνδρες ὑπὸ τοὺς Γεώργιον Καραϊσκάκην καὶ Κίτσον Ἐξαβέλαν ἐπετέθησαν αἰφνυδιαστικῶς κατὰ τῶν νώτων τῶν Τούρκων. Συγχρόνως δὲ 1000 ἐκ τῶν πολιορκουμένων ὑπὸ τοὺς Δημ. Μακρῆν, Ἰσκον, Λάμπρον Βεΐκον, Κ. Βλαζόπουλον, Ἰωάννην Ραζηκότσικαν καὶ Κ. Δροσίνην ἐξώρμησαν ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ φρουρίου προμαχῶνος Κανάρη ξιφίφρεις καὶ κατέλαβον τέσσαρα τουρκικὰ πυρο-

βολεΐα καὶ πολλὰ παρακείμενα χαρακώματα. Συγχρόνως δὲ καὶ 500 ξιφήρεις ἐξορμήσαντες ἀπὸ τοῦ προμαχώνος Βότσαρη ὑπὸ τὸν Ν. Ζέρβαν κατὰ τοῦ κέντρου τοῦ Τουρκικοῦ χαρακώματος ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν οὐτῷ φρουρῶν, ἐνῶ τὰ πυροβολεΐα τοῦ φρουρίου ἔβαλλον κατὰ τῆς ἀριστερᾶς αὐτοῦ πλευρᾶς. Οἱ Τοῦρκοι πρὸ τῆς τοιαύτης ἐπιθέσεως πανικόβλητοι κατέφυγον εἰς τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοπέδου.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, ὡς ἀναγράφει ὁ Σ. Τρικουπῆς, περιφερόμενοι ἐν μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ Στρατοπέδου ἐξιφοκτόνουν, ἐπῆραν πολλὰς σημαίας καὶ ὄπλα καὶ ἐπανῆλθον πάλιν, ἀπάγοντες καὶ τινὰς τῶν ἐργαζομένων χριστιανῶν. Ὑπερτριακόσιοι ἐλογίσθησαν οἱ φονευθέντες καὶ πληγωθέντες ἐχθροί, ἐφονεύθησαν καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων 17 καὶ ἐπληρώθησαν 13.

Δευτέρη ἐπίθεσις κατὰ τοῦ προμαχώνος Φραγκλίνου.

Ὁ Κιουταχῆς, μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, ἔστρεψεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν καὶ κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως κυριεύσῃ τὸν προμαχῶνα Φραγκλίνου ὑπερασπιζόμενον νῦν ὑπὸ τοῦ Κίτσου Τζαβέλα καὶ τῶν Μεσολογιτῶν ὑπὸ τὸν Ἀθ. Ραζηκότσιαν, διὰ διαφορῶν δὲ ἀναχωμάτων ὑπὲρ αὐτὸν, ἀνυψωθέντων κατὰ μέτωπον καὶ κατὰ πλευρὰν, κατώρθωσε τὴν 11 Αὐγούστου δι' ἐφόδου νὰ καταλάβῃ τοῦτον, ἐλπίζων ἤδη νὰ καταλάβῃ τὸ Μεσολόγγιον.

Οἱ πολιορκούμενοι ὅμως ἀπέκοψαν τὸν προμαχῶνα τοῦτον ἀπὸ τοῦ λοιποῦ φρουρίου διὰ τάφρου περὶ τὰ 50 μέτρα ἐντεῦθεν τῆς ὑπαρχούσης, ἀρχομένης ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ παρὰ τὸν προμαχῶνα Γουλιέλμου τῆς Ὁράγγης μετ' αὐτῆς ἐνουμένης, ὅπισθεν τῆς ὁποίας ἀνήγειραν νέα πυροβολεΐα.

Μετὰ διαφοροὺς προηγουμένας συγκρούσεις τὴν 19 Αὐγούστου οἱ πολιορκούμενοι ὑπονομεύσαντες τὰ ἐπιχώματα τῶν Τούρκων καὶ ἀνατινάξαντες αὐτὰ εἰς τὸν ἀέρα, ἐπιπεσόντες δὲ ξιφήρεις καὶ τρέψαντες εἰς φυγὴν τοὺς Τούρκους, ἀνέρχονται ἐπὶ τοῦ προμαχώνος, ἐνθα λυσσαλέα συνάπτεται ἐκ τοῦ συστάδην μάχη μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καθ' ἣν εἰς οὐδὲν ἴσχυσεν ἡ ἀφίξις ἐνισχύσεων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Κιουταχῆ ἢ παρουσία, ὅστις τελικῶς ἐξεδιώχθη μετὰ τῶν στρα-

τευμάτων του, μεγίστας ὑποστάντων ζημίας. Ἐκ τῶν ἀμυνομένων ἐφονεύθησαν 21, ἐξ ὧν 9 Μεσολογγίται καὶ ἐπληγώθησαν 48, ἐξ ὧν 17 Μεσολογγίται.

Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν Γιαννάκης Ραζηκότσινας.

Οἱ ἀμυνομένοι μετ' ὀλίγον ὑπονομεύσαντες διὰ δύο ὑπονόμων τὰ ἀναχώματα τῶν Τούρκων, τὴν μεσημβρίαν τῆς 9 Σεπτεμβρίου ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν μίαν ἐκ τούτων, ἧς ἡ ἔκρηξις ἀνατρέψασα καὶ διασκορπίσασα τὰ ἀναχώματα ἀπεκάλυψε τοὺς ὄπισθεν τούτων ἐργαζομένους Τούρκους. Σφοδρὸς βομβαρδισμὸς καὶ πυκνοὶ πυροβολισμοὶ ἐπηκολούθησαν τὴν ἔκρηξιν ἀπὸ τὸν προμαχῶνα Κοτσιούκου μέχρι τοῦ προμαχῶνος Βότσαρη, τῶν ἄλλων προμαχῶνων τηρησάντων ἀπόλυτον σιγὴν.

Οἱ Ἄλβανοι ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτοῦ τοῦ Κιουταχῆ ἐφορμῶσι κατὰ τοῦ φρουρίου ἀλλ' ἀποκρούονται αἱματηρότατα. Μετὰ ταῦτα εἰσῆγσαν καὶ τὰ λοιπὰ πυροβολεῖα καὶ μόνον τὸ τοῦ Φραγκλίνου ἐξηκολούθησε σφοδρῶς βάλλον.

Ἐκ τῆς σιγῆς δὲ τῶν λοιπῶν πυροβολείων νομίσας ὁ Κιουταχῆς ὅτι αἱ φρουραὶ τῶν ἐγκατέλειπον αὐτὰ καὶ προσέτρεξαν εἰς τὸ τοῦ Φραγκλίνου, διατάσσει ἔφοδον κατὰ τῶν προμαχῶνων Μακρῆ, Ρίγα καὶ Μονταλαμπέρτου, ἧτις ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν ἐνεδρευουσῶν φρουρῶν τῶν αἵτινες ἐπέφερον σημαντικωτάτας ἀπωλείας εἰς τοὺς ἐπιτεθέντας.

Ὁ λυσώδης ὄμιος καὶ ἀπεγνωσμένος ἀγὼν ἐξηκολούθησε συνεχῶς καὶ ἀμείωτος εἰς τὸν προμαχῶνα Φραγκλίνου. Περὶ τὴν 4ην δὲ μ.μ. ὥραν ἐκραγείσης καὶ τῆς δευτέρας ὑπονόμιον πανικὸς κατέλαβε τοὺς Τούρκους τραπέντας εἰς φυγὴν, οὓς οἱ ἀμυνομένοι, ἀνασπίασαντες τὰς πάλας, ἀπηνῶς κατὰ πόδας κατεδίωξαν. Πλέον τῶν 500 Τούρκων ἐφονεύθησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοί. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν 15 καὶ ἐπληγώθησαν 35, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ Κώστας Τζαβέλας, Γεώργιος Βάγιας καὶ Ἄθαν. Ζέρβας.

Μεταξὺ τῶν πεσόντων ἦτο καὶ ὁ δεκατετραετὴς παῖς Ἄντωνιος Μπάκας ὅστις κατὰ τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικὰ «ἔδειξε τφόντι τὰ πλέον μεγάλα ἐνὸς ἥρωος σημεῖα.

Εἰς τὴν τρίτην γενικὴν ἔφοδον τῆς 21 Ἰουλίου, ὅταν κατὰ πρῶτον διὰ τὴν δοκιμῆσιν τὸν πόλεμον, ὥρμησε κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἦτον ἀκάθικτος εἰς τὴν ὁρμὴν του καὶ μάλιστα ἐλαφύραγώγησε καὶ δύο ντουφέκια τῶν μεγαλοσώμων Χαλντούπιδων».

Γενικὴ ἐπίθεσις τῶν ἀμυνομένων.

Ἡ πάλη συνεχίσθη διὰ διαδοχικῶν ἐπιθέσεων μέχρι τῆς 1 Ὀκτωβρίου, καθ' ἣν οἱ πολιορκούμενοι ἐπεχείρησαν γενικὴν ἐπίθεσιν, ἣν ἡ ἔκθεσις τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ 3 Ὀκτωβρίου, καταχωρηθεῖσα εἰς τὸ φύλλον τῆς 20 Ὀκτωβρίου τῆς ἐφημερίδος «Φίλος τοῦ Νόμου» περιγράφει οὕτως. «Σᾶς ἀναγγέλλομεν ὅτι προχθὲς τὰ ἐξημερώματα οἱ ἐδῶ ἀδελφοί μας ἔκαμαν ἀνδραγαθήματα ἄξια τῆς φήμης τῆς Πατρίδος των. Ἐβαλαν πῦρ εἰς μίαν νέαν ὑπόνομον τῆς ὁποίας ἡ εὐτυχὴς ἐκρηξις ἔπεμψεν εἰς τὸν Ἄδην ὑπὲρ τοὺς 400 ἐχθρούς. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν 800 σχεδὸν ἐκλεκτοὶ Ἕλληνες ὀδηγούμενοι ἀπὸ τοὺς γενναίους Στρατηγούς Κίτσον Τζαβέλαν, Λάμπρον Βέϊκον καὶ Ἀθανάσιον Ραζηκότσιαν, ριφθέντες ἔξω τοῦ φρουρίου μὲ γυμνὴν σπάθην ἐπροξένησαν μεγίστην φθορὰν εἰς τοὺς ἐχθρούς καύσαντες καὶ τὰ καλάθια ἀπὸ χῶματα γεμάτα διὰ προμαχῶνας, τοὺς φραγμοὺς τοῦ ἐχθροῦ κ.λ.π. Ἀπὸ τοὺς ἀθλητὰς μας ἀδελφοὺς δύο μόνον ἐθανατώθησαν καὶ πολλοὶ ὀλίγοι ἐπληρώθησαν.

Ἐνεκα τῶν ἀλλεπαλλήλων ἡττῶν τούτων καὶ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ χειμῶνος, τοῦ μὴ κατάπλου τοῦ Τουρκικοῦ Στόλου, τῆς μειώσεως τῶν πυρομαχικῶν, τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Τουρκικῶν ἐφοδιοπομπῶν ὑπὸ τῶν περιφερομένων περὶ τὸ Μεσολόγγιον Ἑλληνικῶν σωμάτων καὶ τῶν λιποταξιῶν τῶν Τούρκων στρατιωτῶν, ὁ Κιουταγῆς ἀπεγοητευμένος καὶ καταβεβλημένος ἀφίσης μέρος τῶν στρατευμάτων του πρὸς φρουρήσιν τῶν τουρκικῶν προμαχῶνων, ἀπεσύρθη καὶ κατηλύσθη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρακύνθου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολιορκιῶν τοῦ Μεσολογγίου τὰς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων δημορικὰς ἀντεγκλήσεις περιγράφει συνοπτικῶς μετὰ ἄλλων καὶ τὸ ἐπόμενον λαϊκὸν τοῦ Μεσολογγίου ἄσμα.

ῥαγιαῖδες προσκυνήσατε νάχεται τὴν τιμὴν σας
Νὰ μὴ σᾶς πάρω μὲ σπαθὶ καὶ κόψω καὶ σκλαβώσω
Τὶ λὲς βρὲ παληάραπα καὶ βρὲ μισοαράπη;
ῥεῶ τὸ λένε Ρουμέλη τὸ λένε Μεσολόγγι
Ποῦ πολεμοῦν μικρὰ παιδιὰ μικρὰ στὴν σαρβανίτσα
ῥχει ἀσκέρι διαλεχτὸ Μεσολογγίτες Ρουμελιῶτες.

ῥΑφιξις τοῦ ῥΙμπραῖμ Πασσᾶ.

ῥΟ Σουλτάνος βλέπων ἀδύνατον τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, συνῆψε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1824 συμμαχίαν μετὰ τοῦ ῥΑντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ-ῥΑλή, ὅστις προετοιμάσας ἰσχυρὸν στόλον καὶ μεγάλας στρατιωτικὰς δυνάμεις, πλουσίως ἐφωδιασμένας καὶ τελείως κατηρτισμένας καὶ ἐξησκημένας, ἐξαπέστειλε ταύτας κατὰ τῆς ῥελλάδος ὑπὸ τὴν ῥΑρχηγίαν τοῦ θεοῦ υἱοῦ του καὶ διαδόχου ῥΙμπραῖμ Πασσᾶ, ὅστις ἀποβιβάσθεις εἰς Πελοπόννησον καὶ δηώσας καὶ καθυποτάξας ταύτην, ἐπῆλθε λαβὼν καὶ νέας ἐξ Αἰγύπτου ἐνισχύσεις καὶ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1825.

Τὴν 6 Δεκεμβρίου ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ὁ τουρκικὸς στόλος καὶ τὴν 10 ἰδίου κατέπλευσε καὶ ὁ ῥελληνικὸς ὑπὸ τὸν Μιαούλην, ὅστις πεντάκις ναυμαχίσας μετὰ τοῦ πρώτου κατώρθωσε νὰ τροφοδοτήσῃ τὸ Μεσολόγγιον μεθ' ὃ ἀπέπλευσεν εἰς ῥύδραν.

Τὴν 12 Δεκεμβρίου ὁ ῥΙμπραῖμ διεπορθμεύθη εἰς Κρουνέριον ἄγων πολυάριθμον στρατὸν ὄπλισμένον διὰ τῶν τελειότερων λογχοφόρων ὄπλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπηρέτουν πλεῖστοι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ φέροντες ἐρυθρὰν περισκελίδα, ἐξ οὔ ὑπὸ τῶν ἀμυνομένων κόκκινοι ἐπωνομάσθησαν.

ῥΗ Αἰγυπτιακὴ στρατιὰ προελάσασα ἀφίκετο πρὸ τοῦ Μεσολογγίου καὶ κατηλιίσθη πρὸς τὸ ῥανατολικὸν μέσος τῆς πόλεως. ῥΟ ῥΙμπραῖμ ἀτενίσας τὸ φρούριον καὶ στραφεὶς εἶτα πρὸς τὸν Κιουταχὴν καὶ δακτυλοδεικτῶν τοῦτο εἶπεν. «Αὐτὸν τὸν φράκτην δὲν ἤμπόρεσες νὰ πάρῃς ἐπὶ 8 μῆνας πολεμῶν»; Ναὶ πικροχόλως ἀπήντησεν θιχθεὶς ὁ Κιουταχῆς, «φράκτης εἶναι ἀλλὰ ἄγνωεὶς ποῖοι τὸν ὑπερασπίζονται. Δοκίμασε καὶ θὰ πει-

σθῆς». Καὶ ταῦτα εἰπὼν κεχολωμένος καὶ μηνίων διὰ τὴν ἀλαζόνα καὶ εἰρωνικὴν τοῦ Ἰμπραῖμ στάσιν ἀπεχώρησε πρὸς τὴν Δυτικὴν πτέρυγα τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου, ὅπου καὶ παρέμεινε ἀναμένων τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων.

Πέμπτη πρότασις πρὸς παράδοσιν.

Ὁ Ἰμπραῖμ ἀναλαβὼν τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν ἐπιχειρήσεων τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1826 ἀπέστειλε πρὸς τοὺς πολιορκουμένους προτάσεις παραδόσεως τοῦ Μεσολόγγιου, αἵτινες ἀπερριφθῆσαν ὡς καὶ αἱ ἐπανειλημένα τοῦ Κιουταχῆ.

Ἑκτη πρότασις πρὸς παράδοσιν.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Τουρκικοῦ Στόλου Χοσρέφ πασᾶς ἀπέστειλε προτάσεις περὶ παραδόσεως διὰ τοῦ Κυβερνήτου τῆς εἰς Μεσολόγγιον καταπλευσάσης Ἀγγλικῆς Κορβέτας πλοίαρχου Ἄμποτ αἵτινες ἀπερριφθῆσαν. Ἄμα δι' ὧς διεδόθη ἐν τῇ πόλει ὅτι ὁ Ἰμπραῖμ ἀπέστειλε πρεσβείαν πρὸς παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ ὅτι τινὲς τῶν Ἀρχηγῶν ἤρχισαν ἀμφισταντευόμενοι, ὁ Ἀθαν. Ραζηκότσικας συγκεντρώσας τοὺς ἀρχηγοὺς εἶπεν αὐτοῖς. «Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος σκέπτεται νὰ παραδώσῃ τὸ Μεσολόγγιον θὰ ὀνομασθῆ πόρνη. Εἰς δὲ τοὺς προσελθόντας ἀπεσταλμένους τοῦ Ἰμπραῖμ, οὓς ἐδέχθη οὗτος ὅπως λάβωσι τὴν ἀπάντησιν, ζητήσαντας ὕδωρ, ἐπειδὴ ὁ ἔμπιστός του Δάγλας ἔφερε ἰολόν, κατόπιν προηγουμένης συνεννοήσεως, ἐρράπισεν αὐτὸν διατάξας νὰ φέρῃ καθαρὸν, ὅπερ ἐκ τῶν προτέρων εἶχε δυλίσει ἵνα μὴ καταδειχθῆ εἰς τοὺς Τούρκους ὅτι τὸ Μεσολόγγιον ἔστερεῖτο τῶν ἐπιτηδίων. Μετὰ βραχεῖαν δὲ συζήτησιν μετ' αὐτῶν ἀπορρίψας τὰς προτάσεις τοῦ Ἰμπραῖμ ἀνεφώνησεν ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἰούλιος Φάμπρ». Μουσουλμάνοι, ἐὰν οἱ Μεσολογγῖτες δὲν δυνηθῶσι νὰ ὑπερασπίσωσι τὰ τείχη των θὰ ἐγκλεισθῶσι πάντες ἐντὸς τριῶν μεγάλων οἰκιῶν καὶ μαζί σας θὰ ἀνατιναχθῶσι εἰς τὸν ἄερα.

Τὴν 9ην Ἰανουαρίου κατέπλευσεν εἰς Μεσολόγγιον ὁ ὑπὸ τὸν Μιαούλην Στόλος, ὅστις διὰ ναυμαχίσεως πρὸς τὸν τουρκικόν, κατῶρθωσε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ Μεσολόγγιον τροφὰς διὰ δύο μῆνας καὶ τὴν 26 Ἰανουαρίου ἀπέπλευσεν εἰς Ὑδραν.

Τρίτη επίθεσις κατὰ τοῦ προμαχῶνος Βότσαρη.

Ὁ Ἴμπραϊμ ἐνισχύσας τὰ πολιορκητικὰ ἔργα διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τριῶν ἰσχυροτάτων προμαχῶνων, ἀπέναντι τοῦ κέντρου καὶ τῶν δύο ἄκρων τοῦ φρουρίου, καὶ κατασκευάσας καὶ σχεδίασας πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐν τῇ λιμνοθαλάσσει προφυγίων τοῦ Μεσολογγίου, τὴν νύκτα τῆς 15 Ἰανουαρίου ἐνήργησε κατὰ τοῦ φρουρίου σφοδροτάτην ἔφοδον, ἣς ἡ περιγραφή ἐκτίθεται ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ ἐν Μεσολογγίῳ Γενικοῦ Ἀστυνομοῦ Θ. Θωμίδου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας, τῆς 20 Φεβρουαρίου, δημοσιευθεῖση εἰς τὸ φύλλον τῆς 5 Μαρτίου τῆς ἐφημερίδος, «Ὁ φίλος τοῦ νόμου» ἔχουσα οὕτως.

«Τὴν νύκτα τῆς 15 τρέχοντος, οἱ ἐχθροὶ πρὸς τὰς 8 ὥρας, ὑπὲρ τὰς 5 χιλιάδας, ὠφεληθέντες ἀπὸ τὸ ἀσέληνον αὐτῆς, διὰ τὴν ἐνέργειαν, ἦλθαν μὲ διάφορα ἐργαλεῖα καὶ ὕλην πρὸς ἔγερσιν προμαχῶνων, καὶ ἔσπευδον νὰ καταλάβουν τὸ ὑψηλὸν χῶμα, προφυλακτικῆριον τοῦ κανονοστασίου τοῦ Μπότσαρη».

Ἡ νυκτοφυλακὴ τῆς θέσεως ταύτης ἔδωκεν ἀμέσως τὸ σύνθημα τῆς πλησιάσεως τῶν ἐχθρῶν, τῆς δὲ σάλπιγγος ἅμα ἠχούσης, ἀμέσως ἄρχισεν ὁ διὰ βομβῶν καὶ τυφεκίων ἀλλεπάλληλος πόλεμος. Μετὰ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ὅμως, μὴ δυνάμενοι οἱ Ἕλληνες πλεόν νὰ κρατηθῶσιν ὠρμησαν ἐξελλθόντες μὲ γυμνάς μαχαίρας κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐκεῖνο χῶμα καὶ ἐπιάσθησαν μὲ αὐτοὺς χεῖρας μὲ χεῖρας. Ἡ ἀπροσδόκητος ἔκρηξις μιᾶς προδιατεθειμένης ὑπονόμου, ὁ ἀντικρουσμὸς τῶν ρομφαίων καὶ αἱ στεντόρειαι κραυγαὶ τῶν ἠμετέρων, τοσοῦτον κατετρόμαξαν τοὺς Ἀραβας καὶ τοὺς διδασκάλους τῶν Γάλλους, ὥστε παραδίδοντες τὰ λογχοφόρα τους ὅπλα, τῶν μὲν πολλοὶ ἐφώναζον «Ἀμὰν καπιτάν» τῶν δὲ «παρντόν».

Οἱ Ἕλληνες ὅμως, μὴ δυσωπηθέντες, ὅλους ἐπέρασαν ἐν στόματι μαχαίρας, ὅσους εὐρήκαν ἔμπροσθέν των. Αὐτὴ ἡ εἰς χεῖρας μάχη διήρκεσε ἀπὸ τὰς 8 καὶ ἐν τέταρτον τῆς νυκτὸς μέχρι τῶν 5 ὥρῶν τῆς ἡμέρας, οἱ δὲ ἐχθροὶ ἐγράπησαν εἰς αἰσχρὰν φυγὴν, ἀφοῦ ἐξ αὐτῶν ἐθανατώθησαν ὑπὲρ τοὺς 500 καὶ οἱ ἠμέτεροι ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια ἐνδόξως, ἐξ ὧν ἑπτὰ μόνον

ἐθανατώθησαν καὶ ἔνδεκα ἐπληρώθησαν ἐλαφρά. Ἐκ τούτων εἶπε καὶ ὁ ἀντιστράτηγος Γιαννάκης Σουλτιάνης, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν στρατηγὸν Φωτομάραν καὶ ἀντιστράτηγον Γιαννάκην Ραζιχότσικαν, ἔδειξαν εἰς αὐτὴν τὴν μάχην ἀμίμητον ἡρωϊσμόν.

«Μὴ ἀρκοῦμενοι οἱ ἐχθροὶ εἰς τὴν σημαντικὴν τὼν ταύτην φθορὰν καὶ κατασχύνην, ὄρμησαν μετ' ὀλίγας ὥρας ἀπὸ τὸ ρηθὲν χῶμα, γενομένης δὲ ἐνταῦθα ἐκτάκτου στρατιωτικῆς συνελεύσεως, ἀπεφασίσθη μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου νὰ ἐντολῇ. Οἱ Ἕλληνες ὅμως τὴν ἀπόφασιν μαθόντες ἐκ φήμης, πρὶν ἢ δοθῶσιν αἱ ἀνήκουσαι διαταγαὶ καὶ τὰ συνήθη σημεῖα, ὄρμησαν ἔξω ξιφίρεις καὶ πιασθέντες πάλιν μὲ τοὺς ἐχθροὺς χεῖρας μὲ χεῖρας, ἐφόνευσαν ἔξ αὐτῶν καὶ ἐπλήγωσαν ὑπὲρ τοὺς 300, καὶ ἔτρεψαν εἰς ἀσχυρότεραν τῆς πρώτης φυγὴν τοὺς ἀπὸ τὸν πανικὸν φόβον ἡμιθανεῖς Γαλλοῦραβας, ἔπειτα δὲ βαμμένοι μὲ ἐχθρικὸν αἷμα ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, καὶ φροτωμένοι λάφυρα, ἐπέστρεψαν ὅλοι νικηταὶ καὶ ἀβλαβεῖς ἐκτὸς ἐνὸς μόνου θανόντος».

Συμφιλίωσις τῶν Τούρκων Ἀρχηγῶν.

Ἀποτυχὼν ὁ Ἴμπραῖμ νὰ ἀλώσῃ τὸ Μεσολόγγιον προσῆλθε πρὸς τὸν Κιουταχῆ καὶ ταπεινωμένος ἐδικαίωσεν αὐτὸν καὶ εἶπε. «Ὅ,τι δὲν ἠδυνήθη ἕκαστος χωριστὰ νὰ ἐπιτύχῃ, ἄς τὸ ἐπιτύχωμεν ὁμοῦ». Ὁ Κιουταχῆς ἐδέχθη προθύμως, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως νὰ γράψῃ ὁ Ἴμπραῖμ πρὸς τὸν Σουλτάνον, περιγράφων αὐτῷ τὸ ἀκατάβλητον τῶν Μεσολογγιτῶν, καθόσον ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ Δαμοκλέους ἡ σπάθη, ὅπερ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ δευτέρου ἀσμένως δεκτόν, καὶ οὕτως ἀμφοτέροι ἐναμίλλως ἤρξαντο συνεχῶν καὶ πεισιμόνων ἐπιθέσεων, ἀφοῦ προηγουμένως δις καὶ ἐπὶ τριήμερον πυκνῶς καὶ ἀδιαλείπτως ἐβομβάρδισαν διὰ μυριάδων βομβῶν τὴν πόλιν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν οὐδὲν κατώρθωσαν οἱ ἀπὸ κοινοῦ ἐπιχειροῦντες Στρατάρχαι.

Ἐβδόμη πρότασις πρὸς παράδοσιν.

Οἱ Τούρκοι Ἀρχηγοὶ μετὰ τὴν ἐπανειλημμένην ἀποτυχίαν ταύτας, ἀπέστειλαν πρεσβείαν πρὸς τοὺς ἀμυνομένους, ἵνα προτείνῃ αὐτοῖς νὰ παραδώσωσι τὰς κλεῖδας τοῦ φρουρίου, ἀπερ-

χόμενοι ἅπαντες ἔνοπλοι καὶ ἀνενόχλητοι εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ἀποκομίζοντες καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν κινητὴν περιουσίαν, διότι ἄλλως, κατὰ τὴν φράσιν των, θὰ χαθῶσι καὶ τὰ κόκκαλά των ἐν τῇ πόλει θὰ σπαρῶσι. Τὴν πρῆβειαν ταύτην ἐδέχθη περίπολος σημαντικῶν τοῦ Μεσολογγίου προυχόντων καὶ περιφήμων πολεμιστῶν Τρικούπη, Μπουσμπουρέλι, Μακρυνιώτη, Σιδέρη καὶ Ἰσαγκαρούζη περιπολοῦσα κατὰ τὴν στιγμήν ἐκείνην εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου, ἣτις διὰ τοῦ τελευταίου ἔδωκεν αὐτῇ τὴν ἔκτοτε ἱστορικὴν παραμεινάσαν, ὑπερήφανον, ὀριστικὴν καὶ ἀνέκκλητον ἀπάντησιν «Τὰ κλειδιά τοῦ κάστρου οἱ Μεσολογγῖται τὰ ἔχομε κρεμασμένα στὴ μπουκα τοῦ κερουφυλιοῦ μας καὶ ἂν τὰ θέλουν οἱ πασάδες σας ἄς ἔλθουν νὰ τὰ πάρουν. Δὲν μᾶς μέλλει γιὰ τὸ χαμό μας, οὔτε καὶ ἂν τὰ κόκκαλά μας στὴν πόλιν θὰ σπαρθῶσι, διότι ἀπ' αὐτὰ θὰ βγῆ ἡ ἐλευθερία μας».

Τὴν φράσιν ταύτην περιέλαβε ἐν στίχῳ ὁ Ἐθνικὸς ποιητὴς Σολωμὸς εἰς τὸ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν περιλάλητον ποίημα αὐτοῦ, ὅπερ ἔγραψεν ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ὅπερ βραδύτερον εἰθεσπίσθη ὡς ἐπίσημος Ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς Ὕμνος.

Κατόπιν καὶ τῆς ἀρνήσεως ταύτης ἀπελπισθέντες οἱ Τοῦρκοὶ Ἀρχηγοὶ νὰ ἀλώσωσι τὸ Μεσολόγγιον ἀπὸ ξηρᾶς ἔστρεψαν τὰ ἐνεργείας αὐτῶν πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐπιχειρήσαντες τὴν ἄλωσιν τῶν ἐν τῇ λιμνοθαλάσῃ προφυργίων, τῶν νησίδων Βασιλαδίου, Δολμᾶ, καὶ Κλεισόβης.

Τρίτη ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Βασιλαδίου.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν νησίδων Προκοπανίστου καὶ Κόμματος οἱ Τοῦρκοὶ κύριοι γενόμενοι τοῦ Δυτικοῦ τμήματος τῆς λιμνοθαλάσσης ἐπανειλημμένας ἐπεχείρησαν ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Βασιλαδίου, δεσπόζοντος τῆς κυριωτέρας πρὸς τὴν λίμνην εἰσόδου, δι' ἣς ἀνεφωδιάζετο τὸ Μεσολόγγιον, ἀλλ' ἀποκρουσθέντες μετὰ σοβαρωτάτων ἀπωλειῶν ἐφησύχαζον.

Τὴν 22 ὄμως Φεβρουαρίου 1826 ὁ Τουρκικὸς στόλος ἀπαρτιζόμενος ἐξ 100 περίπου πολεμικῶν πλοίων καὶ ἐνὸς πλοίου ἀτμοκινήτου ὀυμουλοῦντος κανονιοφόρους σχεδίας καὶ λέμβους

ἔξωπλισμένας ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Βασιλαδίου ὑπερασπιζομένου ὑπὸ 60 πεζῶν ὑπὸ τὸν Σπῦρον Πεταλούδην καὶ 20 πυροβολητῶν ὑπὸ τὸν Ἀναστάσιον Παπαλουκᾶν, ἐν οἷς καὶ ὁ δεκαετὴς υἱὸς τοῦ Σπῦρος καὶ ὁ Ἰταλὸς πυροβολητὴς Πασχάλης Γιακομούτσις. Ὁ Τούρκος ναύαρχος ἐπιτείδει κατώρθωσε νὰ εἰσαγάγῃ τὰ πλοιάρια διὰ τῆς νησίδος Κόμματος εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν ἣτινα συνηνώθησαν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ὑπαρχόντων

Ὁ ἐν τῇ λιμνοθαλάσῃ στολισκος ἀπαρτιζόμενος οὕτω ἔξ 87 πλοιαρίων καὶ κανονιοφόρων σχεδιῶν ὑπὸ τοὺς Χουσεῖν Μπέην, γαμβρὸν ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Ἰμπραῖμ, ἐφ' οὗ ἐπέβαινον καὶ περὶ τοὺς 3000 ὀπλίται, περικυκλώσας τὸ Βασιλάδιον ἤρξατο ἀπὸ τῆς πρωίας τῆς 23 Φεβρουαρίου σφοδρότατον καὶ πολύωρον κατ' αὐτοῦ βομβαρδισμόν, μεθ' ὃ ἐγγὺς γενόμενοι τῆς εἰσόδου ἀπεβίβασαν, εἰς τὰ ἀβαθῆ τῆς λιμνοθαλάσσης τμήματα, στρατεύματα ἅτινα θαλασσοβατοῦντα ἐπετέθησαν πρὸς ἄλωσίν του, καὶ τὰ ὁποῖα ἡρωϊκῶς ὑπὸ τῆς δρακὸς τῶν ἀμυνομένων ἀποκρουσθέντα, καὶ μεγίστας ὑποστάντα ἀπωλείας περιτρομα ἐπέστρεψαν εἰς τὰ πλοιάριά των.

Ἡ ἐπίθεσις ἐπανελήφθη δις, αἵματηρότατα καὶ αὐθις ἀπορουσθεῖσα καὶ ἀσφαλῶς πᾶσα νέα ἀπόπειρα καταλήψεως θὰ ἐματαιούτο, ἐὰν δὲν συνέβαινε τὸ ἐξῆς τυχαῖον γεγονός. Ὁ μικρὸς υἱὸς τοῦ Παπαλουκᾶ Σπῦρος, παρατηρήσας ὅτι ἐν πυροβόλον πλήρες ὃν δὲν ὑπηρετεῖτο παρ' οὐδενὸς, ἤρπασε δαυλὸν καὶ ἔρριψε τούτον ἐπὶ τοῦ ὠπαίου του. Τὸ πυροβόλον ἐξεπυροσοκρότησεν, ἀλλὰ ἐκ τοῦ δαυλοῦ κατέπεσαν ἀνθρακίδια ἀνημμένα δι' ὧν ἀναφθεῖσα, ἢ κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς πυρίτιδος ἐκ τῆς πυριτιδαποθήκης διασκορπισθεῖσα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πυριτιδόκονις, μετέδωκε τὸ πῦρ καὶ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην ἥτις ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα. Τὸ γεγονός τοῦτο βραδύτερον διηγείτο ἐν Μεσολογίῳ ὁ ἴδιος ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς φέρων καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου του μελανὰ ἐκ πυρίτιδος στίγματα.

Τὴν ἔκρηξιν ἐτηκολούθησε γενικὴ καὶ λυσσαλέα τῶν Τούρκων ἐπίθεσις, μεθ' ἣν ὅσοι ἐκ τῶν ἀμυνομένων ἀπέμειναν ζῶντες καὶ τὴν τελευταίαν βολὴν ἐπιτυχῶς βαλλόντες, ἐγκατέλιπον τὸ Βασιλάδιον καὶ διευθύνθησαν εἰς τὸ Μεσολόγγιον διὰ τῶν ἀβαθῶν τῆς λίμνης μερῶν πορευθέντες. Ἡ πτώσις τοῦ Βα-

σιλαδίου ἐωρτάσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ μεγίστης χαρᾶς, εὐχῶν καὶ πανηγυρικῶν κανονιοβολισμῶν. Ἀπεστάλησαν δὲ ἔκτακτοι ἀπεσταλμένοι εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ Τουρκικὰ στρατοπεδα ὅπως ἀναγγείλωσι τὸ σημαντικὸν καὶ χαρμόσυνον γεγονός.

Ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Δολμᾶ.

Ὁ Δολμᾶς νησίς ἀπέχουσα μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν τοῦ Μεσολογγίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 200 περίπου μέτρων Ἀνατολικῶς τῆς Φοινικιάς κειμένη ἀπετέλει τὸ ἀπὸ θαλάσσης προπύργιον τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ἐκτραγείσης τῆς Ἐπαναστάσεως ὠχυρώθη διὰ χαρακώματος καὶ ἐνὸς πυροβόλου, πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ διάπλου τοῦ ἐχθρικοῦ στολίσκου καὶ προστασίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ, κατείχετο ὑπὸ φρουρᾶς ἐκ 200 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν ἱπποτικὸν Γρηγ. Λιακατιῶν, τὸν ὠραιότερον τῶν Αἰτωλοακαρῶν ὀπλαρχηγῶν. Ὑψηλός, εὐρύτερονος, λιγυρός, λάσιος, μὲ κόμην μέλαιναν καὶ μέχρι τῆς ὀσφύος μακράν, μὲ μύστακας μεγάλους, ρίνα ὑπόγυπον καὶ μέλανας ὀφθαλμούς, πραγματικὸς καὶ γνήσιος τύπος Αἰτωλικῆς καλλονῆς, ἐπωνομάζετο Κάλεσος, ἐπώνυμον διδόμενον ἐν Αἰτωλία εἰς τὴν ὠραιότεραν γενεάν τῶν κριῶν. Οὗτος μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀσπροποτάμου ἔσπευσε μετὰ τῶν δύο ἄλλων ἀρχηγῶν αὐτῆς εἰς τὸ πολιορκούμενον Μεσολόγγιον, καὶ ὁ μὲν πενθερὸς αὐτοῦ Νικ. Στουρνάρης διωρίσθη φρούραρχος Μεσολογγίου, ὁ δὲ Χρήστος Χατζηπέτρος τῆς Κλεισόβης, αὐτὸς δὲ τοῦ Δολμᾶ.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Βασιλαδίου ἰσχυρὸν Τουρκικὸν ἀπόσπασμα ὑπὸ τὸν Σολιμᾶν πασᾶν ἐξωμότην Γάλλον Ἀξιωματικόν, ἀποτελούμενον ἐκ 4000 ἀνδρῶν, ἐπιβαινόντων ἐκατὸν λέμβων καὶ σχεδιῶν, ἐπετέθη τὴν 28 Φεβρουαρίου 1826 κατὰ τοῦ Δολμᾶ, βαλλομένου συγχρόνως καὶ ὑπὸ 18 πυροβόλων, τεταγμένων ἐπὶ τριῶν πυροβολείων ἐπὶ τῆς Φοινικιάς καὶ ἀνατολικῶς τοῦ Δολμᾶ ἀνεγερθέντων.

Οἱ ἀμυνόμενοι ἠρωικῶς ἀγωνισθέντες ἀπέκρουσαν τὰς ἐπανειλημμένας ἀπὸ πρωίας μέχρι τῆς δύσεως τοῦ Ἥλιου ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ βαρυτάτας ὑποστάντος ἀπωλείας, ἧς καὶ ἀμέσως

ἀνεπλήρου. Ὀβις ὁμῶς πεσοῦσα εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην ἐπέφερε τὴν ἐκρηξιν αὐτῆς, ἣς ἐπωφεληθεὶς ὁ ἐχθρὸς ἐπτετέθη δι' ἀπασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ κοτέλαβε τὴν νησίδα.

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀμυνομένων ἔπεσον, ὁ δὲ ἀρχηγὸς τῶν Λιακατᾶς συλληφθεὶς βαρύτερα τραυματισμένος, ἀγρίως ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεκρεουργήθη, οἱ δὲ ἐλάχιστοι διασωθέντες κολυμβῶντες καὶ θαλασσοβατοῦντες κατέφυγαν εἰς Μεσολόγιον. Τὴν πτῶσιν τοῦ Δολμᾶ ἐπικολούθησε καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Αἰτωλικοῦ, ὅπερ οἱ Τούρκοι ἐνέπτησαν. Ἐκ δὲ τῶν κατοίκων, ἄλλους μὲν ἀπέσφαξαν, ἄλλους δὲ εἰς δουλείαν ἀπήγαγον καὶ, μόνον ὀλίγιστοι διεσώθησαν.

Ἐπίθεσις κατὰ τῆς Κλεισόβης.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλαδίου, τοῦ Δολμᾶ καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ, μόνη ἡ Κλεισόβα ἀπέμεινε τὸ τελευταῖον θαλάσσιον προπύργιον τοῦ Μεσολογγίου, διὰ τοῦ ὁποίου μετεφέροντο ἐν τῇ πόλει αἱ ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς μετακομιζόμεναι τροφίαι, ὑπὸ τῶν μικρῶν Ζακυνθίων ἰστιοφόρων εἰς τὴν ἀπέναντι νησίδα Τουρλίδα, διερχομένων ἀπαρατηρήτων διὰ μέσου τῶν θαλασσίων κολοσσῶν τοῦ Καπετᾶν πασᾶ, οἵτινες ἔφραττον ὀλοσχερῶς ἀπὸ τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους ἅπασαν τὴν πρὸ τοῦ Μεσολογγίου λιμνοθάλασσαν.

Ἡ Κλεισόβα, ἐκτάσεως τότε ἕξ στρεμματῶν, μὲ τὸν ἱστορικὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Τριάδος ἐν αὐτῇ, ἀπέχουσα Ν. Α. τοῦ Μεσολογγίου περὶ τὰ τέσσαρα χιλιόμετρα περιεβάλλετο διὰ προχώματος ὕψους ὀργυιᾶς πρὸς παρεμπόδισιν τῆς διαβρώσεως τοῦ ἐδάφους τῆς ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Διὰ τὴν ἀμυναν δὲ αὐτῆς κατεσκευάσθη πρόχειρος προμαχών, ἐφ' οὗ ἐτοποθετήθησαν τέσσαρα πυροβόλα, ἐπὶ τῆς ὀροφῆς δὲ τοῦ Ναοῦ κατεσκευάσθησαν τυφεκῆθραι, ἀφ' ὧν ἔβαλλον οἱ ἀμυνομένοι. Ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου ἐτάχθησαν οἱ περίφημοι σκοπευταὶ Μπουσμπουρέλης, Στάμιος Σιδέρης, Σπῦρος Μακρυνιώτης, Σπῦρος Τσαγκαράκης, καὶ Δάτσικας. Παραλλήλως δὲ τῆς περιμέτρου τῆς νησίδος ἐνεπήχθησαν ἕξ σειραὶ πασσάλων εἰς 15 ἑκατοστὰ κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἀπὸ τῆς ἀκτῆς προσεγγίσεως τῶν ἄνευ τρόπιδος πλοιαρίων καὶ τῶν σχεδιῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Τὸ ὄνειρον τοῦ Κίτσου Τζαβέλα.

Ὁ Κίτσος Τζαβέλλας ἀρχηγὸς τοῦ ἐπικουρικοῦ κληθέντος σώματος ἐξ ἐπιλέκτων Σουλιωτῶν, τὸ ὁποῖον παρέμενον ἐν ἐπιφυλακῇ πάντοτε ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, κατοικῶν παρὰ τὴν Ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς πόλεως, ὡς ἐξῆς διηγεῖτο τὴν μετάβασίν του εἰς Κλεισοβαν καὶ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν πρὸς κατάληψίν της ἐπιτεθέντων Τούρκων

«Ἐνῶ ἐκοιμᾶτο, περὶ τὸν ὄρθρον τῆς ἡμέρας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἶδε καθ' ὕπνου γυναῖκα μελανειμονοῦσαν, ἣτις προσεγγίσασα, βιαίως ὤθησεν αὐτόν, ἀμέσως δὲ ἀφυπνισθεὶς καὶ μὴ δώσας σημασίαν καὶ προσοχὴν εἰς τὸ ὄνειρον πάλιν ἀπεκοιμήθη. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὄνειρεύεται πάλιν τὴν αὐτὴν γυναῖκα, ἣτις προσεγγίσασα καὶ βιαίως αὐτὸν ὤθῆσασα τῷ εἶπε ζωηρότατα. «Σίχου!». Πάραυτα ἀφυπνισθεὶς ἀνωρθώθη περίτρομος καὶ συγκεκνημένος, ἐννοήσας δὲ ὅτι τὸ ὄνειρον δὲν ἦτο τυχαῖον ἀνοιξας τὸ πρὸς Ἀνατολὰς παράθυρον τοῦ κοιτῶνος του καὶ καθήσας παρ' αὐτὸ σκεπτικὸς ἐκάπνιζε.

Μόλις δὲ ἦ Ἡὼς ἤρξατο ὑποφώσκουσα διέκρινε μακρόθεν κατὰ τὴν θέσιν Ἀρμυρηκάκι σκιὰς κινουμένας καὶ ὄπλα διαλάμποντα. Τότε ἀδιστάκτως ἀντιληφθεὶς ὅτι Τουρκικὸν στρατεύμα προήλανε, κατὰ τῆς Κλεισόβης, καθ' ἣς καὶ ἐτέρα συγχρόνως δύναμις ἐκ Βασιλαδίου ἐπήρχετο, ἀφύπνισεν ἀμέσως τοὺς δύο ἐξαδέλφους του καὶ τοὺς τρεῖς ἀνεψιούς του, πάντοτε μετ' αὐτοῦ συνοικοῦντας, καλέσας δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ συνοικίᾳ του τυχαίως κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην περιδιαβάζοντας σημαίνοντας προὔχοντας Σπύρον Τσαγκαράκη, Σπύρον Μακρυνιώτην καὶ Στάμον Σιδέρη—ἐπειδὴ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ μεταβῇ καὶ παραλάβῃ ἄνδρας ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος—καὶ ἐπιβάς πλοιαρίου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ δεκαεξαετοῦς Ἀναστ. Βορίλλα διεξεπεραιώθη τάχιστα εἰς Κλεισοβαν, ἣς ἦ φρουρὰ ἀνῆλθεν οὕτω εἰς 120 Μέσολογγίτας καὶ εἰς 30 πυροβολητάς, καὶ παρέλαβε τὴν ἀρχηγίαν παρὰ τοῦ Παν. Σωτηροπούλου, τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς Χρηστ. Χατζηπέτρου ἀσθενοῦντος καὶ νοσηλευομένου ἐν τῇ πόλει.

Ἐπιθεσις Κιουταχῆ

Σῶμα Ἀλβανῶν ἐκ 3500 ἀνδρῶν ἀγόμενον ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Κιουταχῆ ἐπιβαῖνον 60 πλοιαρίων καὶ περικυκλῶσαν τὴν Κλείσοβαν ἐξάκις μετὰ λύσεως προσέβαλε τοὺς ἀμυνομένους συγχρόνως βαλλομένους καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως Γράδος, ὑπὸ 60 μικρῶν πυροβόλων, ἅτινα τὸ μόνον προστατεύον τὴν νῆσον πλοιαρίον τοῦ Κωστ. Τρικούπη διατρήσαντα κατεβύθισαν, βαρῆως καὶ τούτου τραυματισθέντος.

Ἐφ' ὅσον οἱ ἐπιτιθέμενοι ἐπλησίαζον πρὸς τὴν Κλείσοβαν, τόσον τὸ πῦρ τῶν ἀμυνομένων καθίστατο πυκνότερον καὶ φονικώτερον. Ὁ δὲ Γεράς. Τζόρνας ὁ περίφημος τῶν ἀσμάτων τῆς πολιορκίας τραγουδιστὴς διὰ τοῦ ἰδιοκτήτου μικροῦ πυροβόλου πληρωμένου διὰ βολίδων, ἡλων, καὶ λιθαρίων, ἀφειδῶς τοὺς ἐχθροὺς ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐθέριζεν. Ὁ Κιουταχῆς βλέπων ἀπελπισ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιθέσεως καὶ ἔξαλλος ἐκ τῆς ὀργῆς γενόμενος, ἐπλησίασε πρὸς τὴν Κλείσοβαν, πληγωθεὶς δὲ κατὰ τὸ δεξιὸν γαστροκνήμιον, μετὰ τετράωρον ἀπεγνωσμένην καὶ φονικωτάτην μάχην, περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐτράπη μετὰ τῶν περισφθέντων Ἀλβανῶν του, εἰς ἄτακτον πρὸς τὴν παραλίαν φυγὴν.

Ἐπιθεσις τοῦ Ἰμπραῖμ.

Μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Κιουταχῆ, ὁ Ἰμπραῖμ εἰρωνευόμενος τὸν Κιουταχῆν ὡς μὴ κατορθώσαντα νὰ κυριεύσῃ μιαν «ταμπακέρα» ὡς σκωπτικῶς τὴν Κλείσοβαν ἀπεκάλεσε, τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας διέταξεν ἐπίθειν κατ' αὐτῆς.

Τὸ σῶμα τῆς ἐπιθέσεως ἀποτελούμενον ἐκ 3500 Ἀράβων διοικούμενον ὑπὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γαμβροῦ τοῦ Ἰμπραῖμ Χουσεῖν Βέη, πορθητοῦ τῆς Κάσσου, Κρήτης, Πελοποννήσου καὶ Βασιλαδίου. τοῦ Βόναση πασσά πορθητοῦ τῶν Ψαρῶν καὶ τοῦ Σολίμάν πασσά ἐξωμότου Γάλλου ἀξιωματικοῦ πορθητοῦ τοῦ Δολμὰ καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ, διαμετρήθην εἰς δύο τμήματα τῶν μὲν θαλασσοβατούντων διὰ τῶν ἄβαθῶν μερῶν τῆς λιμνοθαλάσσης, τῶν δὲ ἐπιβαινόντων πλοιαρίων καὶ σχεδιῶν περιζῶσαν τὴν Κλείσοβαν, ἧς ἡ φρουρὰ

είχεν ἐλαττωθῆ κατὰ 20 φονευθέντας κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Κιουταχῆ, προσήγγιζε πρὸς αὐτὴν κατὰ μάζας περίπου 300 ἀνδρῶν ἐκάστης, ἀθρόως ἐθερίζοντο ὑπὸ τῶν ἀμυνομένων.

Ἐκ τῆς μεγάλης φθορᾶς, οἱ ἐπιτιθέμενοι ἐκλονίσθησαν, συνεκρατίθησαν δὲ καὶ προήλασαν, πυροβολούμενοι ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν διὰ τῶν περιστροφῶν των καὶ βομβαρδιζόμενοι ὑπὸ τοῦ στόλισκου. Οὕτω δὲ ἐκ τῶν ὀπισθεν βαλλόμενοι ἀπέλπιδες ἐπετέθησαν, παρ' ὕλας δὲ τὰς ἀπωλείας των, μικροῦ δεῖν κατελάμβανον τὴν Κλείσοβαν, ὅτε ὁ Κίτσοσ Τζαβέλλας τεθορυβημένος ἐκραύγασε πρὸς τοὺς ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου τεταγμένους σκοπευτὰς εἰπών. «Παλληκάρια κτυπάτε τοὺς κόκκινους» ἐννοῶν τοὺς ἡγουμένους Γάλλους Ἀξιωματικοὺς φέροντας φουθρὰν περισκελίδα. Μόλις δὲ ἀθρόως ἤρξαντο πιπτοντες οὗτοι ἅπαν τὸ στράτευμα ἐκλονίσθη, μετὰ πέντε λυσσαλέας ἐπιθέσεις αἱματηρότατα ἀποκρουσθέν, καθ' ἃς ἐφονεύθησαν ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς καὶ ὁ ἡγούμενος τῶν κανονιοφόρων λέμβων Βονάσης πασᾶς βληθεὶς ὑπὸ τοῦ Γκόρπα διὰ τοῦ φροητοῦ του ὄλμου.

Προϊούσης τῆς ἐπιθέσεως αἰσθητῶς εἶχον ἐξαντληθῆ τὰ πυρομαχικὰ καὶ ἐπῆλθε τελεία ἔλλειψις ὕδατος, οὗ ἔνεκα ἡ θέσις τῶν ἀμυνομένων κατέστη κρισιμοωτάτη. Ἄλλ' ὁ δεκαεπταετῆς Ζαφείρης, υἱὸς τοῦ προὔχοντος Μεσολογγίτου Ν. Ράπηση πληρώσας πλοιάριον ἐκ βυτίων ὕδατος καὶ πυρομαχικῶν καὶ θαλασσοβατῶν μέχρι τοῦ λαμοῦ, ἐντὸς τοῦ ὕδατος εὗρισκόμενος καὶ κρυπτόμενος ὀπισθεν τῆς πρύμνης τοῦ πλοιαρίου, ὠθῶν διὰ τῶν χειρῶν τοῦτο, καὶ διελθὼν διὰ μέσου τῶν ἐπιτιθεμένων σῶος καὶ ἀκέραιος κατέφθασεν εἰς τὴν Κλείσοβαν καὶ ἀπεβίβασε σκιρτῶν καὶ ἀγαλλόμενος τὸ σωτήριον φορτίον του, τοὺς Τούρκους ἐμπαίζων καὶ χλευάζων. Ὁ δὲ Τζαβέλλας ἔνδακρυς σπεύσας ἐνηγκαλίσθη τὸν τολμηρὸν σωτήρα νεανίσκον καὶ φιλοστόργως καὶ ἐν συγκινήσει αὐτὸν ἡσπασθη.

Ὁ Χουσεῖν Βέης βλέπων κλονισθέντας καὶ δειλιάσαντας τοὺς Ἄραβας, ἔξω ἑαυτοῦ γενόμενος καὶ ἀφρίζων ἐκ λύσσης, πρὸς ἐνθάρρουνσιν αὐτῶν, προήλασεν ἀλαζονικῶς καὶ προσήγγισε πρὸς τὴν Κλείσοβαν, ἐπιβαίνων πρασίνου πλοιαρίου, πρασίνην καὶ οὗτος φέρων στολὴν. Ὁ δὲ Τζαβέλλας τετραγαμμένος

καὶ ἐκνευρισμένος ἐκ τῆς τετραώρου σκληρᾶς καὶ ἀπεγνωσμένης πάλης, εὐθὺς ὡς εἶδεν αὐτὸν προσεγγίζοντα, καλέσας διάτορως ὄνομαστί τοὺς πεφημισμένους σκοπευτὰς Σωτηρόπουλον, Μπουσμπουρέλιν, Σιδέριν, Μακρουνιώτην, Τσαγκαράκην καὶ Δάτσιαν καὶ δακτυλοδεικτῆσας τὸν Χουσεῖν Βένιν εἶπε «Παλληκάρια κτυπάτε τὸν πράσινον ἄλλως χαθῆκαμε», τὸν ὁποῖον, ἅμ' ἔπος ἅμ' ἔργον πυροβολήσαντες, ἔρριψαν ἐν τῇ λίμνῃ νεκρόν. Οἱ Ἄραβες ἰδόντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν πίπτοντα νεκρόν, προτροπᾶδην πρὸς τὴν ἀκτὴν ἐκ πανικοῦ ἐτρόπησαν.

Ὅτι ἐπηκολούθησεν εὐθὺς ἀμέσως εἶνε ἀνώτερον πάσης φαντασίας καὶ ὑπερβαίνει πᾶσαν περιγραφὴν. Οἱ ἀμυνόμενοι ἀνασπᾶσαντες τὰς πάλας καὶ ἐφορμήσαντες ἔθραυσαν κυριολεκτικῶς ταύτας ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν φευγόντων Ἀράβων, ἀποσπᾶσαντες δὲ τελικῶς καὶ τοὺς πασσάλους τῶν ἰχθυοτροφείων, τοὺς ἐμπεπηγμένους ἐν τῇ λίμνῃ, διέφθειραν πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ὡς καὶ τοὺς εἰς τὰς περὶ τὴν Κλείσθβαν νησιδας καταφυγόντας. Ἡ ἐπελθοῦσα δὲ νύξ ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν σφαγὴν. Τόσος δὲ πνικὸς εἶχε καταλάβει τοὺς Τούρκους, ὥστε ἐὰν οἱ πολιορκούμενοι ἐπεχείρουν τὴν ἔξοδον τὴν νύκτα ἐκείνην ἀσφαλῶς ἅπαντες θὰ ἐσώζοντο.

Οἱ φονευθέντες κατὰ τὰς δύο ἐπιθέσεις ἀνήλθον εἰς 1500, οἱ δὲ πληγωθέντες εἰς 2500 τόσον δὲ αἶμα ἔρρευσε καὶ τόσα ἦσαν τὰ πτώματα ὥστε ἡ λιμνοθύλασσα κατέστη κατέρυσθος, οἱ δὲ κάτοικοι ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲ ἔτρωγον ἰχθῦς, διότι ἐθεώρουν αὐτοὺς μεμολυσμένους ὡς ἐκ πτωμάτων τρεφομένους. Ὁ δὲ Ἰμπραΐμ μετὰ τὴν ἦτταν ταύτην, κλεισθεὶς ἐν τῇ σκηνῇ του, ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οὐδένα ἐδέχθη.

Οὕτως ἐτεροματίσθη ἡ μεγαλειώδης, ἡ ἀξιομνημόνευτος, ἡ πραγματικὴ γιγαντομαχία τῆς Κλεισόβης, καθ' ἣν 120 ἀληθεῖς γίγαντες Μεσολογγίται ἤλθον εἰς χεῖρας πρὸς 6000 Ἀλβανοὺς καὶ Αἰγυπτίους, σφοδρῶς δὲ καὶ ἀποτελεσματικῶς κεραινοβολουόμενοι ὑπὸ 60 κανονιοφόρων λέμβων, μόλις 30 ἀπολέσαντες, ἦσαντο νίκη ἐπίσημον, ἂν ὄχι καὶ ἀνωτέραν, τῆς τοῦ Λεωνίδα ἐν Θερμοπύλαις, ἀλλὰ μὲ τὸ τρίτον τῶν τριακοσίων.

Μετὰ τὴν δεινὴν ταύτην ἦτταν των, ὁ Κιουταχῆς καὶ ὁ Ἰμπραΐμ παρητήθησαν πάσης τοῦ λοιποῦ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ

θάλασσαν ἐπιχειρήσῃως καὶ ἀνέθηκαν πάσας αὐτῶν τὰς ἐλπίδας εἰς τὴν διὰ τῆς πείνης ἄλωσιν τοῦ ἀκαταδαμάστου Μεσολογγίου.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας κατέπλευσε πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ὁ Ἑλληνικὸς στόλος. Ἐπειδὴ ὁμως ἦτο ἀσθενὴς καὶ ὁ κατὰ θάλασσαν ἀποκλεισμὸς ὑπὸ τοῦ κραταιοτάτου Τουρκικοῦ στόλου ἦτο στενὸς καὶ ἀδιαπέραστος, μὴ δυναθεῖς εἰς οὐδεμίαν μετὰ τῆς φρουρᾶς νὰ ἔλθῃ συνεννόησιν ἀπέπλευσεν ἄπρακτος.

Κατόλιν τῶν γεγονότων τούτων καὶ μετὰ τὴν ματαίαν ἀναμονὴν ἐπικουρίας καὶ ἐπισιτισμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ἐξαντληθέντων δὲ ἀπάντων τῶν πόρων καὶ παντὸς τροφίμου, καὶ ἀφοῦ ἔφαγον ἵππους, ὄνους καὶ ἅπαντα τὰ ἀκάθαρτα ζῶα, κύναι, γαλαῖς καὶ μῦς καὶ τοὺς ἀλμυροὺς θάμνους τῆς λίμνης, τέλος δὲ καὶ αὐτὰ τὰ καττύματα τῶν ὑποδημάτων, μείναντες δὲ κυριολεκτικῶς ἐπὶ ἑξαήμερον ὀλοτελῶς ἄνευ τροφῆς καὶ κατατροχόμενοι συγχρόνως ὑπὸ τῶν ἐνσηκησῶν ποικίλων λοιμωδῶν νόσων, πεινῶντες, γυμνητεύοντες, ριγοῦντες, νοσοῦντες, γλωμοὶ καὶ λιπόσαρκοι, ἐσύροντο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς χεμαζομένης πόλεως φασμάτων σκιαί.

Καὶ ὁμως, τὸ σθένος, ἡ τόλμη, ἡ φιλοπατρία, ἡ εὐσχήμων ἀνδροπρέπεια καὶ τὸ ἠθικόν των οὔτε κατὰ κεραίαν ἐμειώθησαν οὔτε καὶ κατ' ἐλάχιστον ἐκλονίσθησαν, ἀλλ' ἔμειναν ἀσάλευτοι καὶ ἀσάλευτα ἔμειναν καὶ τὰ χαρακώματα αὐτῶν, οἱ ἀθάνατοι Μεσολογγῖται, οἱ ἐλεύθεροι πολιορκημένοι.

Συμβούλιον τῶν ἀρχηγῶν

Ἐνεκα τῆς κρισιμοτάτης καταστάσεως ταύτης, οἱ ἀρχηγοὶ ἀπορρίψαντες ἀπάσας τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις τῶν Τούρκων, καίπερ μὴ ἐχούσας ὄρους βαρεῖς καὶ ταπεινωτικούς, ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἔξοδον, τρέφοντες τὴν ἐνδόμυχον ἐλπίδα, τῇ συμπράξει καὶ τῶν ἔξωθεν Ἀρχηγῶν, νὰ καταστρέψωσι τοὺς Τούρκους καὶ ἐν Μεσολογγίῳ νὰ παραμείνωσιν ἐλεύθεροι, νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι.

Τούτων ἔνεκα συμβούλιον συγκροτήσαντες οὗτοι ἐν τῷ Ναφ τοῦ Ἁγ. Σπυριδῶνος ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ὑπερχοῦ ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, ἀπεφάσισαν τὴν ἔξοδον διὰ τὴν

νύκτα τῆς 10ης Ἀπριλίου, Κυριακὴν τῶν Βαΐων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διασκέψεως ταύτης ὁμὰς πολεμιστῶν διελθούσα ἔξωθεν τοῦ Ἁγ. Σπυριδωνος καὶ μαθοῦσα τὰ ἀποφασισθέντα, εἰσώρμησαν ἐξηγριωμένοι ἐν τῷ ναῷ καὶ ἠξίωσαν ἀπειλητικῶς ἀπὸ τοὺς συνεδριάζοντας Ἀρχηγοὺς νὰ σφαγῶσι προηγουμένως ἅπαντα τὰ γυναικόπεδα, ἵνα μὴ αἰχμαλωτισθῶσι καὶ ἀτιμασθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἔπειτα νὰ ὀρμήσωσι πρὸς τὴν ἔξοδον.

Ἐν μέσῳ δὲ μεγίστης ὀχλοβοῆς καὶ σφοδροτάτων ἀντεγκλίσεων οἱ νεώτεροι τῶν ἀρχηγῶν ἤρχισαν ἀποκλίνοντες πρὸς τὴν γνώμην τῶν πολεμιστῶν, ὅτε οἱ συνετώτεροι ἐξ αὐτῶν Νότης Βότσαρης, Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας καὶ τινες ἄλλοι, βλέποντες προφανῆ καὶ ἄμεσον τὸν φοβερὸν κίνδυνον, παρεκάλεσαν τὸν Σεβάσμιον ἐπίσκοπον Ρωγῶν Ἰωσήφ νὰ παρέμβῃ, μόνον παρ' αὐτοῦ ἐλπίζοντες τὴν πρόληψιν καὶ ἀποσόβησιν τῆς ἀποτροπαίας καὶ πρωτακούστου σφαγῆς ταύτης.

Οὗτος εἰσελθὼν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ναοῦ καὶ λαβὼν ἀνὰ χειρὸς τὸν ἐσταυρωμένον ἐξῆλθεν εἰς τὴν ὄραϊαν πύλην. Ἐπὶ τῆ ἰδέᾳ τοῦ θεανθρώπου πάραυτο νεκρικῆ ἐπὶ ἤλιθε σιγῇ, κατ' ἦν δι' ἐνθέου ἐκκλήσεως καὶ γλυκυτάτης προσλαλιᾶς, εἰπὼν σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι «Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀνίκει μόνον εἰς τὸν Θεὸν» ἐπρόλαβεν ὁ ἀείμνηστος ἱεράρχης τὴν ἀγρίαν καὶ ἀπάνθρωπον σφαγὴν, τῶν πολεμιστῶν, τῶν ὁποίων τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένον καὶ ζωηρόν, παραιτηθέντων τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως.

Προετοιμασία τῆς ἐξόδου.

Τῇ ἀποφάσει τῶν ἐν Μεσολογγίῳ ἀρχηγῶν, ὁ Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας ἀπέσειλε τοὺς Μεσολογγίτας Πᾶνον Λαδᾶν διὰ ξηρᾶς καὶ Κανάταν διὰ θαλάσσης πρὸς τοὺς εἰς Πλάτανον Ἀρχηγοὺς Καραισκάκην καὶ Κώσταν Βότσαρην, εἰδοποιῶν αὐτοὺς περὶ τῆς ἀποφασισθείσης ἐξόδου καὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς, ζητῶν τὴν σύμπραξιν αὐτῶν. Οἵτινες συγκατατεθέντες εἰς τοῦτο συνέστησαν νὰ μὴν ἀρχίσῃ ἡ ἔξοδος πρὶν αὐτοὶ προσβάλλωσι τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν νῶτων.

Τὸ τραγικὸν μεγαλεῖον τῶν προσηγηθέντων τῆς ἐξόδου ὑπερβαίνει ἀληθινῶς πᾶσαν φαντασίαν καὶ ὑπερβάλλει πᾶσαν

περιγραφὴν Ἡ δὲ πλουσιωτάτη Ἑλληνικὴ γλῶσσα στερεῖται πρᾶγματι τῶν καταλλήλων λέξεων πρὸς ἀκριβῆ διεκμηνηυσιν καὶ ἐπαρκῆ ἀναπαράστασιν τῆς αὐτοθυσίας, τῆς φιλοπατρίας, τῆς ἀφαντάστου εἰκόνας τῆς πρωτοφανοῦς περιφρονησεως τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τῶν Μεσολογγιτισῶν πρὸς τὸν θάνατον.

Ἀπεριγράπτως συγκινητικὴ ἐγένετο ἡ λειτουργία τὴν ἡμέρου τοῦ Λαζάρου, καθ' ἣν μετέλαβον πάντες καὶ πᾶσαι τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ ὁ Ἄθων. Ραζηκότσικας ἐξήγησεν αὐτοῖς τὴν διάταξιν τῆς φάλαγγος τῶν Μεσολογγιτῶν, ἣν τὸ ἐξῆς δημοτικὸν ἄσμα διέσωσε.

Θανάσης Κότσικας φώναξε, Θανάσης Κότσικας λέει
'Αδέρφι' ἄς πολεμήσουμε τοὺς Τούρκους σὰ λιοντάρια
Καὶ τὸ γιουροῦσ' ἄς κάμουμε, πᾶς καὶ διαβοῦμε πέρα
Κι' εἰς τρεῖς κολόναις δυναταῖς εἰς τρεῖς νὰ χωρισθοῦμε
Μπροστά ἢ κολόνα ἢ δυνατή, ἢ ἀδύνατη στὴ μέση
Καὶ παραπίσω τὰ παιδιά μὲ τὰ σπαθιά βγαλμένα
Νὰ στέκωνται νὰ πολεμοῦν, νὰ βοηθοῦν τοὺς ἄλλους.
Αὐτὰ καλὰ εἶν' ἀρχηγέ κι' ὅλα θὰ τὰ δεχοῦμε
Οἱ λαβωμένοι κι' οἱ ἄρρωστοι αὐτοὶ τι θέλα γίνουν;
Μ' αὐτοὺς ἐγὼ θέλα χαθῶ, ἐγὼ θέλα πεθάνω
'Αφοῦ σκοτώσω τὴν Τουρκιά καὶ δὲ θὰ μείνη ἄλλο.

Τὸ ἀπόγευμα δὲ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων ὁ ἀδελφὸς ἠσπάζετο τὴν ἀδελφὴν, ὁ μνηστὴρ τὴν μνηστῆν, ὁ σύζυγος τὴν σύζυγον καὶ οἱ γονεῖς τὰ τέκνα. Τὰ δὲ τὰ νήπια ἐποτίσθησαν ναρκωτικῶν, ἵνα μὴ διὰ τῶν κλαυθμηρισμῶν των προδώσωσι πρὸ τῆς ὥρας τὴν ἔξοδον.

Ἐκ τῶν πολιορκουμένων, οἵτινες ἀνήρχοντο περίπου εἰς 5000 μαχητὰς, 1000 ἐργάτας καὶ 5000 γυναικόπαιδα, οἱ ἀσθενεῖς, οἱ πληγωμένοι, οἱ ἐξηντλημένοι καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἔλθωσιν εἰς ἀγῶνα στῆθος πρὸς στῆθος, διερχόμενοι διὰ μέσου τῶν Τουρκικῶν φαλάγγων, καὶ διαβαίνοντες διὰ πολλῶν Τουρκικῶν χαρακωμάτων, ἀπεφάσισαν νὰ παραμείνουν ἐν τῇ πόλει καὶ νὰ ἀντισταθῶσιν ὅσῳ τὸ δυνατόν περισσότερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον, ἐφοδιαζόμενοι μὲ ἄφθονα πυρομαχικὰ καὶ βυτία πλήρη πυρίτιδος.

Ὅτως, ἄλλοι μὲν ἐνεκλείσθησαν εἰς τὰς ἰσχυροτέρας τῶν

οικιαῶν ἀμυντικῶς καταρτισθεῖσας, ἄλλοι δὲ εἰς τὸν ἀνεμόμυλον καὶ τὸ Διοικητήριον. Εἰς ἀνάπηρος παρεμεινε ἐν τῇ παρὰ τὸν προμαχῶνα Βότσαρη πυριτιδαποθήκῃ. Ὁ δὲ Χρηστος Καψάλης εἰς τὴν ἐν τῇ πόλει μεγάλην πυριτιδαποθήκην μετὰ τῶν γερόντων καὶ τῶν ἀσθενῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν, ἀποφασιστικῶς καὶ ἠρέμῳς τοὺς Τούρκους ἀναμένοντες.

Τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου

Κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου—ἦτις εἶχε καταδοθῆ πρὸς τοὺς Τούρκους πρὸ δύο ἡμερῶν παρὰ Βουλγάρου αὐτομόλου—ἅμα τῇ ἐπιθέσει τῶν ἔξωθεν κατὰ τῶν νώτων τῶν Τούρκων, τὰ μὴ ἐντόπια σώματα θὰ ἐπετίθεντο κατὰ τῆς Δυτικῆς, ἐκ τῶν δύο πρὸ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ φρουρίου περιβολῶν, ἵνα περισπάσῃσι πρὸς τὰ ἐκεῖ τὴν προσοχὴν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ περιβολῇ Τούρκων. Ἐκ τῶν Μεσολογγιτῶν οἱ ὁποῖοι θὰ παρέμενον μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς εἰς τοὺς προμαχῶνας καὶ τὰ πυροβολεῖα, ἐξακολουθοῦντες νὰ βάλλωσιν, ἵνα μὴ ἀντιληφθῆ ὁ ἐχθρὸς ἐπιχειμένην τὴν ἐξοδον, 500 ἐπίλεκτοι ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον Ραζηκότσικαν θὰ ἐξέδραμον πρὸς κατάληψιν τῆς Ἀνατολικῆς περιβολῆς, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς διελεύσεως ἀνατολικώτερον αὐτῆς τῶν γυναικοπαίδων, τὰ ὅποια θὰ ἐξήρχοντο συνοδευόμενα ὑπὸ τῶν λοιπῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τοῦ σώματος τοῦ Μακρῆ.

Ἡ ἐξοδος

Περὶ τὴν 7 ὥραν ἑσπερινὴν ἐξῆλθον οἱ μὴ ἐντόπιοι, διὰ τῶν τεσσάρων γεφυρῶν αἵτινες ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τῆς τάφρου καὶ ἔπασαν πρηνεῖς ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τάφρου τοῦ φρουρίου καὶ τῆς πρὸ τῆς Δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς προτάφρου, ἀναμένοντες τὸ σύνθημα τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκ τῶν νώτων προσβολῆς τῶν Τούρκων.

Ἐπὶ ὥραν δὲ ἀναμεινάντες, μὴ δοθέντος τοῦ σημείου καὶ τινων φρονευθέντων ἐν τῷ μεταξὺ, ἐξαίφνης ἀναστάντες καὶ ἀναβοήσαντες « Ἐμπρός ! Θάνατος εἰς τοὺς βαρβάρους, » ἐφόρμησαν διὰ μέσου τῶν δύο Τουρκικῶν περιβολῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ἐγκαταλείψει οἱ ἐν αὐταῖς φυλάσσοντες ἐχθροί, προσελκυσθέντες ἐκ τῶν φωνῶν τῶν γυναικοπέδων, πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν

τοῦ φρουρίου, δηλαδή πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἔμελλον νὰ ἐξέλθουν οἱ Μεσολογγίται. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ μὴ ἐντόπια σώματα διελθόντα ἀκαταδίωκτα, ἀσημάντους εἶχον κατὰ τὴν ἔξοδον ἀπωλείας.

Εἰς ἀπόστασιν δὲ ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τὸ Μεσολόγγιον προσεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ἵππικοῦ ἐξ Εὐθηνοχωρίου ὁρμηθέντος, ὅτε ὁ Νότης Βότσαρης διέταξε τὴν συσπείρωσιν αὐτῶν εἰς πυκνοτάτην μᾶζαν καὶ εὐθύς ὡς οἱ Τοῦρκοι ἵππεις προσήγγισαν, ἐξέβαλον συγχρόνως ἅπαντες τὴν περίφημον τῶν Σουλιωτῶν πολεμικὴν ἰαχὴν «Ντέρρα ὦ Μπούρα, πὲρ Μετὰ» ἤτοι Ἐτρόμητα παλληκάρια ἐπάνω τους! Αὕτη τόσον βροντώδης, αἰφνιδία καὶ καταπληκτικὴ ἦτο, ὥστε οἱ ἵπποι πτοηθέντες ἀφηνίασαν καὶ ἀνορθωθέντες ἐπὶ τῶν ὀπισθίων, πρὸς τὰ ὀπίσω ἀνεστράφησαν, πολλοὺς δὲ τῶν ἀναβατῶν ἀνατρέψαντες καὶ ποδοπατήσαντες, ἀτάκτως ἀνὰ τὴν πεδιάδα διεσκορπίσθησαν.

Μεθ' ὅ εἰς δύο φάλαγγας τελικῶς διαιρεθέντες ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν καὶ Νότην Βότσαρην ἀνενόχλητοι προήλασαν, γνωρίζοντες δὲ ὅτι οἱ ἔξωθεν δὲν εἶχον κατέλθει, ὡς ἐπροσυμφωνήθη εἰς Ἄγ. Συμεῶνα, ἐτράπησαν εὐθὺς πρὸς Δεοβέκισταν καὶ Πλάτανον.

Οἱ δὲ Μεσολογγίται ὀπλῖται καὶ πυροβοληταί, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἔξόδου παρέμειναν μέχρι τελευταίας στιγμῆς εἰς τοὺς προμαχῶνας καὶ τὰ πυροβολεῖα, ἀνταποκρινόμενοι εἰς τὸ ἀκατάπαυστον καὶ σφοδρὸν πῦρ τῶν ἐχθρικῶν τοιούτων, μὴ πληροφορηθέντες τὰ συμβάντα καὶ νομίσαντες ὅτι, εἶχον προσβληθῆ οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐκ τῶν νώτων, ὡς ἐκ τοῦ θορύβου τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως, ἐξ ὧν ἄλλοι εἶχον σπεύσει πρὸς κατὰδίωξιν τῶν προεξεληθόντων μὴ ἐντοπίων, ἅμα ἐγένετο ἀντιληπτὴ ἡ διαφυγὴ των, ἐξώρμησαν καὶ οὗτοι, προπορευομένων τῶν 500 τῶν ὀρισθέντων πρὸς κατάληψιν τῆς Ἀνατολικῆς περιβολῆς καὶ ἐπομένων τῶν λοιπῶν ἐν οἷς καὶ πολλαὶ Μεσολογγίτισαι ἔνοπλοι, αἱ γενναίως καὶ ἰσοτιμῶς μὲ τοὺς ἄνδρας ἀγωνισθεῖσαι, μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Μακροῦ, προστατεύοντων τὰ ἀκολουθοῦντα γυναικόπαιδα.

Οἱ προπορευόμενοι 500 εὐρεθέντες ἀνελπίστως πρὸ τοῦ ὄγκου τῶν ἐπερχομένων Τούρκων, ἐφορῶσι μὲ γυμνὰς τὰς πάλας ὅπως τοὺς διασπάσωσι καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν Ἄθιαν.

Ραζηκότσικας, εἰς τὴν προβλεπτικότητα τοῦ ὁποίου, τὸν ἐν-
θουσιῶντα πατριωτισμὸν τὸ ἀκλόνητον θάρρος, τὴν ἀκαταδά-
μαστον πρὸς πᾶσαν συνθηκολόγησιν ἀντίδρασιν, καὶ τὴν ἀπε-
ριόριστον πρὸς αὐτὸν τῶν συμπολιτῶν του πεποίθησιν, ὀφεί-
λεται κατὰ τὸ μέγιστον ἢ ἐποποιΐα τοῦ Μεσολογγίου, φονεύ-
εται. Ὁ θάνατός του συγκλονίζει! Οὐχ' ἦττον οἱ πολλοὶ τῶν
πεντακοσίων νικηφόρως ἐξακολουθοῦσι τὸν ἀγῶνα καὶ διασπα-
θίζοντες τοὺς ἐκπλήκτους πρὸ τῆς τόσης τόλμης ἐχθροὺς διέρ-
χονται ἀνὰ μέσον τῶν πυκνῶν αὐτῶν φαλάγγων— Ὁ πίναξ τῆς
ἐξόδου, ὁ μετὰ ἐπισταμένην καὶ ἐπιτόπιον μελέτην ὑπὸ τοῦ
ζωγράφου Βρυζάκη γραφεῖς, τὴν τρομερὰν καὶ πρωτοφανῆ
ταύτην στιγμὴν τῆς ἐξόδου πιστῶς καὶ ἐπακριβῶς ἀποδίδει—
Τινὲς ὅμως τούτων βλέποντες ὅτι ἀπεχωρίσθησαν τῶν προε-
ξελθόντων μὴ ἐντοπίων καὶ ὡς ἐκ τοῦ ὀλιγαριθμοῦ των, ἀδύ-
νατον τὴν διάσπασιν τοῦ ἐχθροῦ νομισαντες, ἐφώναξαν «ὀπίσω!
ὀπίσω! εἰς τοὺς τόπους σας εἰς τὰ κανονοστάσια» προτιμήσαν-
τες νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπὶ τῶν προμαχώνων
καὶ τῶν πυροβολείων ἀγωνιζόμενοι νὰ εὗρωσιν ἐνδοξότερον
θάνατον, συμπαρασύραντες κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των πολλοὺς
ἐκ τῶν ἀκολουθούντων καὶ ἐκ τῶν γυναικοπαίδων, ἐν ἀταξίᾳ
καὶ ταραχῇ ἤν ἐπηύξησε καὶ ἡ θραῖσις μιᾶς τῶν γεφυρῶν δι'
ῶν διήρχοντο.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ, ἐκ τῆς ἀφυλάκτου ἀφειθείσης Δυτικῆς
πλευρᾶς τοῦ φρουρίου, ἀθρόως εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν οἱ ἐχθροὶ
καὶ συνεκρούσθησαν μὲ τοὺς ἐπὶ τῆς διόδου καὶ ἐντὸς τῆς πό-
λεως ἐπανακάμπαντας Μεσολογγίτας. Σχεδὸν ἴπαντες οἱ πυρο-
βοληταί, οἱ ἀλκιμώτεροι καὶ δυνατώτεροι τῶν Μεσολογγιτῶν
τυγχάνοντες καὶ συνοδεύοντες καὶ ὑπερασπιζόμενοι τὰ γυναι-
κόπαιδα, μετ' ἀπαραιτίλου γενναιότητος, ἀνδροπρεπείας καὶ
αὐτοθυσίας ἔπεσον, εἰς χεῖρας πρὸς τοὺς Τούρκους ἐλθόντες,
ἀφ' οὗ ὡς ποταμὸς πλημμυρῆσας τὸ αἷμα τῶν ἐχθρῶν ἔρρευσε.

Πολλοὶ ἐκ τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ πολλὰ Μεσολογγίτιστα
μικρὰς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου κρατοῦσαι, ὧν ἀρχεται ἔνοπλοι,
ἐνωθέντες μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Μακροῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχη-
γίαν πλέον αὐτοῦ, ἐφώρμησαν μετὰ τῶν Ζυγιωτῶν οἱ μὲν ἄν-
δρες κραυγάζοντες ἰσχυρῶς Ζήτω ἢ Ἑλλάς! Ζήτω ἢ Ἐλευθερία,

αἱ δὲ γυναῖκες, Βοήθει Θεοτόκε! Βοήθει Παντοδύναμε! καὶ ἀκάθεκτος πύρινος ποταμός, μετ' ἀφαντάστου θάρρους καὶ ἀπαραιμίλλου πολεμικοῦ μένους, διασχίζοντες καὶ ἀφειδῶς φρονεῦοντες τοὺς φανατικῶς καὶ λυσσασθῶς ἀντιπασσομένους πολυαριθμούς ἐχθρούς, κατηρθῆνθησαν γοργῶς πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγ. Συμεῶνος ἔνθα ἀντὶ τὸ εὖρωσιν, ὡς ἤλπιζον ἀναμένοντας τοὺς εἰς Πλάτανον Ἀρχηγούς, οἵτινες δυστυχῶς καὶ ἀπροσδοκίτως δὲν εἶχον κατέλθει μετὰ τῶν σωματίων αὐτῶν, εὖρον ἐνεδρεύοντα τὸν Μουστᾶ Βέην, ἠγούμενον ἰσχυροῦ σώματος Ἑλληνοφώνων Ἀλβανῶν ἱπέων καὶ πεζῶν, μετὰ τῶν ὁποίων, ἐκ τῆς γλώσσης ἐξαπάτηθέντες καὶ ἀνύποπτοι πλησιάζαντες καὶ ἀπροσδοκίτως προσβληθέντες, ἤλθον εἰς ἀγῶνα στήθος πρὸς στήθος καθ' ὃν, αἱ ἔνοπλοι Μεσολογγίτισαι ἐθαυματουργήσαν καὶ πολλοὶ καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, ἀλλὰ καὶ πλείστους ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἐξωλόθρευσαν, οὓς τελικῶς καὶ ἀπέκρουσαν.

Τὸ ὑπόλοιπον τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ γυναικοπαίδων ἀνερχόμενον εἰς 1500 περίπου μεθ' ὧν συνηνώθησαν καὶ οἱ ἐκ Κλεισόβης ἐξελιθόντες, οἱ καθ' ὁδὸν ὑπὸ τοῦ ἐξ Εὐηνοχωρίου ἐξορμήσαντος ἱππικοῦ δεκατισθέντες κατηρθῆνθησαν διὰ μέσου τῶν δρυμῶνων καὶ τῶν φαράγγων τοῦ Ἀρακύνθου, ἀρκετῶν καθ' ὁδὸν ἀποθανόντων ἐκ τῆς παντελοῦς καὶ πολυήμερου ἀσιτίας καὶ τῶν ὑπερμέτρων ταλαιπωριῶν, εἰς Δερβέκισταν τοῦ Ἀποκόρου, δεκάωρον τοῦ Μεσολογγίου ἀπέχουσαν, ἔνθα οὐδένα τῶν κατοίκων εὗρόντες ἀλλὰ μόνα τὰ σώματα τοῦ Καραϊσκάκη καὶ Κώστα Βότσαρη καὶ ταῦτα λιμώττωντα, συνέχισαν τὴν πορείαν των διερχόμενοι διὰ χωριῶν ἐρημωθέντων καὶ ἀφίκοντο μετὰ 10 ἡμέρας εἰς Ἄμφισσαν, ἔνθα αἱ γυναῖκες ἔφθασαν κυριολεκτικῶς γυμναί, ὡς ἀπεκδυθεῖσαι καὶ αὐτῶν τῶν ἀραχνοειδῶν ρακῶν, ἅτινα εἶχον ἀπομείνη εἰς αὐτάς, ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ στενωτάτης πολισρκίας, διὰ μέσου τῶν ὁρέων διεληθῆσαι.

Ἡ ὄλοσχερῆς γυμνότης αὐτῶν ἐξηνάγκασε τοὺς ἀνδρας, αἰδημοσύνης ἕνεκα, νὰ περικαλύψωσι ταύτας διὰ τῶν νωπῶν καὶ δυσόσμων δερμάτων τῶν προβάτων καὶ αἰγῶν ἅς ἔσφαζον καθ' ὁδὸν πρὸς διατροφήν των. Ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς

Ναύπλιον, ζῶντα, ἀπτά, ἀφρευδῆ καὶ ἀξιολύπητα μαρτύρια τῆς πολυστενάζτου, μαρτυρικῆς καὶ πολυνέκρου τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας.

Εἰς Ναύπλιον εὗρον καὶ τοὺς πρὸ τριῶν ἡμερῶν δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐκεῖ ἀφιχθέντας Δημ. Δεληγιώργην ἡγούμενον τῶν 48 διασωθέντων πυροβολητῶν, διωρισθέντα φρούραρχον τοῦ Μπουρτζίου καὶ τὸν Ἰωάννην Ραζηκότσιαν, οὗτινος κατὰ τὴν ὁμόθυμον ὁμολογίαν τῶν συμπολεμιστῶν του, ἡ καρδιά οὐδέποτε ἐφιλοξένησε τὸν φόβον καὶ τὸν δισταγμὸν καὶ ἡ ψυχὴ τὴν ἀπογοίτευσιν καὶ τὴν ἀποκαρτέρησιν, ἡγούμενον 250 λειψάνων τῆς κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ 500 ἐκλεκτῶν Μεσολογγιτῶν φάλαγγος, ὅσους καὶ ἐξηκολούθησε μετ' αὐτῶν καὶ ἄλλων ἐνόπλων διασωθέντων Μεσολογγιτῶν, τὸν κατὰ τῶν Τούρκων φανατικὸν πόλεμον, ὑπὸ τὸν Νικηταρᾶν εἰς τὰς παρὰ τὴν τρίπολιν καὶ τὸ Ἄστρος νικηφόρους κατὰ τῶν Ἀράβων μάχας, ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκην εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀραχώβης καὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν, εἶτα εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Ἀκροκορινθίου καὶ τέλος ὑπὸ τὸν Ὑψηλάντην εἰς τὴν μάχην τῆς Πέτρας. Ἐπιστρέφει δὲ εἰς τὸ ἐλεύθερον Μεσολόγγιον περὶ τὰ μέσσω Μαΐου 1829, παραδοθὲν τὴν 2 Μαΐου 1829 διὰ τῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης.

Ὡς ἐπίσημος καὶ χαρακτηριστικὴ ἀναγνώρισις τῶν ὑψίστων ὑπηρεσιῶν ἃς προσέφερον οἱ Μεσολογιομάχοι εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, πρόκειται τὸ γεγονός καθ' ὃ, μετὰ τὴν ἔξοδον, τιμῆς ἕνεκα, ἐδόθη τὸ δικαίωμα εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα πληρεξούσιον ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτῶν ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἐξελέγη ὁμοθύμως καὶ παρ' αὐτῶν τῶν μὴ ἐντοπιῶν Ἀρχηγῶν, ὁ Ἰωάννης Ραζηκότσιαν, ἀναγνωρισάντων καὶ ὁμολογησάντων διὰ τούτου τὰς πρωτεύουσας ὑπηρεσίας τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τοῦ πεσόντος κατὰ τὴν ἔξοδον Γενικοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Ἀθανασίου Ραζηκότσιαν.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν.

Ἄμ' ὡς οἱ πολέμοι πολυπληθεῖς καὶ μαινόμενοι κατέλαβον τὴν πόλιν, πρωτοφανῆς καὶ ἀπίστευτος σειρὰ ἀφαντάστων ἡρωϊσμῶν καὶ ἐσχάτης περιφρονήσεως πρὸς τὸν θάνατον ἐπη-

κολούθησε. Ούτως ὁ ἀνάπηρος ὁ κατακείμενος παρὰ τὴν πυριτιδαποθήκην τὴν κειμένην παρὰ τὸν προμαχῶνα Βότσαρη, τῶν Τούρκων προσεγγισάντων, ἔβηκε πῦρ ἐν αὐτῇ καὶ ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ πλείστων Τούρκων στρατιωτῶν. Τὴν ἔκκρηξιν ταύτην ἐπικολούθησεν ἡ τῆς μεγάλης πυριτιδαποθήκης, ἔνθα ἀνέμενεν ὁ Καψάλης ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων οἰκιῶν, μεστῶν γερόντων, πληγωμένων, ἀναπήρων, ἀσθενῶν, γυναικῶν καὶ παιδῶν ἐν αἷς δι' ἀνημμένων δαυλῶν, διαρκῶς εἰς τὴν χεῖρα κρατουμένων, καὶ τῆς νεκροσίμου ἀκολουθίας ἀδιακόπως, ἐν ἄκρα προσυλώσει καὶ δακρύοις ψαλλομένης, ἔϊτετε πῦρ ὁ προεντεταλμένος, ἅμα τῇ ἀφίξει καὶ τῇ εἰσβολῇ τῶν αἰμοχαρῶν, μαινομένων καὶ ἀλλαλαζόντων Τούρκων, ἀνατινασσομένων μετὰ τῶν ἀναμενόντων εἰς τὸν ἀέρα!

Τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἡμέραν, ἦτοι τὴν Μεγάλην Τετάρτην, οἱ εἰς τὸν μεσημβρινῶς τῆς πόλεως ἐκτισμένον Ἀνεμόμυλον ἐγκλεισμένοι 30 Μεσολλογῖται, ἐρρωμένως καὶ πεισμόνως ἀντιστάντες εἰς τὰς ἐπὶ τριήμερον λυσσαλέας τῶν Τούρκων ἐπιθέσεις πολυαριθμοτάτων τελικῶς γενομένων, ἔβησαν πῦρ εἰς τὴν πυριτίδα καὶ ἀνετινάχθησαν μετὰ τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν ἀέρα.

Ὁ ἐσθλὸς ἐπίσκοπος Ρωγῶν ὁ ὑπέροχος Ἰωσήφ μετὰ τῶν πλείστων ἱερέων τῆς πόλεως, ἐνεκλείσθη ἐν οἰκίᾳ πλήρει πυρομαχικῶν καὶ πυριτίδος παρὰ τὸν προμαχῶνα Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης ἢ Λουνέττας, ἦτις ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα ἅμα τῇ εἰσβολῇ τῶν Τούρκων, ἐν αὐτῇ δὲ εὔρεθεις ἡμίκαυστος καὶ ζῶν ἔτι ὁ ἀείμνηστος Ἱεράρχης, ἀγρίως διεμελίσθη ὑπὸ τῶν μαινομένων ἐχθρῶν.

Οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ Βότσαρη, Μεγάρῳ τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως καὶ μέχρι τοῦ νῦν Σεράϊ καλουμένη, ἐγκλειθέντες 40 Μεσολλογῖται, ἀφοῦ ἐπὶ ἑξαήμερον ἀνδροπροεπῶς καὶ αἱματηρῶς τὰς συνεχεῖς καὶ ὀρμητικὰς τῶν πολυπληθῶν Ἀράβων ἐπιθέσεις ἀπέκρουσαν, τὴν πρωτὰν τῆς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἐξώρμησαν ξιφήρεις καὶ κραυγάζοντες γηθοσύνης καὶ διτόρως Χριστὸς ἀνέστη ἀδελφοί! Ζῆ καὶ βασιλεύει Κύριος! καὶ διασχίσαντες τὴν πόλιν καὶ πλείστους ἐχθροὺς ἀποκτείναντες τελικῶς καὶ αὐτοὶ μέχρις ἐνὸς ἐφρονεύθησαν.

Πολλὰι γυναῖκες μετὰ τῶν τέκνων των, ἄλλαι μὲν πεσοῦσαι εἰς τὰ φρέατα, ἄλλαι δὲ εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν, ἐπνίγησαν. Ὅσαι δὲ γυναῖκες συνελήφθησαν ζῶσαι ἀπήχθησαν εἰς δουλείαν καὶ αἱ ἀγοραὶ Ἰωαννίνων, Ἀλεξανδρείας καὶ Καΐρου ὑπὸ τούτων πρὸς πώλησιν ἐπληρώθησαν. Ἐκ δὲ τῶν ἐγκατελειφθέντων ὄρφανῶν βρεφῶν εἰς ἑκατοντάδας ἀνερχομένων, πλείστα δίκην ἀμῶν ἐκ τῶν ποδῶν κρεμάσαντες ἀφιλανθρώπως κατέκοψαν, τὰ δὲ λοιπὰ ὡς δοῦλοι ἀπήχθησαν.

Τὸ δὲ Μεσολόγγιον εἰς σωρὸν ἐρειπίων, τέφρας, πετρῶν καὶ πτωμάτων μεταβληθὲν ἔμεινεν εἰς τὸν ἐχθρὸν ὡς λάφυρον, ὅστις ἀπώλεσε κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πολιορκίας ὑπὲρ τὰς 50 χιλιάδας ἀνδρῶν ἵνα κυριεύσῃ τοῦτο. Γεγονὸς ὕπερ θὰ διαλλαῖ ἁϊδίως καὶ ἀμειώτως τὴν ἀπαράμιλλον ἀνδρείαν, τὴν ἀπαρδειγματίστον φιλοπατρίαν, τὴν πρωτοφανῆ αὐτοθυσίαν καὶ τὴν ἡρωϊκὴν ἀπόφασιν τῆς ἀθανάτου καὶ λεοντοψύχου τοῦ Μεσολογγίου φρουρᾶς.

Καὶ οὕτως ἔκλεισεν ἡ ἱερωτέρα, ἡ λαμπροτέρα, ἡ ἐνδοξότερα, ἡ ἡρωϊκώτερα, ἡ Ἑλληνοπρεπεστέρα καὶ ἡ λυσιτελεστέρα τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως σελίς, ἣτις ἐν τῇ πανενδόξῳ καὶ πολυμνήτῳ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἱστορίᾳ φέρεται μὲ τὸ ἀκτινόβολον, πολυθρόλλητον πολυύμνητον καὶ πολυσέβαστον ὄνομα. Πολιορκία καὶ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου. Τὴν ὁποῖαν ἡ Λαϊκὴ Αἰτωλικὴ Μοῦσα ἡ ἀκραιφνῶς Ἑλληνικὴ καὶ ἐμπευσμένη, δι' ἄσμάτων ὑπέροχων καὶ νῦν συχνότατα ἐν Αἰτωλίᾳ ἀδομένων κατὰ τὰς ἐθνικὰς ἐορτὰς καὶ τοπικὰς πανηγύρεις, πιστότατα περιέγραψεν, ἐπαξίως ἐξύμνησε καὶ θάνατον εἰς τοὺς ἐπιγυγομένους παρέδωκεν εἰς τρία κατωτέρω παρατηθέμενα.

Ἄσματα τῆς πολιορκίας.

1

Νᾶμουν πουλί νά πέταγα νά πήγαινα τὰ ψήλου
Ν' ἀγάντευα τὴ Ροῦμελι τὸ μαῦρο Μεσολόγγι
Ποῦ πολεμᾷ μὲ τὴν Τουρκιά μὲ τέσσαρες πασάδες
Κ' οἱ πρῶτοι τῆς Ἀρβαντιᾶς μὲ δώδεκα χιλιάδες
Ποῦ στέκουν τόπια τῆς στεργιάς, καρᾶβια τοῦ πελάγου
Πέφτουν οἱ μπάλες σὰ βροχή, ἢ μπόμπες σὰ χαλάζι
Κι' αὐτὰ τὰ λιανοντούφεκα σὰν ἄμιος τῆς θαλάσσης.

Μπραϊμ πασσῶς συντάζεται σαράντ' ὄχτὸ χιλιάδες
Στὴν Πάτρα μαρκαρίζεται, στὸ Βασιλάδ' ἀράζει
«Πολλὰ τὰ ἔτη Κιουταχῆ» καλὸ στὸν Ἴμπραϊμη
Μπραϊμη μου τί θέλεις δῶ, ἐδῶ στὸ Βασιλάδι
Ἐδῶ δὲν εἶνε Νιόκαστρο, Κορόνη καὶ Μεθώνη
Ἐδῶ τὸ λένε Κάρλελι, τὸ λένε Μεσολόγγι
Ποῦ πολεμάει ὁ Κιουταχῆς μ' ἐξήντα δυὸ χιλιάδες
Σήκω Μπραϊμ φεῦγ' ἀπ' ἐδῶ, φεῦγ' ἀπ' τὸ Βασιλάδι
Νὰ μὴ χαθῆ τ' ἀσκέρι σου, κ' ἐσένα τὸ κεφάλι
Τι λὲς ἐδῶ μπρὲ Κιουταχῆ, τι λὲς αὐτοῦ Βεζύρη
Ὅλο τ' ἀσκέρι νὰ χαθῆ κ' ἐμένα τὸ κεφάλι
Στὸ Μεσολόγγι θε νὰ μπῶ, νὰ στήσω τὸ τσαντήρι
Νὰ πάρω τοὺς Γκιαούρηδες νὰ στείλω στὸ Μεσήρι.

Τὸ δὲ τῆς ἐξόδου, τὸ ἄσμα τῆς ἐξόδου ἐπωνομαζόμενον τῶν
Μεσολογγιτῶν ἔχει οἷτω :

*Ἐνα Σαββάτο διάβαινα ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι
Ἦταν Σαββάτ' ἀπὸ βραδύς, ἀνήμερα Λαζάρου
Κι' ἐπιασε μιὰ ψιλὴ βροχὴ, κ' ἦταν λαμπρὸ φεγγάρι
Κι' ἄκουσα μαῦρα κλαίματα, γυναίκια μοιρολόγια
Κλαῖνε μανάδες γιὰ παιδιά καὶ τὰ παιδιά γιὰ μάνες
Κ' ἢ ἀδερφές γιὰ τὸ ἀδελφούς, πάλι ἀδελφούς δὲν κάνουν
Δὲν κλαῖνε γιὰ τὸ σκοτωμὸ, μηδὲ γιὰ τὴν ἄρρώστια
Μὸν κλαῖνε ποῦ τοὺς ἔλειψε ὁ ζαῖρες τρεῖς μῆνους
Δίχως ψωμί, δίχως νερό, καὶ δίχως καὶ μεντάτι
Φάγανε γάταις καὶ σκυλιὰ κι' ἄλογα καὶ μουλάρια.
Οἱ στρατηγοὶ συνάχθηκαν στὴν πιτροπὴ νὰ πάνε
Στοῦ Παπαδιαμαντόπουλου καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ τόπου
Συνέλευσι νὰ κάνουνε, το πῶς νὰ πορευτοῦνε
Τὸ πῶς νὰ νταγιαντήσουνε μ' ἓνα Σουλτάν Μαχμούτη
Κι' ἓνας τὸν ἄλλον ἔλεγε κι' ἓνας τὸν ἄλλον λέγει
«Παιδιά νὰ προσκυνήσουμε παιδιά μ' νὰ μὴ χαθοῦμε»
Κι' ὁ Κότσικας⁽¹⁾ τοὺς φώναξε κι' ὁ Κότσικας τοὺς λέγει
«Τὶ γάρεις εἶμαι νιόνυφη νὰ βγῶ νὰ προσκυνήσω
Παιδιά μ' νὰ νταγιαντίσουμε ἀκόμα μιὰ βδομάδα
Θαρθοῦν τὰ Σπετσοῦδρέικα, κ' αὐτὸς ὁ Μιαούλης
Καὶ θὰ μᾶς φέρη ζαερέ, θε νᾶρθη καὶ μεντάτι
Μεντάτια θὰ μᾶς ἔρθουνε κι' ἀπ' τὸν Καραϊσκάκη»

(1) ὁ Ἄθαν, Ραζηκότσικας ἢ Ραζῆς ἢ Κότσικας

Ὁ Κότσικας κιαλάριζε ἀπ' τὴ μεγάλη τάπια
Τὸ τι κακὸ ποῦ γίνεται ἔξω στὸ Βασιλάδι
«Νὰ στείλωμε μιὰ πάσσαρα χαμπέρι νὰ μᾶς φέρη
Μὴν ἦλθαν τὰ Σπετσουδρέικια κι' αὐτὸς ὁ Μιαούλης»
«Τὶ λὲς Θανάση Κότσικα, μεγάλη Ἀρχηγέ μας
Ποῦ θὲ νὰ πάη πάσσαρα, ποῦ θὲ νὰ πάη πριόρι;
Μπροστά ναι τ' Ἀλτζερίνκια καὶ πίσω οἱ Τριπολίνοι
Καὶ μὲς τὴ λίμνη τσάταρες λάντσες τῶν καραβιῶνε
Κι' ὄλο τριγύρω στέκεται ὁ στόλος τοῦ Σουλτάνου»
Θανάσης Κότσικας φώναξε, Θανάσης Κότσικας λέει
«Γιὰ μᾶστε τὰ μικρὰ παιδιὰ, βάλτε τα στὰ ξεμπιλια
Καὶ μᾶστε καὶ τοὺς γέροντες, ἀρρώστους, λαβωμένους
Βάλτε τους στὸ Ἰσιπχανέ, στὸ μῦλο νὰ καοῦνε
Νὰ μὴ τοὺς εὔρ' ἢ Ἀραπιά καὶ τοὺς περιφρονέψη»
Θανάσης Κότσικας φώναξε, Θανάσης Κότσικας λέει
«Ἡρθ' ὁ καιρὸς τοῦ χωρισμοῦ, ποῦ θὰ ἀποχωριστοῦμε
Παιδιὰ μ' νὰ μεταλάβουμε, νὰ ξεμολογιθοῦμε»
Ἐπήγαν καὶ συνάχτηκαν στὸ ἔρημο Σεράγι
φλεῖ ἢ μᾶνα τὸ παιδί, καὶ τὸ παιδί τὴ μᾶνα!
Στις πέντε ἀρχινήσανε, στίς ἔξη φτάν' ἢ ὦρα
Καὶ στίς ἑπτὰ ἐκάνανε τὸ φοβερὸ γιουροῦσι
Τρεῖς κολωνούλες ἔγιναν, μεσ' τοῦ Μακρῆ τὴν τάπια
Μπροστά πηγαίν' οἱ δυνατοὶ καὶ πίσω οἱ ἀδυνατοὶ
Καὶ πάρα πίσω τὰ παιδιὰ, γυναῖκες καὶ κορίτσια
Πρώτη κολώνα ποῦβγαίνει μεσ' τοῦ Μπραῖμ τὴ τάπια
Πιὸς ἔχει ἀ-σάλι στὴν κάρδια νὰ στέκεται νὰ βλέπη
Χέρια μὲ χέρια πιάστηκαν, μὲ τὰ σπαθιά χτυπιοῦνται
τὸν Κότσικα σκοτώσανε, τὸν Κότσικα βαδοῦνε
Καὶ «πάλι πίσω» φώναξαν τσακίσαν τὸ γεφύρι
Καὶ μεσ' στὴ χῶρα μπήκανε καὶ μεσ' τὸ κίστρο πᾶνε.
Ἄλλοι τραβοῦν τὴ θάλασσα κι' ἄλλοι τὴ ράχι, ράχι
Πᾶνε καὶ στὴ Τερίμπιλε, πᾶνε καὶ στὴ Λουνέττε
Βρίσκουν Ἀράβους κι' Ἀλβανούς ποὺ τᾶχανε πιασμένα.
Ὅσ' πήραν τὸ βουνό, βουνὸ τὸν Ἄγιο Συμεῶνα
Εὔρηξαν τὸν Μουστάμπε, τὴ ράχι εἶχε πιασμένα
Μιὰ Μπαταριά τοὺς ἔδωκε, τοὺς κόβει μεσ' στὴ μέση
Τότ' ὁ Μακρῆς τοὺς φώναξε. τότ' ὁ Μακρῆς τοὺς λέει
«Παιδιὰ μου Ρουμελιώτες μου καὶ σεῖς παιδιὰ δικὰ μου
Τραβάτε τὰ λαμπρὰ σπαθιά νὰ μὴ μᾶς πάρ' ἢ μέρα»
Καὶ τὰ σπαθιά τραβήξανε, πετάνε τὰ ντουφέκια
Σὰν τὰ λιοντάρια ρίχτηκαν καὶ σὰν ἀετοὶ περῖσαν
Τότ' ὁ Μουστάμπε φώναξε «Κονιάροι καὶ Ἀρβανίτες
Κάνετε τόπο νὰ διαβοῦν γιὰτ' εἶνε πεινασμένοι
Δὲν συλλογιῶνται θάνατο, κούρσεμα δὲν φοβοῦνται»

Κι' ἀφοῦ τοὺς ἐξημέρωσε κι' ἀφοῦ τοὺς πῆρ' ἡ μέρα
"Ἄλλοι διψᾶνε γιὰ νερὸ κι' ἄλλοι ψωμί ζητᾶνε
Πάλι ὁ Μακρῆς τοὺς φώναξε πάλι ὁ Μακρῆς τοὺς λέει
«Παιδιά μ' νὰ νταγιαντίσωμε στὸν Πλάτανο νὰ πᾶμε
Νὰ μετρηθοῦμε μιὸ φορὰ νὰ ἰδοῦμε ποιοὶ μᾶς λείπουν
Μήπως μᾶς λείπουν ἑκατὸ τυχάρῳς καὶ διακόσιοι
Πέντε χιλιάδες εἴμαστε καὶ μείναμ' ἑφτακόσιοι
Παιδιά μᾶς λείπ' ὁ Κότσινας μᾶς λείπ' ὁ Ἀρχηγός μας !»

Τοσαύτην δὲ καὶ τοιαύτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πολιορκητῶν ἔσχον ἡ ἀνδρεία, ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ περιφρόνησις τῶν Μεσολογιομάχων πρὸς τὸν θάνατον ὥστε ὁ μὲν Κιουταχῆς ἅμα τῇ ἀλώσει τοῦ Μεσολογγίου συνομιλῶν εἶπε δακτυλοδεικτῶν τὰς χιόνας τοῦ Ἀρακύνθου «ὅτι ἐὰν ἡ πολιορκία παρετείνετο ἐπὶ ἓνα εἰσέα μῆνα, ὅπως αἱ χιόνες αὐταὶ διαλύονται οὕτω θὰ διελύετο καὶ ἡ Τουρκικὴ στρατιὰ» Ὁ δὲ Ἴμπραϊμ κατὰ μεταγενεστέραν μετ' Εὐρωπαϊοῦ συνομιλίαν ὁμολόγησεν ὅτι ἐὰν ἡ πολιορκία παρετείνετο ἑβδομάδας τινὰς ἀκόμη τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα θὰ διελύοντο. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἔξοδου κατήρχετο ὁ Κώστας Μπότσαρης εἰς Ἄγ. Συμεῶνα καὶ ἐπετίθετο ἐκ τῶν νώτων καὶ ἐτίθεντο οἱ πολιορκηταὶ μεταξὺ δύο πυρῶν ἢ καταστροφῇ τῆς Τουρκικῆς στρατιᾶς θὰ ἦτο βεβαία καὶ ἀσφαλεστάτη, αὐτὸς δὲ καὶ ὁ Κιουταχῆς ἢ νεκροὶ θὰ ἔπιπτον ἢ αἰχμάλωτοι θὰ συνελαμβάνοντο.

Τὸ ἀπαράμιλλον εἰς τραγικότητα, πρωτοφανὲς εἰς γενναϊότητα, πρωτάκουστον εἰς αὐτοθυσίαν καὶ πρωτότυπον εἰς μεγαλειότητα, πολύκροτον καὶ πολύπρακτον τοῦτο δράμα, ἀπετέλεσεν ἔκτοτε κλασικὸν ὑπόδειγμα πισῶν τῶν ἀνδροπροεπῶν ἀρετῶν.

Οὔτω ὁ Λέων Γαμβέτας πρὸς τόνωσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Γάλλων αἰσθημάτων, ἀνήρτησεν ἐν τῇ πολιορκουμένῃ Γαλλικῇ Πρωτεύουσῃ κατὰ τὸ 1870 τὰς εἰκόνας τῆς πολιορκίας καὶ ἔξοδου τοῦ Μεσολογγίου μετὰ τῆσδε τῆς ἐπιγραφῆς «Οὕτως οἱ γενναῖοι ὑπερασπίζουσιν τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος των» Διὰ τοῦ δράματος τούτου οἱ Μεσολογιομάχοι ἔγραψαν διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν τὸ ἡρωϊκότερον, τὸ λαμπρότερον, τὸ ἐνδοξώτερον καὶ τὸ μεγαλειωδέστερον κερφάλιον τῆς πανενδόξου Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἧς

ἐκείστη σελὶς εἶνε Αἶνος εἰς τὴν αὐτοθυσίαν, ἵμνος εἰς τὴν φιλοπατρίαν καὶ παιὰν εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ διεπίστωσαν ἡλίου φαινότερον ὅτι τῆς Ἑλλάδος οὔσης τῆς ἀριστοκρατίας τῆς οἰκουμένης, τὸ Μεσολόγγιον εἶναι ἡ ἀριστοκρατία τῆς Ἑλλάδος. Τὸ δράμα τοῦτο καὶ ἡ λύσις αὐτοῦ ὡς ὑπέρλαμπρον ἄστρον ἐκθαμβώσαν καὶ καταπλήξαν τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, ἐκίνησε τὸν θαυμασμόν, ἐδημιούργησε τὴν συμπάθειαν τῶν Λαῶν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ ἐξήγειρεν αὐτοὺς ἐνθουσιώδεις ὑπὲρ τῆς ὑστάτως καὶ ἀπεγνωσμένως ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος, καὶ τῆς ἐξεγέρσεως ταύτης κάλλισον ἔπαιθλον ὑπῆρξεν ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῆς.

Καὶ οὕτω ὁ πένθιμος κανονιοβολισμὸς τῆς καθόδου τοῦ Μεσολογγίου εἰς τὸν τάφον, ὑπῆρξε συγχρόνως καὶ ἡ χαρμόσυνος ὁμοβροντία τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐξ αὐτοῦ.

Ὁ Μελετῶν τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου καὶ γενικῶς τὰ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, τροφὴν καὶ πόσιν τῶν πεινῶντων καὶ διψῶντων ἐλευθερίαν λαῶν, ἐλπίδα τῶν θλιβομένων καὶ στήριγμα τῶν ἐν πολέμῳ κλονιζομένων καὶ ἐκπληττομένων δι' ὅσα κατόρθωσαν οἱ πέραν τῆς ἔξαιτίας ἀβοηθητὶ τὸν ὑπερμέγαν καὶ ἄνισον ἀγῶνα κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἀγωνισθέντες, ἅς ἐνθυμηθῆ ὅτι ὁ ἀγῶν ἦτο ὑπὲρ πίστεως, ἀναστήσεως πατρῶας γῆς καὶ ἐλευθερίας, τουτέστιν ὁ ἱερότερος καὶ ἐνδοξότερος ἀπάντων τῶν ἀγῶνων. Τοιούτων δὲ ἄθλων προκειμένων «Οὔτε πλήθη νηῶν, οὔτε κόσμος καὶ λαμπρότητες ἐπισήμων, οὔτε κραυγαὶ πομπῶδεις, ἢ βάρβαροι παιᾶνες ἔχουσι τί τὸ δεινὸν ἀνδρᾶσιν ἐπισταμένοις εἰς χεῖρας εἶναι καὶ μίχεσθε τολμῶσι».

Ἄναντιροῦτως ὁ Μαραθῶν ἡ Σαλαμίς, ἡ Πλάταια καὶ τὸ Μεσολόγγιον ἀποτελοῦν ἔκτοτε τοὺς τέσσαρας λαμπροτάτους ἀδάμαντας τοῦ αἰγλήεντος διαδήματος τοῦ περιβάλλοντος τὸ λείον, σιλιπνὸν καὶ ἄσπιλον μέτωπον τῆς ἀθανάτου καὶ πολυσέπτου Ἑλλάδος, ἐν τῇ μακροαίῳ, πολυπλάγκτῳ καὶ ἐκπολιτιστικῇ τῆς σταδιοδρομίας, τὸ ὅποιον ἐτεχνούρησαν, ἡ ἀνδρεία, ἡ σοφία, ὁ πολιτισμὸς, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοπατρία τῆς ὑπερόχου Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ἐθιμελίωσαν ἐφεξῆς τὸ ἀσάλευτον βῆθρον ἐφ' οὗ ἀναπαύεται ἡ ἐλευθερία αὐτῆς.

Δι' ὃ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ἀγωνισθέντες φέρουσιν· ἐν τῇ πολεμικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἰδιώνυμον ἐπίθετον, κεκτημένον ἰδιάζουσαν δόξαν, ἀπολαῦον ἰδιάζοντος σεβασμοῦ καὶ τυγχίνον ἰδιαζούσης ὑστεροφημίας, ὀνομασθέντες Μαραθωνομάχοι, Σαλαμινομάχοι, Πλαταιομάχοι καὶ Μεσολογγιομάχοι.

Πλὴν τὸ Μεσολόγγιον προφανῶς ὑπερτερεῖ τῶν τριῶν ἄλλων, καθόσον, ἐν ἐκείνοις μὲν ἀπεκρούσθη δουλεία ἐπερχομένη, ἐν αὐτῷ δὲ ἀπεινάχθη τοιαύτη ἀπὸ πέντε αἰώνων ἱφισταμένη.

Ὡς καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ τρεῖς πόλεις θαυμάζονται καὶ ἔξυμνοῦνται ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ αὐτοθυσίᾳ, ἡ Ζάκανθα, ἡ Σαράγοςσα, καὶ τὸ Μεσολόγγιον, ἀλλὰ τοῦτο ὑπερτερεῖ τῶν δύο ἄλλων διότι, ἐν ἐκείναις μὲν οἱ πολιορκούμενοι ἀνδρείως καὶ λαμπρῶς ἀγωνισθέντες τελικῶς καὶ ἔξοδον ἐπιχειρήσαντες ἐξήκολούθησαν τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα καὶ τελικῶς ἐλευθεροὶ εἰς αὐτὸ ἐπανέκαμψαν.

Τοιοῦτον καὶ τοσοῦτον ὑπῆρξεν ἐν ἀκροτάτῃ περιλήψει, τὸ ἐν Μεσολογγίῳ τέρας τοῦ ἐθνικοῦ δράματος, τοῦ ἐν Ἁγίᾳ Λαύρᾳ ἀρξαμένου, τοῦ τὴν ἐλευθερίαν τοῖς Ἑλλησι δωρήσατος. Μετὰ τὴν ἐθνικὴν δὲ ἀποκατάστασιν προκειμένου περὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς Πρωτευούσης τοῦ ἐλευθέρου Βασιλείου, τρεῖς πόλεις ἐπροτάθησαν. Αἱ Ἀθῆναι ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Μεσολόγγιον. Ἡ πρώτη διὰ τὸ ἀρχαῖον κλέος, ἡ δευτέρα διὰ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν καὶ ἡ τρίτη διὰ τὴν δόξαν καὶ τὰς ἐθνικὰς τῆς ὑπερησίας.

Παρὰ ταῦτα ὅμως, οἱ ἡμίθεοι τοῦ Μεσολογγίου πρωτάθληται καὶ οἱ γιγαντες αὐτοῦ πολεμισαί, οἱ νοῦν, ψυχὴν καρδίαν, καὶ πλοῦτον προθύμως, ἐνθουσιωδῶς καὶ ἀφειδῶς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων προσενεγκόντες καὶ θυσιάσαντες, δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι, ἡ πόλις ἐν ἧ ἔφυη, ἠὔξησεν, ἤνθισε καὶ ἐκαρποφόρησε τῆς ἐλευθερίας δάφνη καὶ ἔλαμψεν ἡ φιλοπατρία, ἡ αὐτοθυσία, ἡ ἀνδρεία, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ Ἑλληνοπρέπεια, ὀλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ Κράτους παρημελημένη θὰ κατήντα εἰς τὴν ἐνεστῶσαν κακοδαιμονίαν καὶ ἀθλιότητα.

Ἀναντιρρήτως, ἐὰν ἄλλο ἔθνος ἐκέκτητο ἐν Μεσολογγίῳ θὰ εἶχε μεταβάλλει τοῦτο εἰς πόλιν, εἰς ἐπίγειον παράδεισον,

τὸ δὲ Ἑρῶν αὐτοῦ εἰς Μαισολεῖον, εἰς πανελλήνιον πολυάνδριον καὶ εἰς πατριωτικὴν κολυμβήθραν.

Τὸ Ἑρῶν τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους παρατηρεῖ ὅτι ὁ Μαραθῶν, ἡ Σαλαμίς, αἱ Πλαταιαὶ καὶ τὸ Μεσολόγγιον ἀποτελοῦσι τοὺς τέσσαρας περιλάμπρους ἀδάμαντας τοῦ τηλαυγοῦς διαδύματος τοῦ κοσμοῦντος τὸ ὑπερήφανον καὶ ἄσπιλον τῆς Ἑλλάδος μέτωπον· καὶ τὰ τέσσαρα βάρηρα ἐφ' ὧν ἐδραίως καὶ ἀσαλεύτως ἀνεπαύθη ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, τὰ ὅποια ἐτεχνούργησεν ἡ ἀνδρεία, ἡ σοφία, ὁ πολιτισμός, ἡ ἐπιστιμὴ, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοπατρία τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν μακροαῖωνα πολύπλαγκτον καὶ ἐκπολιτιστικὴν αὐτῶν σταδιοδρομίαν.

Πλὴν τὸ Μεσολόγγιον εἶναι ἀνώτερον καὶ σημαντικώτερον τῶν τριῶν ἄλλων, καθὼς ἐν ἐκείναις μὲν ἀπεκρούσθη δουλεία ἐπερχομένη ἐν τούτῳ δι' ἀπεινάχθη μακροαῖων τοιαύτη ὑφισταμένη.

Μῶς τούτοις κατὰ τὴς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου οἱ Μεσολογγῖται πάσης ἡλικίας, πάσης κοινωνικῆς τάξεως καὶ παντὸς ἐπαγγέλματος ἀμφοτέρων τῶν φύλων, τὰ πάντα θυσιάσαντες, καὶ ὑποστάντες στερήσεις καὶ βασάνους ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς πρωτοφανεῖς καὶ πρωτακούστους καὶ ἐπιδείξαντες ἀνδρείαν, αὐτοθυσίαν ἀντοχὴν καὶ ἐπιμονὴν αὐτόχρομα ἀπιστεύτους καὶ ἀπαραιμίλους, ἔγραψαν διὰ τοῦ σῆματος αὐτῶν μίαν τῶν λαμπροτέρων ὑψηλοτέρων καὶ τραγικωτέρων σελίδων τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, καὶ διεπίστωσαν σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως ὅτι ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἀριστείας ἔνεκα, εἶναι ἡ ἀριστοκρατία τῆς Οἰκουμένης, τὸ Μεσολόγγιον εἶναι ἡ ἀριστοκρατία τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ Μεσολόγγιον ἀγωνισθὲν ὑπερανθρώπως καὶ Ἑλληνοπρεπῶς ἔπεσεν, ἀλλ' ἡ τηλαυγὴς λαμπηδὼν τοῦ ὑπερόχου δράματος τῆς πτώσεως ἐθάμβωσε, κατέπληξε καὶ ἐνθουσίασε τοὺς λαοὺς τοῦ τε παλαιοῦ καὶ νέου Κόσμου διήγειρε τὴν συμπάθειαν, ἐγέννησε τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ προουκάλεσεν τὴν ἐξέγερσιν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ἀπεγνωσμένης Ἑλλάδος, ἣτις τελικῶς καὶ ἀνέκκτησε τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς.

Καὶ οὕτως ὁ πένθιμος κανονισμὸς τῆς καθόδου τοῦ Μεσολογγίου εἰς τὸν τάφον, ὑπῆρξε συγχρόνως καὶ ἡ χαρμόσυτος ὁμοβροντία τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐξ αὐτοῦ.

Καὶ ὅμως τὸ Μεσολόγγιον παρὰ τὸ ἔνδοξον αὐτοῦ παρελθόν, παρὰ τὴν ὑπέρλαμπρον αὐτοῦ Ἱστορίαν καὶ παρὰ τὰς ζολοσσαιάς Ἐθνικάς του ὑπηρεσίας σήμερον φθίνει καὶ μαραινεται. Διότι τὸ ἐπίσημον Κράτος ἔδειξε τοιαύτην καὶ τοσαύτην ἀδιαφορίαν καὶ ἀμέλειαν πρὸς αὐτό, τὸν ἀπαράμιλλον ἐργάτην τοῦ Ἐθνικοῦ Μεγαλοεργήματος, ὥστε ἐπὶ τῆς θέσεως ἀκριβῶς ἔνθα ἐπήχθησαν αἱ τέσσαρες γέφυραι δι' ὧν διῆλθον αἱ φάλαγγες τῶν Μεσολογγισῶν Ἀμαζόνων καὶ τῶν λεοντοκάρδων Μεσολογγιομάχων ἐλευθέρων πολιορκουμένων, καὶ ἡ τούτους κατὰ πόδας ἀκολουθήσασα ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ὑψοῦνται νῦν σαρκαστικῶς τὰ δυσώνυμα δωμάτια τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ.

Οἱ δὲ περίφημοι καὶ ἔνδοξοι προμαχῶνες Βότσαρη ἢ μέγας προμαχῶν, καὶ Φραγκλίνου ἢ τρομερὰ ἢ Πλατεῖα τῆς Νίκης ὑπὸ τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ τῶν Ἀθαν. Ραζηκότσικα, Ἰωάνν. Ραζηκότσικα, Κίτσου Τζαβέλλα, καὶ Ἰσκού ὑπερασπιζομένων, ἐφ' ὧν συνεκροτήθησαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχαι ἀφαντάστου αὐτοθυσίας, ἀφθιάστου ἠρωϊσμοῦ καὶ ἀληθοῦς Ἑλληνοπρεπείας κατερρειπώθησαν. Ὁ δὲ περίφημος προμαχῶν Γουλιέλμου τῆς Ὁράγγης ἢ Λουνέττα ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Κίτσου τελείως κατεχώθη ὑπὸ τὰ ἀπορρίματα καὶ τὰς ἀκαθαρσίας τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων σιδηροδρομικῶν ἐργοστασίων. Οἱ δὲ λοιποὶ προμαχῶνες μετὰ τῶν φρουρίων, πλὴν τοῦ κεντρικοῦ τμήματος αὐτῶν, τελείως ἐξηφανίσθησαν.

Ἡ τουρκοφάγος Τάφρος τοῦ Ἑλλαδοσπύτου φρουρίου, ἢ ἀνακόψασα τὴν ὁρμὴν τοῦ αἰμοβόρου Τυράννου, καὶ τὴν πόλιν ἀποτελεσματικῶς προασπίσασα ἐπεχώσθη καὶ κατέστη τὸ κοινὸν δοχεῖον τῶν ποικίλων ῥακῶν, ἀπορριμμάτων καὶ ἀκαθαρσιῶν τῆς πόλεως ὡς καὶ παντὸς σκωληκοβρώτου καὶ ὄζοντος θνησιμαίου περωτοῦ τε καὶ τετραπόδου.

Τὸ περιώνυμον Βασιλάδιον ἐφ' οὗ ὁ Ἀθαν. Ραζηκότσικας μὲ τὸ πέμπτον τῶν τριακοσίων τὴν 21 Ἰουλίου 1822 ἀνέκοψε τὴν ὁρμὴν καὶ ἀπέκρουσε τὰς ἐπανειλημμένας μετὰ σφοδρότατου βομβαρδισμοῦ ἀποπειράς πρὸς κατάληψιν τοῦ κραταιοτά-

του ὑπὸ τὸν Χουσερέφ Πασσᾶν Τουρκικοῦ στόλου ἐξ 84 πλοίων ἐξ ὧν 7 δίκροτα καὶ 15 φρεγάται πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐμφανισθέντων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Θάλασσαν, ἀλαύστως ἀπροστίτευτον, ὑπὸ τῆς θαλάσσης κατατρογόμενον σχεδὸν ἐξηφανίσθη.

Ἡ Ἀθάνατος καὶ ὑπερένδοξος Κλείσοβα ἡ δίδυμος καὶ ἐπίτιμος τῶν Θερμοπυλῶν ἀδελφὴ ὅπου μὲ τὸ τρίτον τῶν τριακοσίων ὁ Κίττος Τζαβέλας ἀπέκρουσε αἱματηρότατα τὰς λυσσαλέας καὶ ἀπεγνωσμένας ἐπιθέσεις τῶν ἰσχυροτάτων φαλάγγων, τῶν ἀγερώχων Στραταρχῶν τοῦ Αἰγυπτίου Πρίγκιπος Ἰμπραϊμ Πασσᾶ, καὶ τοῦ Τούρκου Μεχμέτ Ρεσήτ Πασσᾶ Κιουταχῆ ἐπαισχύντως αὐτοὺς ταπεινώσας, ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀπειλείται τύχης.

Ἐὰν δὲ συνεγισθῇ ἡ αὐτὴ ἀδιαφορία καὶ ἀμέλεια τοῦ ἐπισήμου Κρότους ἀναποφεύκτως καὶ ταχέως καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάμνησις τοῦ Μεσολογγίου, ὡς καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ συντελεσθέντος ἔθνικοῦ Ἑλλαδοσώστου μεγαλουργήματος ὁσημέραι φθίνουσα ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἑλλήνων τελικῶς θὰ ἐξαλειφθῇ ἀπ' αὐτῆς ὀλοσχερῶς. Οἱ δὲ τόποι ἔνθα τοῦτο συνετελέσθη καὶ ἐφύη, ἠῤῥξήθη, ἠνθίσε καὶ ἐκαποφόρησεν ἡ τῆς ἐλευθερίας δάφνη καὶ ἀνέτειλε καὶ ἐμεσουράνησε ἡ φιλοπατρία, ἡ αὐτοθυσία, ἡ ἀνδρεία, ὁ ἡρωϊσμός καὶ ἡ Ἑλληνοπρεπὴς ἀρετὴ θὰ καταστήσωσι ἐλώδεις καὶ ἔρημος χέρσος, ἀπλῆ τοπωνυμία μονήρης καὶ ἐρημικῆ διαμονῆ τῶν ἀλιέων τῆς λίμνης, τῶν ἔργατῶν τῶν ἀλυστῶν τῶν καλλιεργητῶν τῆς γῆς καὶ κονιορτοπληθῆ καὶ ἀραχνοβριθῆ ἐρείπια ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁ νυκτοκόραξ καὶ ἡ γλαῦξ διὰ τῆς δυσοίωνου, κακοτύχου καὶ δειρίας αὐτῶν κραυγῆς ἐν τῷ πενθίμῳ σκότει τῆς νυκτὸς θὰ διεκτραγωδῶσι τὴν παναθλίαν ἀπιστευτον καὶ ἀναξίαν αὐτῶν τύχην, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ θὰ διαλαλῶσι διατόρως τὸν ἀπαρδειγματίστον ἐκφυλισμὸν καὶ τὴν τελεσιδικον παρακμὴν τὴν Ἑλλήνων Ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων.

Ἐπιβεβλημένον ὅμως ἔθνικῶς καὶ τὰ μέγιστα ἠθικὸν συμφέρον εἶναι τὸ Μεσολόγγιον νὰ σωθῆ ὡς τοῦτο ἠγωνίσθη καὶ ἔπεσε τὰ πάντα προθύμως καὶ ἐνθουσιωδῶς προσενεγκὸν θυσιάσαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος, δίκαιον πρέπον καὶ Ἑλληνικὸν εἶναι καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐλάχιστα δαπανῶσα,

ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἠθικῶς καὶ Ἐθνικῶς κερδίζουσα διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ νὰ ἐργασθῆ. Καὶ τὸ μέσον εἶναι ἀπλοῦν, εὐχερές, καὶ πάτριον. Διότι, ὡς γνωστὸν ἕκαστον τῶν ἱστορικῶς δρασάντων. Ἐθνῶν ἔχει τὴν ἱεράν αὐτοῦ Πόλιν, ἀναγνωρισθεῖσαν, ὀρισθεῖσαν, καὶ ἀνακηρυχθεῖσαν τοιαύτην, ὡς ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἐκτυλιχθέντων ἱστορικῶν καὶ σημαντικῶν γεγονότων, σαφῶς καὶ ἀνατιροῦντος ἐπὶ τῆς τύχης καὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἐπιδρασάντων.

Οὕτως ἔπραξαν οἱ ἐν πᾶσιν ἀπαράμιλλοι ἡμῶν πρόγονοι, μετὰ τοὺς κατὰ τῶν Περσῶν νικηφόρους ἀγῶνας καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, διὰ τὰς Πλαταιάς, δίδει παρ' αὐτὰς καὶ οὐχὶ ἐν αὐταῖς καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν ἠττηθέντων τῶν Περσῶν, ἀπεκρούσθη ὀριστικῶς καὶ τελεσιδικῶς ἡ ἐπελθοῦσα Ἀσιατικὴ δουλεία, ὅποτε εὐθύς ἀμέσως Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου ὁ τῶν Ἀθηναίων ἐνδοξος στρατηγός, ἐν κοινῇ τῶν Ἑλλήνων Ἐκκλησίᾳ ἔγραψε ψήφισμα δι' οὗ, αὐταὶ ἐκηρύχθησαν ἱεραὶ καὶ ἄσυλοι, καὶ ἐθεσπίσθη ἐφ' ἑξῆς νὰ συνέρχωνται ἐκ πασῶν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἐν αὐταῖς Πρόβουλοι καὶ Θεοροὶ πρὸς τελετὴν τῶν Ἐλευθερίων. Κατὰ πᾶν δὲ πέμτον ἔτος νὰ διεξάγωνται καὶ ἀγῶνες κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην. Ἀγῶν Ἐλευθερίας — ἐν οἷς οἱ νικητοὶ ἐβραβεύοντο διὰ στεφάνου — Ἀγῶν στεφανίτης.

Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο ὡς ἱστορεῖ ὁ πολὺς Πλούταρχος οὕτω. «Τοῦ Μαιμακτηριῶνος μηνός—Νοεμβρίου—Δεκεμβρίου. —ὅς ἔστι παρὰ Βοιωτοῖς Ἀλαλκομένιοι, τῇ ἕκτῃ ἐπὶ δέκα, πέμπουσι πομπήν, ἧς προηγεῖται μὲν ἅμ' ἡμέρᾳ σαλπικτής, ἐγκελεύόμενος τὸ πολεμικόν, ἔπονται δὲ ἅμαξαι μυρρίνης μεσταὶ καὶ στεφανωμάτων, καὶ μέλας ταῦρος, καὶ χοῶς οἴνου καὶ γάλακτος ἀμφορεῦσι, ἐλαίου τε καὶ μύρου χρυσοῦς νεανίσκοι κομίζοντες ἔλευθεροί. Δούλω γὰρ οὐδενὶ ἕξεσι τῶν περὶ διακονίων ἐκείνων προσάψασθαι διὰ τὸ τοὺς ἄνδρας ἀποθανεῖν ὑπὲρ ἔλευθερίας. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τῶν Πλαταιέων ὁ Ἄρχων, ᾧ τὸν ἄλλον χρόνον οὔτε σιδήρου θιγεῖν ἕξεσι, οὐθ' ἑτέραν ἐσθίηται. πλὴν λευκῆς ἀναλαβεῖν, τότε χιτῶνα φοινικοῦν ἐνδεδυκώς, ἀράμενός τε ὑδρίας ἀπὸ τοῦ γραμματοφυλακίου ξιφῆρης ἐπὶ τοὺς τάφους προάγει διὰ μέσον τῆς πόλεως. Εἶτα λαβὼν ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης αὐτὸς ἀποπλίνη τὰς στήλας καὶ μύρω

χρῆι. Καὶ τὸν ταῦρον εἰς τὴν πυρὰν σφάξας καὶ κατευξάμενος Διὶ καὶ Ἑρμῇ χιθονίῳ, παρακαλεῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποθανόντας ἐπὶ τῷ δεῖπνον καὶ τὴν αἱμακουρίαν. Ἔπειτα κρατῆρα κεράσας οἶνον καὶ χιάμενος ἐπιλέγει. Προσπίω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς Ἑλευθερίας ἀποθανούσι».

Ἄρα καὶ τὸ Μεσολόγγιον, κατὰ τὸ πάτριον ἔθνος, ἐθνικῶν ὑπηρεσιῶν ἕνεκα δικαιούται, πρέπει καὶ ἀρμόζει νὰ ἀναγνωρισθῆ καὶ ἀνακηρυχθῆ ἡ Πλάταιο τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, διότι ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἀνεκτήθη ἡ ἐλευθερία τῆς, ἐν ᾗ νὰ ἐφορτίζῃ ἐφεξῆς τὰ ἐλευθέρια αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς ἐξόδου τῶν Μεσολογγομάχων, ἡ ἀκατάβλητος Ἑλληνικὴ φυλὴ, ἥτις ἐπὶ πολλὰς χιλιετηρίδας, παρὰ τὰ μεσολαβήσαντα ἐκάστοτε ἀτυχήματά τῆς πορεύεται ἀνεμποδίστως καὶ ἀσφαλῶς τὴν εὐρείαν καὶ ἀμύρτον λεωφόρον τοῦ μεγάλου αὐτῆς προορισμοῦ, ὃν ἔταξεν αὐτῇ ὁ ἕψιστος τοῦ ὅποιου τὴν ἀληθῆ πιστὴν καὶ λατρείαν διέδωκεν ἀνά τὴν Οἰκουμένην ἀπασαν ἡ θεοπρεπιῆς καὶ ἀκατάλυτος Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἔστερέωσεν ἀδιασειστικῶς ὁ ἀνέσπερος καὶ ἀπαράμιλλος Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς. Ὡς ἀνταξία δὲ καὶ ἐπίκαιρος στιγμὴ εἶναι αἱ ἐφορταὶ τῆς ἔκανονταετηρίδος τῶν ὁποῖων μεγαλοπρεπῆς ἔναρξις θὰ εἶναι ὑπὸ τῆς ἡ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ἑθνικὴ χειρονομία τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Μεσολογγίου ὡς πόλεως ἱερᾶς καὶ ἀσύλου μεθ' ὄλων τῶν εὐνοήτων συνεπειῶν τῆς Ἑλληνοπρεποῦς πράξεως.

Πρὸς τοῦτο δέον νὰ ἐκτελεσθῶσι τὰ ἐξῆς ἔργα. Κατεδάφισις τοῦ ὑπάρχοντος τείχους, ὅπερ ἀνηγέρθη μετὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν, ἀντὶ τοῦ κεντρικοῦ Τμήματος τοῦ φρουρίου τῆς Πολιορκίας, τὸ ὁποῖον ὀλόκληρον νὰ ἀνακατασκευασθῆ μετὰ τῶν περιωνύμων προμαχώνων αὐτοῦ, ἀκριβῶς ὡς τὸ ἐγκατέλιπον οἱ Μεσολογγομάχοι, κατὰ τὸ ἀθηντικὸν διασωθὲν σχέδιον αὐτοῦ, τὸ καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ Κοκκίνῃ, ἐπενδυόμενον δι' ὄδρουλικῆς γῆς.

Μετιάθεσις ἐπαρκῆς βορειότερον τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, τοῦ σταθμοῦ, τῶν ἐργοστασίων καὶ τῶν ἀποθηκῶν αὐτῆς.

Εὐρυνσις τοῦ ὑπάρχοντος ἄλλους τοῦ Ἡρώφου ἀνατολικῶς πέραν τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, δυτικῶς πέραν τοῦ καμπτομένου τμήματος τῆς περιμετρικῆς ὁδοῦ καὶ μεσημβρινῶς

μέχρι τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης πρὸς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν, κατεδαφιζομένων τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου, τοῦ Παλαιοῦ Στρατῶνος, τῆς στρατιωτικῆς ἀποθήκης, τῶν ποινικῶν φυλακῶν καὶ τῶν λοιπῶν οἰκίσκων.

Κατὰ μῆκος τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ Ἡρώου νὰ κατασκευασθῇ Λεωφόρος πλάτους εἴκοσι μέτρων, ἀνὰ πέντε δι' ἕκαστον πεζοδρόμιον καὶ δέκα διὰ τὸ κατάστρομα αὐτῆς.

Ἄπας ὁ χῶρος οὗτος ἀπαρτίζων τὸ νέον Ἡρώον, νὰ περιφραχθῇ διὰ σιδηροῦ κιγκλιδώματος, ἐπὶ τῆς περιμέτρου δ' αὐτοῦ ἐσωτερικῶς νὰ φυτευθῶσι κυπάρισσοι συμβολικὸν δένδρον τοῦ τύπου τῆς αἰωνίας ἀναπαύσεως ἐν τῷ ὁποίῳ καταλήγῃσι πεπρωμένως, ἰσοτίμως καὶ ἀδιακρίτως, ἅπασαι αἱ δόξαι καὶ τιμαί, ἅπασαι αἱ φιλίαι καὶ αἱ ἐχθρότητες ἅπας ὁ πλοῦτος καὶ ἡ πενία καὶ ἅπασα ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία καὶ μόνον ἡ ὑπεροφημία ἄθδιος παραμένει καὶ ζῆ.

Ἐπὶ τῆς Λεωφόρου δὲ νὰ φυτευθῇ διπλῆ δενδροστοιχία ἐκ διάρνης ἐρουθῆς καὶ λευκῆς περιζιτητήτου καὶ παμφιλτάτου συμβόλου τῆς νίκης καὶ τῆς ἀρετῆς. Ἐξαιρέτως εὐδοκιμούσης κατ' ἀξιοθαύμαστον σύμπτωσιν ἐν Μεσολογγίῳ καὶ εἰς ἕψος δένδρον ἐξικνουμένης.

Κατασκευῆ, πλὴν τοῦ ὑπάρχοντος τύμβου τῶν πεσόντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 παραλλήλως καὶ ἀντιμετώπως καὶ τῶν τύμβων τῶν κολέμων τῶν ἐτῶν 1897, 1912 1913, 1917 καὶ 1920 ἀπάντων κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ τύμβου τῆς χαιρωνίας. Ἐπὶ τοῦ διαχωρίζοντος δὲ τοὺς δύο πρώτους τύμβους διαστήματος νὰ στηθῶσι μαρμάρινοι πίνακες δύο, ἐπὶ τοῦ ἐνὸς νὰ ἀναγραφῶσι χρυσοῖς γράμμασι τὰ ὀνόματα τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πρωταθλητῶν τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως, ὡς καὶ τῶν προγενεστέρων ἁπασῶν τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν μεταγενεστέρων πολέμων μέχρι τοῦ νῦν, ἐπὶ τοῦ ἐτέρου δὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἰδρυτῶν τοῦ Ἡρώου.

Ἐπὶ τῆς τομῆς τῶν διαγωνίων τοῦ τετραπλεύρου τῶν τύμβων νὰ στηθῇ περίοπτον τὸ ἄγαλμα τῆς ἐλευθερίας μαρμάρινον κατὰ τὸ πρότυπον τῆς νίκης τοῦ Παιωνίου, ἐπὶ σφαίρας μαρμαρίνης στηριζομένης ἐπὶ μαρμαρίνης τετραγώνου βάσεως, ἐπὶ τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς ὁποίας νὰ ἀναγραφῇ χρυσοῖς γράμμασι ὁ Ἑθνικὸς Ὕμνος.

Ἄπαν δὲ τὸ σύστημα τοῦτο νὰ ἀναπαύεται ἐπὶ βασιτετραγώνου μαρμαρίνου πρίσματος διαστάσεων ἀναλόγων, ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ ὁποίου νὰ ἐγγλυφῶσιν ἔφιπποι οἱ ἀνδριάντες τοῦ Ἀγαμέμνονος, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ὀθωνος τῶν εὐκλεῶν τούτων Ἀρχηγῶν τῶν τεσσάρων ἐνδόξων ἱστορικῶν ἐποχῶν τῆς σταδιοδρομίας τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Κάτωθεν δὲ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευθερίας κατὰ τι Ἑλληνικὸν ἔθιμον νὰ τεθῆ ὁ τάφος τοῦ ἀγνώστου στρατιώτου, ὅστις ἀκριβῶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κλίνην τῶν ἀφανῶν, ὡς ὁ Θουκυδίδης προοιμιαζόμενος εἰς τὸν ἐπιτάφιον λόγον τοῦ Περικλέους εἰς τοὺς πεσόντας κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου γράφει. «Ἐπειδὴν δὲ ἡ ἐκφορὰ ἢ λάρνακας κυπαρισίνου ἀγοισιν ἄμαξαι φυλῆς ἐκάστης μίαν ἔνεσσι δὲ τὰ ὄσῃ ἥς ἕκαστος ἦν φυλῆς. Μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν οἳ ἂν μὴ εὐρεθῶσιν εἰς ἀναίρεσιν».

Τοιοῦτος τόπος, τοιοῦτον περιβάλλον, τοιούτων καὶ τοσούτων μεγαλουργιῶν καὶ Ἑλληνοπρεπῶν ἀναμνήσεων μεστῶν ἀνήκει καὶ ἀρμόζει εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἑλληνος ἀγνώστου στρατιώτου.

Κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν τοῦ τετραπλεύρου τῶν Τύμβων, ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν ὁδῶν τοῦ Ἡρώου καὶ ἐν ταῖς πρᾶσαις αὐτῶν νὰ στηθῶσιν αἱ προτομαὶ ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων, τῶν διαπρεψάντων, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ πολιτικῇ τῷ Στρατῷ τῷ Ναυτικῷ τῇ Ἐπιστήμῃ καὶ τῇ Τέχνῃ, ἀπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος Ἀρχηγοῦ τῆς εἰς Τροίαν ἐκστρατείας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἵνα οὕτω καταστῆ τὸ Ἡρῶν συγχρόνως καὶ πανελλήνιον Πολυάνδριον. Δυτικῶς δὲ τοῦ τετραπλεύρου τῶν τύμβων ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ Ναοῦ τοῦ ὑπάρξαντος κατὰ τὴν πολιορκίαν νὰ ἀνεγερθῆ Ναὸς μικρόγραφον ἀντίτυπον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγ. Σοφίας. Ἀνατολικῶς δὲ αὐτοῦ νὰ ἀνεγερθῆ Μέγαρον διώροφον εἰς οὗ τὸν μὲν πρῶτον ὄροφον νὰ ἐγκατασταθῆ ἡ τιμητικὴ φρουρὰ τοῦ Ἡρώου εἰς δὲ τὸν δεύτερον τὸ Μουσεῖον τοῦ ἀγῶνος.

Τὴν ἐπίσημον εἴσοδον τοῦ Ἡρώου νὰ ἀποτελέσῃ Δίπυλον μαρμαρίνον ἀναλόγως εὐρύ, ἐπὶ τοῦ γείσου τοῦ ὁποίου νὰ γλυ-

φή μετὰ καλλιτεχνικὸν διαγωνισμὸν ἢ συμβολικὴ παράστασις τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ μέχρι σήμερον, καὶ πρὸ αὐτοῦ νὰ κατασκευασθῇ Πλατεῖα προφυλακῆς καταδαφιζομένων τῶν ὑπαρχόντων οἰκίσκων.

Αἱ τρεῖς ὁδοὶ τῆς πόλεως αἱ ἄγουσαι αἱ μὲν δύο διὰ τῆς Πύλης τοῦ φρουρίου εἰς Εὐηνοχώριον καὶ τὰ Μεσόγεια, ἡ δὲ τρίτη εἰς Αἰτωλικὸν νὰ καταλήγῃ εἰς τὴν Λεωφόρον τοῦ Ἡρώου ἥτις κάμπουσα Δυτικῶς τοῦτο καὶ στρεφομένη καμπύλως πρὸς Ἀνατολὰς νὰ συναντᾷ τὴν εἰς Αἰτωλικὸν ἄγουσαν Λεωφόρον Πλευρῶνος, κάμπουσα δὲ Ἀνατολικῶς τὸ Ἡρώον καὶ στρεφομένη καμπύλως πρὸς Δυσμὰς νὰ συναντᾷ τὴν εἰς Εὐηνοχώριον ἄγουσα Λεωφόρον Καλυδῶνος. Ἀμφότεροι δὲ αἱ Λεωφόροι αὗται ἐπωνομαζόμεναι ἐκ τῶν παρακειμένων σημαντικῶν λειψάνων τῶν δύο μεγάλων καὶ ὀνομαστῶν τῆς Αἰτωλίας πόλεων νὰ ἐνοῦνται διὰ τιμήματος εὐρέως ἱκανῶς μακρῶν τῆς τέφρου τοῦ φρουρίου. Νὰ φυτευθῶσι δὲ διπλαῖ δεντροστοιχίαι φοινίκων ἐξόχως εὐδοκιμούντων, διήκουσαι ἀπὸ τοῦ Αἰτωλικοῦ διὰ τῶν δύο Λεωφόρων μέχρις Εὐηνοχωρίου.

Νὰ ἀγορασθῇ ἡ οἰκία Τζινη, ἱστορικὸν Μέγαρον τῆς πόλεως οὔσα ὡς ὑπάρξασα ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ Διοικητήριον, καὶ ἐν ἧ̄ διεδραματισθῇ ἡ τελευταία πρῶξις τοῦ Δράματος τῆς ἐξόδου τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα. Νὰ ἐπισκευασθῇ νὰ ἀνακαινισθῇ καὶ πλουσιῶς νὰ ἐπιπλωθῇ. Καὶ εἰς μὲν τὸν πρῶτον ὄροφον αὐτῆς νὰ ἐγκατασταθῇ τὸ Δημαρχεῖον, τοῦ δὲ δευτέρου ἡ μὲν κεντρικὴ Αἴθουσα νὰ ὀρισθῇ διὰ τὰς ἐπισήμους ὑποδοχάς, δημοσίας καὶ δημοτικὰς τελετὰς καὶ διαλέξεις, τὰ δὲ ἀμφοτέρωθεν αὐτῆς δωμάτια ὡς καὶ τὰ τοῦ τρίτου ὀρόφου πλουσιῶς ἐπιπλωμένα νὰ ἀποτελέσωσι τὸν Ξενῶνα ἐνθα θὰ καταλύσιν οἱ ἐπίσημοι, οἱ ἀφιχνούμενοι εἰς τὴν πόλιν διὰ τὰς ἐορτάς. Ὁ δὲ πέριξ εὐρὺς γῶρος δεντροφυτευόμενος καὶ ρυμοτούμενος καταλήλως νὰ μεταβληθῇ εἰς Δημοτικὸν ἄλσος.

Νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ ἱστορικὴ Μονὴ τοῦ Ἀγ. Συμεῶνος ἥτις εἶχεν ὀρισθῇ ὡς τόπος συγκεντρώσεως τῶν φαλάγγων τῆς ἐξόδου. Νὰ ἐξωραισθῇ δὲ καὶ νὰ δεντροφυτευθῇ ὁ περὶ αὐτὴν γῶρος ὡς καὶ αἱ ἱστορικαὶ Νησιδες Κλείσοβα, Βασιλάδιον, Προκοπάνιστος, Κόμμα, Μαρμαροῦ καὶ λοιπαί.

Ἐνὰ Ὀλυμπιάδα δὲ νὰ τελοῦνται τὰ μεγάλα Ἐλευθέρια

τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς πανελληνίως, καθ' ἃ νὰ προσέρχονται οἱ Ἕλληνες, τῶν Ἀρχόντων καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν Τιτλούχων καὶ Ἀξιωματούχων πρωτοπορούντων ὡς καὶ λαμπραὶ θεωρίαι ἀποστελλόμεναι ἐκ τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰς εὐλαβῆς καὶ εὐγνωμον προσκύνημα καὶ ἐθνικὸν ἀναβάπτισμα.

Ἡ πομπικὴ δὲ πορεία ἀπὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ πρὸς τὸ Ἡρώον διὰ μέσου τῆς πόλεως βαίνουσα νὰ σχηματίζεται ὅσω τὸ δυνατὸν προσομοιάζουσα πρὸς τὴν περιγραφομένην ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου κατὰ τὰ ἐλευθέρια τῶν Πλαταιῶν, τροποποιουμένη ὅμως συμφώνως πρὸς τὰς ἐνεστώσας συνθήκας καὶ συνηθείας καὶ τὴν χριστιανικὴν πίστην. Ὁ δ' Ἀνώτατος Ἀρχων νὰ ἀπαγγέλῃ τὸν Ἐπιτάφιον. Καὶ οὗτος δὲ νὰ ἄγωνται τὰ μικρὰ Ἐλευθέρια. Τὴν ἑορτὴν τῶν ἐλευθερίων νὰ συνεχίσῃ ἡ πανηγυρίς ἐν τῇ ἱστορικῇ Μονῇ τοῦ Ἁγ. Σμεῶνος εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας μεταβαίνοντες οἱ Μεσολογγίται πανηγυρίζουσαν, ἠσκούντο ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀθῶς παιδιᾶς καὶ ἀτομικῆς τέψεως τῶν πανηγυριστῶν εἰς τὴν σκοποβολὴν. Ἐξ ἧς, προέκυψαν οἱ ἀπαράμυλοι καὶ ἀθάνατοι σκοπευταὶ τῆς Κλεισῶβης, τοῦ Μεγάλου προμαχώνος, τοῦ τρωμεροῦ καὶ τῶν λοιπῶν περιωνύμων τοῦ Μεσολογγίου προμαχῶνων.

Ἐν τῇ πανηγύρει ταύτῃ, καὶ μετὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάσιν συνεχισθεῖση, ἀλλὰ κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους παραμεληθεῖση, νὰ μεταβαίνωσιν οἱ πανηγυρισταὶ τῶν Ἐλευθερίων, ὡς καὶ πολλοὶ ὄμιλοι ἐξοπλισμένων φουστανελοφόρων, τοὺς ἐξεληθόντας Μεσολογιομίχους ἀπεικονίζοντες ὡς καὶ μέχρι τοῦδε πενιχρῶς ὅμως γίνεται. Νὰ τελεῖται δὲ ὡς καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μετὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν ἐτελοῦντο ἀγῶνες σκοποβολῆς, λιθοβολίας, δρόμου καὶ ἱπποδρομίας ἐν παιδίῳ καταρτιζομένῳ ἐν τῷ ἀναπεπταμένῳ πρὸς Α τῆς πόλεως ἀλιπέδῳ, ὡς μέχρι πρότινων ἐτῶν ἐγένετο καὶ οἱ ἀριστεύοντες ἐπαξίως καὶ τιμητικῶς νὰ βραβεύωνται.

Νὰ ἀνασυσταθῇ ἡ πανηγυρίς τῆς ἱστορικωτάτης Μονῆς τῆς Ἁγ. Τριάδος ἐν Κλεισῶβῃ ἥτις ἦγετο ὡς συνέχεια τῆς τοῦ Ἁγ. Σμεῶνος, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀποκρούσεως τῶν ἐπιθέσεων κα-

τὰ τῆς Κλεισόβης καὶ τῆς ἐπαισχύντου ἡττης καὶ φυγῆς τῶν ἀλαζόνων Τούρκων Στραταρχῶν Κιουταχῆ καὶ Ἰμπραίμ καὶ καθ' ἣν νὰ τελοῦνται ναυτικοὶ ἀγῶνες διὰ πλοιαρίων, ὡς μέχρι πρό τινων ἔτων ἐγένετο, μετ' οὗς νὰ ἄγεται μεγαλοπρεπῆς ἰδιότυπος ἐνετικὴ ἑορτή, ἐν τῇ ποιητικωτάτῃ, πανυμνήτῳ καὶ ἰδιόμορφῳ Λιμνοθαλάσσει καὶ ἥτις νὰ σημαίνει τὸ πέρας τῶν ἑορτῶν τῶν Ἐλευθερίων, μετ' ὅσιν ἐπίσημοι οἱ Θεωροὶ καὶ οἱ λοιποὶ ἑορτασταὶ νὰ ἀπέρχονται εἰς τὰ ἴδια.

Ἡ φρουρὰ τοῦ Ἡρώου.

Ἐκαστος τῶν ἐν ἐνργείᾳ στρατηγῶν τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς τῆς ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρεσίας του, τιμῆς ἕνεκα καὶ ἀνταξίου τῆς ἐκ τῶν ὄπλων ἐξόδου αὐτοῦ, νὰ διορίζεται φρουραρχος τοῦ Ἡρώου, οὗανος ἢ τιμητικὴ φρουρὰ ἐξ ἑνὸς λόχου δυνάμεως 80 ἀνδρῶν διηρημένου εἰς ἐνωματίας ἰσαρίμους πρὸς τὰς μεταβολὰς τῆς Ἑλληνικῆς στολῆς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος μέχρι τοῦ νῦν, ἐκάστου τμήματος φέροντος μίαν τῶν μεταβολῶν αὐτῆς ἐν ὑπηρεσίᾳ εἰς τὰς κατὰ τῆς ἡμέρας τῶν Ἐλευθερίων καὶ τῶν ἐπισήμων τοῦ ἔτους ἑορτῶν.

Ὡς γνωστὸν οἱ ἔνδοξοι πρόγονοι ἡπῶν, ὡς ἓνα τῶν κυριωδესτέρων σκοπὸν τῆς τελέσεως τῶν Πανελληνίων ἀγώνων, τῆς συγκροτήσεως τῶν πανηγύρεων καὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν Ἐλευθερίων, ἔθεντο τὴν συνάντησιν, τὴν συμφιλίωσιν καὶ τὴν ὁμόνοιαν τῶν Ἑλλήνων, ἀνάγκη ἥτις τανῦν εἰ περποτὲ καὶ ὄλλοτε καθίστησιν, ἐπιείγουσαν, ἐπιτακτικὴν καὶ ἀναπόφευκτον τὴν ἴδρυσιν ἐν Μεσολογγίῳ τῶν Ἐλευθερίων.

Καθόσον ὡς μαρτυρεῖ ἀδιαψεύστως ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία, οἱ Ἕλληνες ὁσάκις ὠμονόησαν, ἀπετέλεσαν βρόχον ἀρραγῆ, ἐφ' οὗ ἐθραύσθησαν τὰ κύματα πάσης ἕξωθεν ἐπιβουλῆς, ὁσάκις δὲ ἐδιδάχθησαν ἐγένοντο εὐκολοὶ λεία καὶ εὐπεπτος βορὰ πάντων τῶν ἕξωθεν ἐπιδρομέων.

Ὅτω, ὁμονοήσαντες κατὰ τὴν Περσικὴν ἐπιδρομὴν, ἔγραψαν τὴν ἐποποιίαν τῶν Μηδικῶν πολέμων. Διχασθέντες μετ' αὐτοὺς κατέληξαν εἰς τὸν Ἑλλαδοφθόρον Πελοποννησιακὸν πόλεμον.

Ὅμονοήσαντες ὑπὸ τὸν δαιμόνιον Ἕλληνα στρατηλάτην τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, ἔγραψαν τὴν ἐποποιίαν τῶν Ἀλεξαν-

δρινῶν πολέμων κατακτήσαντες καὶ ἐκπολιτίσαντες σχεδὸν ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν Κόσμον. Διχασθέντες δὲ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν ἐπιγόνων ὑπέκυψαν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Ῥωμαίων

Ὅμοноήσαντες ὑπ' αὐτοὺς μετεμόρφωσαν τὸ Ἀνατολικὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος εἰς τὴν κραταιὰν καὶ ἔνδοξον Ἑλληνικὴν τοῦ Βυζαντίου Αὐτοκρατορίαν. Διχασθέντες δὲ καὶ εἰς ἑσωτερικὰς ἔριδας περιπέσοντες ὑπέκυψαν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων.

Ὅμοноήσαντες ὑπ' αὐτοὺς καὶ ἐξεγερθέντες κατ' αὐτῶν ἐν ἀναλογία μὴδὲ πρὸς λέοντα ἔγραψαν τὴν ἐποποιίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, δόντες πρῶτοι τὸ σημεῖον τῆς καταρεύσεως τῆς κραταιᾶς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὅμοноήσατες ἔγραψαν ὑπὸ τὸν δαφνοστεφῆ Κωνσταντῖνον τὸν 12ον τὴν ἐποποιίαν τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Διχασθέντες μετ' αὐτοὺς ὑπέστησαν τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν.

Ἀναντιρρήτως δὲ διὰ τῶν ἐν Μεσολογγίῳ τελετῶν, ἀδελφουμένη, ἀνατρεφουμένη, διδασκομένη καὶ φρονιματιζομένα ἡ Ἑλληνικὴ Φυλὴ, τάχιστα θὰ ἐπουλώσῃ καὶ τὰς τελευταίας αὐτῆς πηλὴγὰς τὰς κατενεχθείσας τῇ ξενικῇ καὶ παρυσπόδῳ βοήθειᾳ καὶ τῇ Ἑλλαδοφιθόρῳ ἑσωτερικῇ διαίρει, καὶ θὰ ἀνακύψῃ. Καθ' ὅσον καὶ ἡ ἱστορία καὶ ἡ πραγματικότητα βεβαιοῦσι ἀθιφεντικῶς, ὅσα ἔθνη ὑπεδούλωσαν τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν, Πέρσαι, Ῥωμαῖοι, Ἐνετοὶ καὶ Τούρκοι, ὧν ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ προσομοιάζει πρὸς τὴν τοῦ ὀριστικῶς σβεννομένου λύχνου, ἐξηφανίσθησαν μετὰ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, καὶ μόνῃ ἡ ἔνδξος καὶ Ἀθάνατος Ἑλλὰς πίπτουσα ἀνέγειρεται πάλιν μετὰ τῆς γλώσσης αὐτῆς ἰσχυροτέρα καὶ ἀνεμποδιστως καὶ πεπρωμένως πρὸς τὰ πρόσω πορεύεται.

Τὸ ἀψευδὲς καὶ ἀναμφισβήτητον γεγονός τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψει, ὁ ὑπέροχος Πολιτικὸς Ἀνὴρ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ὁ Μέγας Μεσολογγίτης ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, πεπυσθότως καὶ θαρρούντως ἐβροντοφώνησε, πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ πατριωτικῆς ἐξάρσεως, ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ σεπτοῦ βήματος τοῦ Ἑθνικοῦ Συνεδρίου, τὴν ἀδιάφυστον καὶ ἀμύραντον ἀλήθειαν «*Ἑλλὰς πρόωρισταὶ γὰρ ζήσῃ καὶ θὰ ζήσῃ*».

Τελευτῶν φροῶ ἀδιστακτως ὅτι, τὸ ἀληθῶς μέγιστον χρημα-

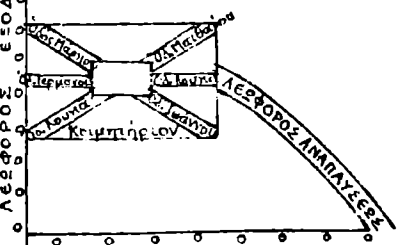
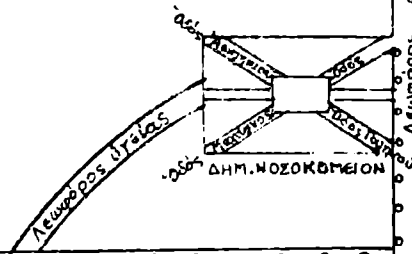
τικόν ποσὸν τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὸ ἀληθῶς καὶ ἀξίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πραγματικῶς ἐθνικὸν ἔργον τοῦτο, ἐξευρεθῆσεται ἀσφαλῶς καὶ εὐχερῶς διὰ Πανελληνίων ἐράνων καὶ δωρεῶν, τῶν δωρητῶν ἀπὸ ὀρισμένου ποσοῦ καὶ πέραν ἀνακηρυσσομένων ἰδρυτῶν τοῦ Ἡρώου—ὧν ὁ πρῶτος εὐνοήτως καὶ πρεπόντως ἔσται τὸ ἐπίσημον Κράτος—καὶ τῶν ὁποίων τὰ σεπτὰ ὀνόματα θὰ ἀναγραφῶσι χρυσοῖς γράμμασι ἐπὶ τοῦ Μαρμαρίνου Πίνακος τοῦ στηθησομένου παραπλεύρως καὶ ἰσοτίμως παρὰ τὸν πίνακα τῶν ἀνδραγαθησάντων, διότι οἱ ἀνδραγαθήσαντες ὡς καὶ οἱ τὴν ἀνδραγαθίαν ἀποθανάτιζοντες, ἴσου καὶ ὁμοίου τυγάνουσι σεβασμοῦ, ἀθανασίας, ὑστεροφημίας καὶ τιμῆς.

Ἡ δὲ Κυβέρνησις ἢ ὁποία θὰ διοθετήσῃ καὶ θὰ πραγματοποιήσῃ τὸ Μέγα καὶ Ἑλληνικὸν τοῦτο ἔργον, ἴς τὰ ὀνόματα πρεπόντως καὶ ἐπαξίως θὰ ἀναγραφῶσιν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀναμνηστικοῦ τῶν Μεγάλων καὶ Ἀθανάτων ἰδρυτῶν Πίνακος, θὰ ἐκτελέσῃ ἀληθῶς πράξιν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς, τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἐνδόξου ἱστορίας καὶ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ τὰ ὀνόματα καὶ ἡ ἀγαθὴ ὑστεροφημία θὰ παραμένωσιν αἶδια καὶ ἀειθαλῆ καὶ θὰ πρόκεινται ὡς ἀξιέπαινον καὶ ἀξιομιμητον παράδειγμα εἰς τὰς μελλούσας γενεάς.

Τ Ε Λ Ο Σ

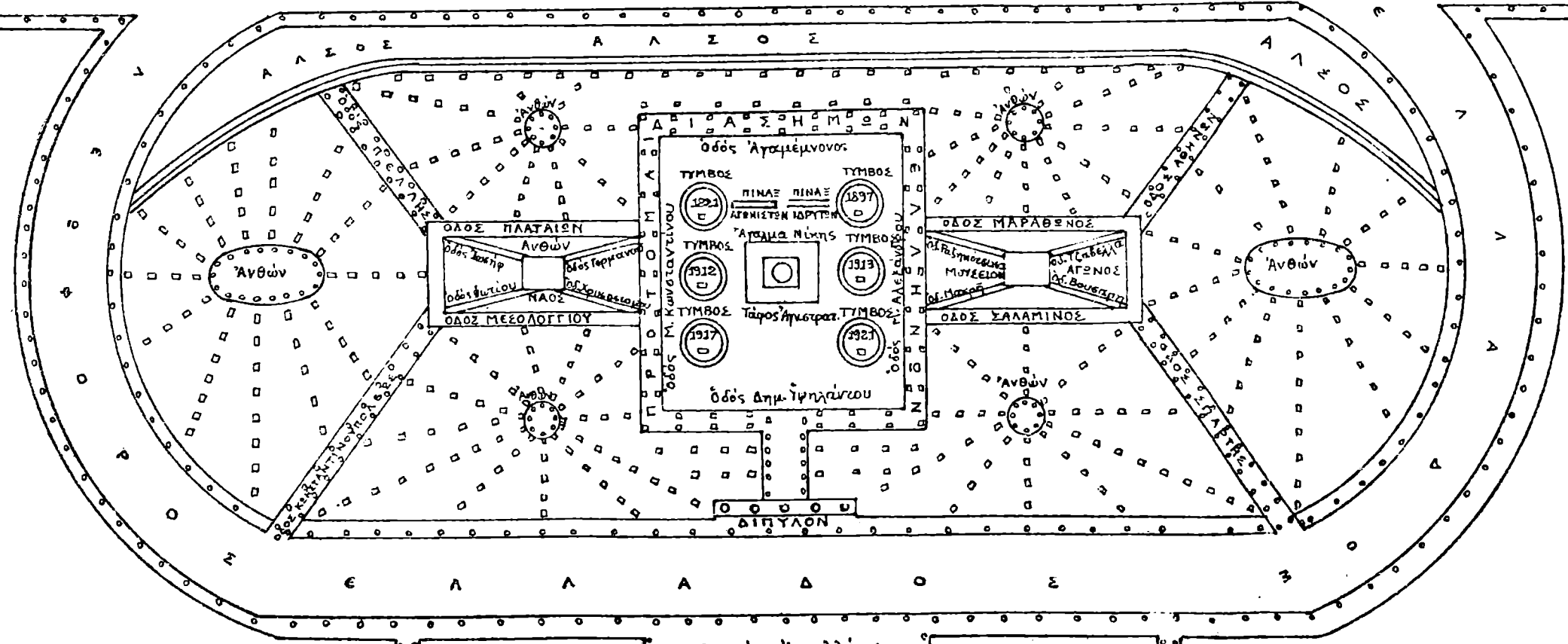
ΣΤΡΑΤΩΝ ΔΙΟΙΚ ΣΤΡΑΤΩΝ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΤΡΑΤΩΝΩΝ
ΗΡΩΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

Λεωφόρος Πλευρώνος

Λεωφόρος Καλαμώνος

πλατεία Ἀχιλλέως

Handwritten signature: Ζηκουδάκης

Λεωφόρος Πλευρώνος

Λεωφόρος Καλαμώνος

Λεωφόρος Καλαμώνος

